

В. И. Ленин Горкида ушаглар арасында.
А. Суворованын чэкдији шэкилдэн.

Ибтидаи мектеб вә мектебәгәдәр тәрбијә

МАРТ — АПРЕЛ

1983

№ 2 (80)

(МЕТОДИК МӘЧМУӘ)

Азәрбајҗан ССР Маариф Назирлијинин органы
«Азәрбајҗан мектеби» журналына эләвә

МҮНДӘРИЧАТ

В. И. Ленин вә ушаглар	3
Фәһләрин тәдрис вә иш тәчрүбәси	
К. Басанов — Ана дили дәрсләриндә Ленин мөвзусу	7
С. Бачыјев — Н. Кәһчәви јарадычылыгына мөһәббәт тәрбијәсиндән	11
С. Мөһәррәмәва — Оху тәлими вә китаб үзәриндә мүстағил ишин тәшкили тәчрүбәсиндән	12
С. Мәһмадов — Фәһли заманларынын әјрәдилмәсиндә лексик ишләрин апарылмасы	14
Ж. Фарсијан — I сифидә ријазиләтин тәдрисиндә мутәјәсс	18
Һ. Нәбијев — Бесабил бағи нәзәри мәсәләләринин ибтидаи сифләрдә тәдрис	21
З. Сејидәлијева — Вахт өлчүләринин тәдрисинә даир	25
Р. Мөһдијева — Дәрсин сәмәрәлијинин артырылмасында тәлимин техникаи васитәләриндән истифадәнин ролу	28
Тәрбијә мәсәләләри	
Совет вәтәнпәрвәрлији тәрбијәси	31
Ш. Гасымов — Шакирдләрдә вәтәндашилыг борчунун тәрбијә едилмәси	34
Ә. Мусајев — Тәбиәтшүнаслыг дәрсләриндә догма тәбиәтә гајгы	38
Психоложи мәсәләләр	
Р. Әлијев — Кичик јашлы мектебчиләрдә чинси фәргләр	42
Мектебәгәдәр тәрбијә	
С. Чәфәрова — Мектебәгәдәр јашлы ушагларда доғручулуг вә дүзлүк тәрбијәси	48
Д. Яшимова — Ушагларын тәрбијәсиндә әмәјин ролу	50
В. Нечајева — Группун бүтүн ушагларынын әмәји	52
Бизим иш јолдашларымыз	
Ә. Шүкүров — Көрпәләрә бағлы өмүр	56
Методик ирсимиздән	
Ә. Агајев, Н. Сәфәјев — Илја Николајевич Улјановун ибтидаи мектебләрин тәшкилиндә ролу	59
Охучуларын нәзәринә	
Диггәт, нүсәбигә кәчириләр!	62

«ИБТИДАИ МЕКТЕБ ВЕ МЕКТЕБЕГЕДЕР ТЕРБИЕ»
 («Начальная школа и дошкольное воспитание»)
 Методический сборник. Приложение к журналу
 «Азербайджан мектеби» — органа Министерства просвещения
 Азербайджанской ССР, № 2, 1983.

СОДЕРЖАНИЕ

В. И. Ленин и дети	3
ПРЕПОДАВАНИЕ ПРЕДМЕТОВ И ОПЫТ РАБОТЫ	
К. Гасанов — Ленинская тема на уроках родной речи	7
С. Гаджиев — Из опыта воспитания любви к творчеству Н. Гянджеви	11
С. Магеррамова — Из опыта обучения чтению и организации самостоятельной работы с книгой	12
С. Мамедов — Проведение лексической работы при изучении времен глагола	14
Ж. Фарсиян — Сравнение на уроках математики в I классе	18
Г. Набиев — Изучение некоторых теоретических вопросов арифметики в начальных классах	21
З. Сеидалиева — Изучение единицы измерений времени	25
Р. Мехтиева — Роль технических средств обучения в повышении эффективности урока	28
Вопросы воспитания	
Воспитание советского патриотизма	31
Ш. Касумов — Воспитание гражданского долга у учащихся	34
А. Мусаев — Воспитание любви к родной природе на уроках природоведения	38
Вопросы психологии	
Р. Алиев — Половое различие у младших школьников	42
Дошкольное воспитание	
С. Джафарова — Воспитание правдивости и честности у детей дошкольного возраста	48
Л. Гашимова — Роль труда в воспитании детей	50
В. Нечасна — Труд всех детей группы	52
Наши товарищи по работе	
А. Шукюров — Жизнь, связанная с детьми	56
ИЗ МЕТОДИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ	
А. Агаев, Н. Сафиев — роль И. Н. Ульянова в организации начальных школ	59
К сведению читателей	
Внимание, идет конкурс!	62

Адрес редакции: 370000, город Баку, ул. Низами, 58
 Телефоны: 93-13-45, 32-37-33.

Город Баку, издательства «Коммунист» ЦК КП Азербайджана.

В. И. ЛЕНИН ВƏ УШАГЛАР

Совет халгы Коммунист Партијасынын рəһбərлији алтында даһи Ленин идејаларынын јарадычылыгга һəјата кечирилмəсине хидмəт едэн Сов.ИКП XXVI гурултајынын гəрарларыны јеринə јетирмəк үчүн фəдакарлыг кəстəрир. Өлкəмиздə ушагларын хошбəхт бу күнү вə кəлəчəји, динч һəјаты, габилитет вə истəданынын һəртəрəфли инкишафы урунда мұбаризə едир. Бу, јетишмəкдə олан нəслин тəрбијəси мəсəлəси үзрə Ленин идејаларынын давамдыр. Мəһз буна кəрə дə В. И. Ленин анадан олмасынын 113-чү илдəнүмүндə биз Ленинни фикирлеринə, Вəтəнимизин, онун ушагларынын ишыглы кəлəчəји һаггында Ленинни вəсирјəтлеринин јеринə јетирилмəси үзрə партијамызын инкинə мұрацит едирик.

В.И.Лениндə ушаглар һаггында фикирлэр һəмишə кəлəчəк һаггында тəсəввүрлэрлə, јени дүнја гурмаг үзрə аталарын ишинин давам етилмəси илə əлағəлəндирилир. «Ушаглар бизим кəлəчəјимиздир», онлар— «бəјүмəкдə олан пролетарлар ингилабына кəмəк етмəлидирлэр». Ингилабын илк күнлəриндэн бу шұарлар бəјүмəкдə олан нəслə партија вə һəкүмəтин мұнасибəтинин мұəјјəнлəшдирди вə өз дəрин мəнасыны индијəдəк итирмəмишдир.

В.И.Ленин ушагларын бəјүк досту иди. О, ушаглары үрəкдэн севир, ушағын шəхсирјəтинə чанлы мараг вə һəрмəт кəстəрир, даим онларын тəрбијə вə тəлимни гəјғымсына галырды. Н.К.Крупскаја гəјд етмишдир ки, ушаглар Владимир Иличин јанында олагда онун үзүнə нур чилəнэр, кəзлəри күлəрди. О, ушагларын мəзəли данышыгларынын динлəмəји, онларла зарафат етмəји вə күлүшмəји севəрди.

Партија вə дəвлəтə рəһбərлик үзрə чəхлұ мұһүм ишлəрин олдуғу күнлəрдə Ленин бир дəгигə олсун ушаг-

лары унутмурду. Кəнч совет республикасынын ушаглары тєз-тєз Иличə мəктүб кəндəрирдилэр. Бу мəктүбларда ушаглар өз һəјатларындан, арзуларындан, Иличин фəлијјəти нəтичəсиндə бүтүн дүнјаны əһатə едэн бəјүк коммунизм идејаларынын мұғəддəсчəсинə горујачагларындан, Ленинлə кəрүшмəк арзусундан бəһс едирдилэр. Ленин ушагларын мəктүбларыны охујар, онлара чавəб вєрэр, мұхтəлиф дəвлəт вə ушаг мұəссисəлəринə гəјдлэр јазарды. Бу гəјдлəрдə ушаглара гəјғы гызғын мəһəббəт вə зəрифликлə, ингилаби еһтирасла ифадə олунурду.

Совет һакимирјəтинин илк күнлəриндэн дəвлəт вə шəхсən В.И.Ленин халг маарифинин инкишафына бəјүк диггəт ајырырды, мұмкүн олан һəр шєји едирди ки, ушаглар аталыг гəјғымсы илə əһатə олунсун.

Совет һакимирјəтинин илк беш илиндə В.И.Ленин билəваситə ушагларын мұһафизəсинə анд 20-дэн артыг дєкрет имзаламышдыр. «Үмүмн пулсуз тəлимə кечилмəси һаггында», «Аналыг вə ушаглыгын мұһафизəси һаггында», «Ушагларын пулсуз једиздирилмəси һаггында» вə с. бəлə дєкретлəрдəндир. Мəктəби динин тəсириндэн азад едэн эн мұһүм сənəd килсəнин дəвлəтдэн вə мəктəбин килсəдэн ајрылмасы һаггында Халг Комиссарлары Советини дєкрети, «Тəрбијə вə тəһсил ишлəринин дини мұəссисəлəрдэн алыныб маариф үзрə Халг Комиссарлығына кечирилмəси һаггында» Халг Маариф Комиссарлығынын гəрары иди.

Биринчи дүнја мұһарибəси вə вəтəндаш мұһарибəси иллəри өлкəни харабалыға чевирмишди. Ачлыг вə сојуг һəддини ашмышды. Сəнајə шəһəрлəринин, хұсусилə Москва вə Ленинградын ушаглары даһа агыр вəзирјəтдə иди. В.И.Ленинин кəстə-

риши илэ јайда ушагларын тахылчылыг губернијаларына көндөрilmэси тәшкил едилди. 1919-чу ил февралын 4-да Ленин тәрәфиндән «Ушаглары Мұдафиә Шурасынын тәсиси һаггында» декрет имзалан-ды. Бу шуранын вәзифәләринә ушаг-лары әрзагла, палтарла тәмин ет-мәк, онларын һајатынын вә сағлам-лығынын мұһафизәсинин тәшкили дахил едилмишди.

1919-чу ил февралын 15-дә «Ушаг-лары мұдафиә шурасы» өлкәдә «Ачлыг чәкән ушаглар күнү» кечир-ди. Һәмин күн театр вә киноларын кирәчәјиндә чәрәк, сухары, ун, сон-ра исә ушагларә јемәк верилди. Ле-нинин чағырышы үзрә өлкәмизин зәһмәткешләри ушагларә көмәк ет-мәјә тәләсирдиләр. Белә ки, Белые Горки кәндинин кәндилләри Моск-ванын ачлыг чәкән ушаглары үчүн 20 вагон сухары јығмышды. Чәнуб чәһәси Ленинни адына дүјү вә ун-ла долу гатар көндәрмишди. Вла-димир Илич Ф. Е. Дзержинскијә мұрачиятлә демишди: «Сиздән хаһиш едирәм бу әрзагла илк нөв-бәдә ушаглары једиздирин».

1921-чи илин бәрк ачлыг дөврүн-дә Америка капиталистләри Совет Русијасына тахылы гызыла сатма-ғы тәклиф етди. Совет адамлары өзләриндә олан гијмәтли шејләри тәһвил вермәк һаггында һәкүмәти-мизин чағырышына гызғын чаваб вердиләр. В. И. Лениндә јекәнә гы-зыл шеј кимназијаны әла битирди-јинә көрә алдығы гызыл медал иди. О, һәминшә медалы чох еһтијатла горумуш, һәтта ағыр емиграцијә илләриндә дә ондан ајрылмашы-ды. Буна бахмајараг Ленин гызыл медалыны ачлыг чәкән ушаглар фондуна верди.

Һәмин илләрдә бахымсызлыға гаршы мұбаризә мұһум дәвләт әһ-мијјәти олан иш иди. В. И. Ленинни тәклифи илэ фәвгәл'адә комиссија нәздиндә бахымсызлыгга мұбаризә үзрә хусуси комиссија јарадылды. Бу комиссијаја Ф. Е. Дзержински башчылыг едирди.

В. И. Ленинни тәшәббүсү вә рәһ-бәрлији алтында Совет дәвләтинин парлығынын илк күнләриндән халг маарифинин јени системинин јара-

дылмасы вә онун ән јакын мәгсәд вә вәзифәләринин мұәјјәнләшдирил-мәси үзрә бир сыра тәдбирлар ке-чирилди. Партија өлкәмиздә мәдә-ни ингилабын ајрылмәз звеносу олан савадсызлыгын ләғви, совет мәктәби гуручулуғу кими мәсәләләр бөјүк гүввә сәрф етди.

1917-чи илин нојабрында Халг Маариф Комиссарлығы јаранды. Бу назирлија бөјүмәкдә олан нәслин тәлиминин вә тәрбијәсинин комму-нист әсаслары үзрә тәшкили тап-шырылды.

Совет республикасында бүтүн тәрбијә вә тәһсил иши коммунист тәрбијәси принципләринин һајата кечирилмәсинә јөнәлдилмишди. А. В. Луначарскинин башчылыг етди-ји маариф үзрә дәвләт комиссијасы В. И. Ленинни кәстәришләрини је-ринә јетирирди.

1918-чи ил октябрын 16-да «Ру-сија Совет Сосиалист Федератив Республикасынын ваһид әмәк мәк-тәби һаггында Әсаснамә» вә «Ва-һид әмәк мәктәбләринин әсас при-нципләри» нәшр олунду. Бу сәһәдләр совет ваһид әмәк политехник мәк-тәбләринин инкишафында бөјүк рол ојнады. Јени мәктәбин әсас иде-јасы коммунист тәрбијәси мәгсәд-ләринин һајата кечирилмәси, ша-кирд шәхсијјәтинин һәртәрәfli ин-кишафы иди.

Тәлим вә тәрбијәнин јени соси-алист мәзмуну, һәмчинин халг ма-арифинин бүтүн системинин гуру-чулуғу тәһсил вә тәрбијәнин тәш-кили саһәсиндә партијанын В. И. Ленин тәрәфиндән һазырланмыш програм тәләбләри әсасында иш-ләнмишди.

1919-чу илин мартында РК(б)П VII гурултајында Русија Комму-нист (болшевикләр) Партијасынын Програмы гәбул олунду. Бу Про-грамда совет үмүмтәһсил мәктәблә-ринин гурулуш принципләри дәгиг мұәјјән едилмишди. Онда дејилер ки, «мәктәб јалныз үмүмијјәтлә коммунизм принципләринин кечири-чиси дејил, һәм дә коммунизми там шәкилдә гурмага габил кәнч нәсли тәрбијә етмәк мәгсәдилә пролета-риатын зәһмәткеш күтләләрини ја-рымпролетар вә пролетар олмајан

тəбəгəсинə идеја, тəшкилати, тəрби-
јəви тəсирийин кечиричис олмa-
лыдыр.

Програмда пулсуз вə ичбари
үмүмү вə политехник тəһсил, аңа
дйиндə тəдрис, һәр ики чинсдөн
олан ушагларын биркə тəлими, дүн-
јəви тəһсил, тəлимийн ичтимаи-
мəһсулдар тəлими илə əлагəси
вə бу əсасдə шəхсийјəтин һəртəрəф-
ли инкишафы, һəмчинин ушагларын
ичтимаи тəрбијəсини јахшылашдыр-
маг мəгсəдилə кəрпəлэр еви, кениш
ушаг бағчалары шəбəкəсинин јара-
дылмасы нəзəрдə тутулмушдур.

Елə бу вахтда өлкəмиздə В. И.
Ленинин «коммунизм чүчəртилери»
адлəндырдығы ушаг бағчаларынын
кениш шəбəкəsi јарадылды. Ушаг
бағчалары ушагларын дөвлəт ичти-
маи тəрбијəсинин коммунист əсас-
лары үзəриндə тəрбијəсини тəмин
əтмəклə јанашы, һəм дə гəдиңлəрын
истеһсалат вə ичтимаи һəјатə го-
шулмасына имкан верди.

В. И. Ленин бир сыра нитг, чы-
хыш вə мəгəлəлəриндə мəктəбин
ингилаби јолла јенидөн гурулмасы,
онун ишинин мəзмуну вə методла-
рынын дəјишдирилмəsi мəсəлəсини
гојмуш, онун синфи характерини,
јени мəктəбдə коммунист тəрбијə-
си ишини онун һəјатла, Совет дөв-
лəтинин сијасəти илə əлагəsi əсə-
сында тəшкил əтмəјин зəрурилији-
ни гејд əтмишдир ки, бəјүмəкдə
олан кəнч нəслин тəрбијəsi үмүм-
халг иши олсун. Комсомолун III гу-
рултајында В. И. Ленинин нитги
коммунизм чəмијјəти гуручулары-
ны нечə бəјүтмəк мəсəлəсинə һəср
олунмушдур. Һəмин нитгдə Вла-
димир Илич бəјүмəкдə олан нəслин
гаршысында «өзлəриндөн комму-
нистлэр тəрбијə əтмəк» мəгсəдини
сон дərəчə ајдын шəкилдə гојмуш-
дур. В. И. Ленин коммунист тəрби-
јəсинин əсас вəзифəлəрини белə
формалашдырмышдыр: елми би-
ликлəрин əсəслары илə сйлаһланмəг
вə коммунист дүнјакөрүшү јарат-
маг, шəхсийјəтин коммунист кəјфиј-
јəтлəринин, коммунист əхлагынын
формалашдырылмасы, һəмчинин
коммунизм гуручулуғу наминə
əмəкдə вə əмəк үчүн тəрбијə олун-
масы.

Ушагларын коммунист тəрбијəsi
һағгында Ленин вəсийјəтлəри, он-
лара Ленин гајғысы бир чох оңил-
ликлэр үчүн партија вə Совет дөв-
лəтинин сијасəтини мүүјјəнлəшдир-
ди. Тарихи тыса дөвр əрзиндə өлкə-
дə күтлəви савадсызлыг лəғв едил-
ди, үмүмү ибтидаи, једдиңлик вə
сəккизиллик тəлим һəјатə кечирил-
ди. Инди исə үмүмү ичбари орта
тəһсилə кечид баша чатдырылмыш-
дыр.

Сов.ИКП XXVI гурултајы Ленин
партијасынын рəһбэрлији алтында
һəјатə кечирилən ингилаби јенидөн-
гурманы јекунлашдырарат халгын
мадди вə мəнəви һəјат сəвијјəсинин
даһа дə јүксəдилмəsi тəдбирлəрин-
дөн ибарəт јени кениш социал про-
грам ирəли сүрдү. Бу програмда мəк-
тəбə, ушаглара, һəртəрəфли инки-
шаф əтмиш вəтəндашын, мəдəни,
јүксəк тəһсилли, јүксəк ихтисаслы
əһмəткешин тəрбијəсинə дөвлəтин
Ленин гајғысы мүнүм јер тутур.

«1981—1985-чи илəрдə вə 1990-
чы илəдəк олан дөврдə ССРИ-нин
иттисади вə социал инкишафынын
əсас истигамəтлəриндə кəстəрнлir
ки, инсанын аһəңкдар мəнəви һə-
јаты үчүн имканлары кенишлəндир-
мəк, əһалинин тəһсилини вə мəдə-
нијјəтинин даһа дə јүксəлмəsiни
тəмин əтмəк зəруридыр.

Он биринчи бəшилликдə үмүм-
тəһсил мəктəблəринин һазырлыг
синифлəриндə 6 јашдан тəлимə тəд-
ричəн кечилмəsi үчүн шəрантин јə-
радылмасы гејд едилir. Башлыча
сəрвəти ушаглар олан халгын мə-
нафеји үчүн əсас истигамəтлəрдə
ушаг бағчалары вə кəрпəлэр евлə-
ри, күнүузадылмыш мəктəб (груп-
лар), пионер дүшəркəлəри вə дикəр
ушаг мүүссисалəринин шəбəкəсини
даһа дə инкишаф єтдирмəк вə иши-
ни јахшылашдырмаг мəгсəди гар-
шыја гојулмушдур. Гəдиңларын ич-
тимаи истеһсалатла чох мəшгул ол-
дуглары рајонларда буна хүсуси
диггəт јетирилəчəкдир.

Чарн бəшилликдə 2,5 милјон јер-
ликдөн аз олмəјан мəктəбəгəдər
мүүссисəнин тикилмəsi гаршыда
дуруп. 1985-чи илдə күнүузадыл-
мыш мəктəблəрдə (групларда) ша-

кирдларын саяы 13,4—14 милјона чатачаг. Ејни заманда мектебегедер мүүссисаларда, ушаг евлеринде, мектеб интернатларында, мектебјаны интернатларда јемек вэ ушаглара гуллуғу јакшылашдырмаг вэ зифасы гојулур. Үмүмтәһсил мектеблеринде дәрсликләрин пулеуз верилмәси баша чатдырылачагдыр. Әсас истигамәтләрде ушаг әдәбијатынын бурахылышынын артырылмасы мәсәләләринә, тәдрис филмләриндән кениш истифадә олунмасына, ушаглар арасында бәдән тәрбијәси вэ идман ишләринин күчләндирилмәсинә, тибб хидмәтләринин јакшылашдырылмасына мүһүм јер верилмишдир.

Халг маарифи вэ коммунист тәрбијәси сәһәсиндә ушаглара аталыг гајгысы илә әһәтә олунмуш Ленин сијасәти белә бир ардычыллыгла һәјата кечирилир.

Н. К. Крупскајанын сөзләри илә десәк, В. И. Ленинни угрунда мүбаризә апардығы, бизим Коммунист Партијамызын угрунда мүбаризә апардығы иши ахыра чатдырмаға габил олан шүүрлу адамларын һәјата гәдәм гојмасы үчүн совет чәмијјәти зәрури олан һәр шеји едир.

Јетишмәкдә олан нәслин тәрбијәси вэ тәлиминдә В. И. Ленинни һәјат вэ фаәлијјәтинин өјрәнилмәси чох бөјүк рол ојнајыр. Һәр бир мүәллимни вәзифәси Владимир

Илич Ленинни һәјат гәһрәманлыгыны, даһи рәһбәрин образыны, онун јүксәк инсани кејфијјәтләрини вэ инсанлара, ушаглара мәһәббәтнин онлара чатдырмагдан ибарәтдир.

В. И. Ленин өзүндә јени инсанын ән јакшы кејфијјәтләрини бирләшдирмишдир: јүксәк идејалылыг, принципиаллыг, коммунист партиялылыгы, коммунизм ишинә һәдсиз сәдагәт... Кәнч нәслин шүүруна ән бөјүк бәшәри инсанын, пролетариатын даһи рәһбәринин образы белә дахил олмалыдыр.

Ушагларын тәрбијәси ишиндә мүәллимни ән јакын көмәкчиси бүтүн һәјаты В. И. Ленинни ады илә бағлы олан пионер тәшкилатыдыр.

Әзиз тәрбијәчи вэ мүәллим јолдашлар, гој сизин мәшғәләләриниз, дәрсләриниз еһтираслы, чошгун кечсин, гој мәшғәләләриниз, дәрсләриниз бизим балаларымызын гәлбини һәгигәт, әдаләтлик, мүбаризлик мәш'әли илә, һәјат ешти илә аловландырсын, онлардан әгидәли Ленинчиләр формалашдырсын!

Коммунист Партијасы бизим ләјгәтли әвзәдичиләримизин тәрбијәсини тәрбијәчиләрә, мүәллимләрә еттибар етмишдир. Совет тәрбијәчиләри вэ мүәллимләринин вәзифәси бөјүмәкдә олан кәнч нәслин тәрбијәси һағгында Ленинни вәсијјәтләрини шәрәфлә јеринә јетирмәкдир.

☞ О јердә иш, гадына бир инсан киши һәрмәт јохдур, орада мән јохам.
Чернышевски.

☞ Гадын һәјатын бүтүн мәрһәләләриндә кишинин хиләскарыдыр. Гадын јер үзәриндә көзәлли, ләтафәт нүмунәсидир. О, һәјатын фәләкәтли вә агыр дәһиғәләриндә кишинин тәсәлласидир. Онун севинчи вә ифтихарыдыр.

Белински.

☞ Бу гоча дүнјада бир әдет дә вар:
Гадын олан јердә әдаләт дә вар.

С. Вургун.

☞ Гадын күнәш, чочуг ај...

Б. Чавид.

АНА ДИЛИ ДӘРСЛӘРИНДӘ ЛЕНИН МӨВЗУСУ

Камал ҺӘСӘНОВ

Көйчәй шәһәрindəки 3 нөмрәли мәк
намизәди, республиканын

тәбии мұәллими, педагожи елмләр
әмәкдар мұәллими

Мәктабә јеничә дәјил олан ки-
чик јашлы ушаглар В. И. Ленинни
таныјыр вә севирләр. Рәһбәрин
һәјәтиһа вә фәалијјәтиһа анд сис-
темли мә'луматлар исә шакирдлә-
рә мәктәбдә, һәм дә әсасән, ана ди-
ли дәрсләриндә верилир. Бу мә'лу-
мат хусусилә мөвзу әтрафында
бирләшир:

а) В. И. Ленин ушаглыг вә кәнч-
лик илләриндә;

б) В. И. Ленин халгын хошбәхт-
лији вә азадлыгы уғрунда мұба-
риздә;

в) В. И. Ленин Бөјүк Октјабр
сосоалист ингилабы вә јени һәјат
гуручулуғу илләриндә;

г) В. И. Ленинни вәсијјәтләри.
I синифдә ушаглара «Ленин»,
«Владимир Илич Ленин», «Сокол-
никидә јолка бајрамы», «Ушаг вә
Ленин», «Гимәтли һәдијјә» һека-
јәләри вәситәсилә Валодја Улјано-
вун ушаглыг илләри, анләси, мәк-
тәбдә охумасы һаггында материал
верилир. Онлар В. И. Ленинә һәср
олунмуш ше'р вә һекајәләрлә ја-
нашы «Октјабрјат маһнысы», «Ок-
тјабрјат улдузу», «Москва» кими
ше'р вә һекајәләри охујаркән
В. И. Ленин һаггында алава мә'лу-
мат алырлар.

«В. И. Ленин халгын хошбәхт-
лији вә азадлыгы уғрунда мұбари-
з кими» мөвзусу II синифдә мәркәзи
мөвзудур. Синифдә вә синифдән-
харич оху дәрсләриндә апарылан
тәлим-тәрбијә ишләри, әсасән, бу
мөвзу әтрафында бирләшир. «Әзиз
бабамыз», «Графини ким сындыр-
ды», «Володја Улјанов», «Ленин
интизамы вә әмәји чох севирди»,

«Бәхшиш», «Ленин», «Мавзолејни
јанында чичәклар», «Ленинлә сөһ-
бәт» кими ше'р вә һекајәләр вәситә-
силә ушаглар В. И. Ленинни хал-
гын, ушагларын азадлыгы, сәвәд-
ти уғрунда апардыгы чәтин мұба-
риздә илә таныш олурлар вә бөјүк
рәһбәрә онларын мәһәббәти даһа
да артыр.

III синифдә Ленин мөвзусу үзрә
апарылан иш, әсасән, «В. И. Ле-
нин Октјабрын рәһбәридир» вә
«В. И. Ленинни вәсијјәтләри» мөв-
зулары әтрафында мәркәзләшмиш-
дир. Шакирдлар «Ленин», «Влади-
мир Илич Ленин», «Ганлы базар
күнү», «Разлив көлү әтрафында»,
«Башланды», «Октјабр үчүн»,
«Смолныда», «Владимир Илич Ле-
нинни ушаглыг илләри һаггында»
кими ше'р вә һекајәләри охујуб
тәһлил етмәклә В. И. Ленинни јени
сосоалист дөвләтинни јарадычысы,
башчысы, фәһлә вә кәндлиләрин
садә, гајыкеш, мүдрик рәһбәри
олдуғуну өјрәнирләр. Бу синифдә
В. И. Ленинни вәсијјәтләри, онла-
рын һәјата кечирилмәсинә дә бө-
јүк әһәмијјәт верилир. «Јени һәја-
ты гуранлар» мөвзусу үзрә китабдә
верилмиш ше'р вә һекајәләрин һәр
бири В. И. Ленинни вәсијјәтләри-
нин чичәкләнмәсинин парлаг ифа-
дәсидир. Тәчрүбәли синиф мұәл-
лимләри В. И. Ленинә анд мәтиләр
арасында әләгә јарадыр, онлары
мүәјјән идеја мәзмуну әтрафында
бирләшдирирләр. Мәтнин шүүрлу
охунмасы онун дәрк едилмәсини
тәмин едир.

Шакирдләрдә парлаг образлы
тәсәввүрләрин формалашмасы үчүн

мүаллимләр мұхтәлиф шәкилләр-
дән, албомлардан, тәдрис филмләр-
риндән истифада едирләр.

Шәһәр 2 нөмрәли мәктәбин мұ-
аллими К. Әһмәдова «Володја
Улјанов» һекајәсини тәдрис едәр-
кән дәрси кириш мұсаһибәси илә
башлајыр. О, синифә белә суаллар
верир: «Графини ким сындырды»
һекајәсини охујаркән Володјанын
һансы сифәтләри сизин мошунуза
кәлди?», Володјанын доғручулу-
ғуну, һәгигәти севдијини сүбүт
едини», «Өлкәмиз јахын күнләрдә
һансы бајрамы гејд едәчәкдир?»,
«В. И. Ленин һарада вә нә заман
анадан олмушдур?»

Мүаллим тәдричән ушағлары
үмүмиләшдирмәләр апармаға һа-
зырлајыр: «В. И. Ленинин анадан
олдуғу күн — 22 апрел халг бајра-
мыдыр. Чүнки халғмызын һәјәт-
да әлдә етдији нә варса, һамысы
Ленинин ады илә бағлыдыр. Во-
лодја Улјанов чәсарәтли, һүнәрли,
чох дирибаш, тәмкинли вә шән
бир ушағ иди. О, китабларыны чох
тәмиз сахлајырды...»

Мәтн охудуғдан сонра мүаллим
ушағларә јенидән суаллар верир:

— Ушағлар, кәлин иди Волод-
јаны тәсәввүр едәк. Онун көркә-
ми, гәмәти нечә иди?

— Инди дә шәкилләрә бахын.

В. И. Ленинин ушағлыг илләри-
нә аид шәкилләрә бахырлар.

— А. Улјановун «Графини ким
сындырды» һекајәсиндә биз В. И.
Ленинин доғручу вә һәгигәти севән
олдуғуну өјрәндик. Н. Веретенин-
кованын «Володја Улјанов» һека-
јәсиндә В. И. Ленинин даһа һансы
јахшы хасијјәтләриндән бәһс олу-
нур?

Ушағлар һекајәдәки ахырынчы
абзасы охујурлар: «О, чох чәлд вә
салиғәли иди. Володја, үмүмийјәт-
лә, ғыса вә ајдын данышырды.
Онун, һәтта ушағ јашларында дә
сөзү илә иши арасында ајрылыг
олмазды. Кимназијанын биринчи
синфиндән ахырынчы синфинәдәк
о, биринчи шакирд иди вә синиф-
дән-синифә биринчи мұкафатла ке-
чирди».

Мүаллимин рәһбәрлији алтында
«В. И. Ленин кими охумалы, иш-

ләмәли вә јашамалы» девизини вә
октјабрјат ғанунларыны јадларына
салыр, кимләрин В. И. Ленин кими
охудуғуну, ишләдијини вә јашады-
ғыны мұәјјән едирләр.

Ибтидан синифләр үчүн «Ана
дили» дәрсликләриндәки В. И. Ле-
нин үмүмәсиндә шакирдләрин ком-
мунист тәрбијәсини ардычыл, пил-
ләләр үзрә апармағ үчүн силсилә
јарадылмышдыр. Мүаллимләр бу-
ну нәзәрә алмалы, дәрсликләрин
имканларындан кениш истифада
етмәли, һәм дә бу силсилә IV—X
синифләрдә инкишаф етдирилмәли,
кенишләндирилмәли вә дәринләш-
дирилмәлидир.

И. Ибраһимов II—III синифләр-
дә Ленин мөзвусуна аид һекајә вә
ше'рләри кечәркән I синифдә гу-
рулмуш бүнөврә үзәриндә онларын
идеја мәзмунларында әлағә јарада-
рағ ушағларә даһи В. И. Ленин
һағгында бүтөв вә чанлы тәсәввүр-
ләр јаратмаға һаил олур. О, дәр-
сликләрин вә мәктәбдә јарадылмыш
В. И. Ленин музејини имканла-
рындан кениш истифада едир. Ибра-
һимов мүаллим М. Сејидзадәнин
«Ленин» ше'ри илә бөјүк Ленини
ушағларә мөһрибан ата, бизи кө-
зәл күнләрә чыхаран, халғын,
елин досту кими тәғдим едир вә бу
фикри «В. И. Ленин», «Соколникидә
јолка бајрамы», «Ушағ вә Ленин»,
«Гимәтли һәдијә» һекајәләринин
көмәји илә инкишаф етдирир.

Ушағлар «Апрелин 22-ни нә үчүн
биз бајрам едирик?» суалына чә-
тинлик чәкмәдән чавзб верирләр.
Онлар чавәблары үчүн «Ленин»
ше'риндән вә «В. И. Ленин» һекајә-
ләриндән истифада едәрәк дејир-
ләр: «Апрелин 22-си бөјүк рәһбәр-
римиз В. И. Ленинин анадан олду-
ғу күндүр. Ленин бизи көзәл күн-
ләрә чыхарыб, онә көрә бүтүн ел-
ләр рәһбәрә мәнәббәт бәсләјир вә
онун анадан олдуғу күнү бајрам
едир».

В. И. Ленин бөјүк рәһбәрдир, еј-
ни заманда о, ушағларын досту,
гајғыкеш вә сәлә бир инсаядыр.

Тәчрүбәли мүаллимләримиз сон-
рақы һекајәләрдә инкишаф етдири-
лән бу фикри ушағларә чәтдырма-
ға чалышырлар. Мәсәлән: М. Әһ-

мадова (шәһәр 4 нөмрәли орта мәктәб) В. Хомченковун «Гимнәтлә һадијә» һекајәсини ушагларга оху- даркән онларга мәтн үзәриндә иш- ләтмәк үчүн белә бир тапшырыг ве- рир:

—В. И. Ленинни ушагларга чох сөзләрини көстәрән чүмләләри та- пыб охујун.

Ушаглар охујурлар: «Ленин паркда кәзишәндә ушаглар ону дөв- рәјә алардылар... Ушаглар өз иш- ләриндән данышар, әзбәрән ше'р сөйләјәр вә нөгмә охујардылар».

—Нә үчүн бяз дејирик: «В. И. Ленин ади инсан иди?»

Ушаглар Серјожа илә Ленинни сөһбәтинә әсасән чаваб верирләр.

—В. И. Ленинни ушагларга бөјүк гәјгы көстәрмәсини сүбүт едик.

Ушаглар дәрсликдә Ленинни Серјожага «Әлифба» китабы ба- ғышламасыны вә она һәрфләри өј- рәтмәсини тәсвир едән һиссәни та- пыб охујурлар.

I сенифдә ушаглар өјрәнирләр ки, бизи ағ, севимли, парлаг күнә партија чыхармыш, ону исә Ленин јаратмышдыр. Демәли, хошбөхт өлкәмизин рәһбәри Лениндир. Хал- ғымыз, өлкәмиз, ушаглар Бөјүк Октјабр сәсналист ингилабындан сонра азад олмушлар, Вәтән тор- пагы чичәкләнмиш, көрпә балалар мәктәбдә охуја билмиш, октјабр- јат олмушлар. Бөјүк Октјабрын рәһбәри исә В. И. Ленин олмуш- дур.

В. И. Ленинни Бөјүк Октјабр сәсналист ингилабынын, партија- нын тәшкиләтчысы вә рәһбәри ол- масы фикри II сенифдә бир гәдәр дә кенишләндириләр, ләкин III се- нифдә әсаслы сурәтдә өјрәниләр.

Ләтифә мұәллимә (шәһәр 4 нөм- рәли орта мәктәб) П. Капитәсныи «Башланды» һекајәсини кечәркән шакирдләрин диггәтини В. И. Ле- нинни зәһмәткеш халгын, партија- нын, Бөјүк Октјабр сәсналист ин- гилабынын рәһбәри кими сәчијә- ләндириән чүмләләргә чәлб едир. Бу- нун үчүн мұәллим шакирдләри дәрсликдәки мәтн, «Ленин һаггын- да һекајәләр» вә «Ленин Октјабр- да» филмләриндән көстәрилмиш кадрлар үзәриндә ишләдир.

«Нә үчүн Октјабрын ијirmi дөрдүндә В. И. Ленин һәјәчан ке- чирирди» суалына ушагларын үмү- миләшдирилмиш чаваб вермәләри- нә мұәллим наил олдудан сонра суалларда онларга мұрачнәт едир:

—Маргарита Василјевна Сафро- нова ким иди? нә үчүн В. И. Ленин бир нечә дәфә ону Выборг тәрәфә көндәрди?

—Нә үчүн Маркәзи Комитә Ле- нинни һәјәтини чидди шәкилдә го- рујурду? Буну көстәрән сәтирләри мәтндә тапын.

Мұәллим В. И. Ленинни Марга- рита Василјевна илә Маркәзи Ко- митәгә көндәрдији мәктубу ушагла- ра изаһ едир вә дејир ки, сиз II се- нифдә, даһа сонра IX сенифдә «үсјәндә ләңкимәк ниди доғрудан да өлүмә барабәрди» сөзләри- нин мә'насыны кениш өјрәнәчәк си- низ.

Даһа сонра мұәллим сөзүнә белә давам едир:

—Ејно Рахја ким иди? О, Лени- нни јанына нә үчүн кәлмишди?

—Ленинни һәр шеји билмәк ис- тәдијини көстәрән сәтирләри мәтн- дә тапын.

—Рахја јункерләри нечә алдат- ды?

—Смолнидә В. И. Ленинни нечә гаршыладылар?

—Үсјәнын Ленин планына әсасән фәһләләр әввалчә һансы јерләри тутдулар?

—Һакимијјәт Һәрби Ингилаб Ко- митәсинин әлине нә вахт кечди?

—Индијәдәк кечдијиниз һекајә- ләрдә В. И. Ленинни һасијјәти һаг- гында өјрәндикләринизни хатырла- јын.

—Онун һасијјәти һаггында даһа нәләри билирсиниз?

Ушаглар мұәллимни рәһбәрлији алтында Владимир Илични үсјә- нын кедиши үчүн һәјәчан кечирди- јини, бөјүк мәс'улијјәт һисс етди- јини, ән чәтин аңларда белә адам- ларга бөјүк гәјгы илә јанашдыгы- ны, јүксәк иш габилитәтинә малик олдугуну, чәсур, горхмаз, инадкар, диггәтли, тәвазәкар, садә, олдугуну көстәрән чүмләләри охујур, шәкил- ләргә бахырлар. В. И. Ленин даһи инсан, ади бир вәтәндаш кими

ушагларын көзү гаршысында чаңланыр.

Мүәллим Р. Рзанын «Ленин» ше'рини бир нәфәр шакирдә әзбәр сөйләтмәклә дәрси јекунлашдырыр.

Ибтидан синифләрдә ушагларда В. И. Ленин һаггында јарадылан чаңлы тәсәввүрләр онларын һафизәсиндән силинмир. VIII—X синифләрдә шакирдләр јаздыглары иншаларда I—III синифләрдәки тәәсүратларында Ленин образынын сәһијјәви чәһәтләрини кәстәрмәк үчүн истифадә едирләр.

Оху дәрсләринини мүнүм вәзифәләриндән бири В. И. Ленинин һәјәти, фәалијјәти, вәсијјәтләри илә өлкәмиздә баш верән әһәмијјәтли сийәси һадисәләри кәстәрмәкдән ибарәтдир.

Тәүрүбә кәстәрир ки, һәр бир синифдә В. И. Ленинин вәсијјәтләринә нечә әмәл едилдији барәдә сөһбәтләр кечирилмәлидир. Лакин бу ишин ағырлығы III синфин үзәринә дүшмәлидир.

Х. Гасимова (шәһәр 2 нөмрәли орта мәктәб) III синфин ана дили дәрсләриндә паргидә гурултајлары вә бешиллик планларын башлыча вәзифәләри һаггында шакирдләрлә марағлы сөһбәтләр апарыр. Бунун үчүн өјрәнилән һәкајә вә ше'рләрдән истифадә едир. «Јени һәјәт гуранлар» вә «Бүтүн халqlара сүһләзимдыр» башлығы алтында верилмиш мәтилләрдән истифадә јолу илә В. И. Ленинин вәсијјәтләрини өлкәмиздә, республикамызда нечә һәјәтә кечирилдијини кәстәрир. Бир гәјдә оларат ана дилиндән ахырынчы дәрсләрдә мүәллим бешиллик планлардан, онларын әзәмәтли вәзифәләрини һәјәтә кечирәрәк В. И. Ленинин вәсијјәтләринә садиг галан халqмызын әмәк гәһрәманлығындан данышыр вә бәзи рәгәмләрлә шакирдләри таныш едир.

Кәрај Фәзлинни «Кәнч сәјјаһлар» ше'ри ушагларла бирликдә районун әразисиндә автобуслә экскурсия кечирмәјә вә бөјүк гуручулуг ишләриндән данышмаға кениш имкан верир. Мүәллим әмәк ветераныдыр. Көјчајда бөјүјүб боја-баша чатмышдыр. О, экскурсия заманы

Көјчајын чил-чырағлы күчәләрини, јарашығлы евләрини, онун адамларыны, шән, күмрәй ушагларыны кечмишлә мугајсә едәрәк дејир: «Бунларын һамысыны бизә В. И. Ленин бәхш етмишдир, онун вәсијјәтләрини һәјәтә кечирән һәмјерлиләримиз өз әмәкләри илә јаратмышлар».

Автобус дајаныр, мүәллим шакирдләрин диггәтини бешмәртәбәли бөјүк јашајыш бинасынын јанындакы мәңзилә чәлб едир. Мәңзилин муһафизә олунмасына данми гәјғы кәстәрилдијини билдирир. Бурада мүәллимләр еви јерләшир. 1920-чи илдә В. И. Ленинин јакын досту, Азәрбајҗан халqынын бөјүк оғлу Н. Нәриманов Совет һакимијјәтинин галиб кәлдијини бурада елан етмишдир.

Шәһәри кәздикчә, ајры-ајры күчәләр вә биналар һаггында сөһбәти динләдикчә ушагларын марағы артыр, онларын көзләри гаршысында бөјүк гуручулуг ишләрини әзәмәти, В. И. Ленинин вәсијјәтләрини тәнтәнәси чаңланыр.

Районун мәктәбләриндә тәсирли тәрбијә вәситәси олан даһа бир әһәһә јараныр. Бу, һәр ил сентјабрын 1-дә илк дәрси В. И. Ленинә һәср едилмәсидир. Ленин дәрси бүтүн синифләрдә, о, чүмләдән ибтидан синифләрдә тәшкил олунур. I синифдә мүәллим Володја Улјановун ушағлыг шәкли үзәриндә шакирдләрлә сөһбәт едир, онлары Володја кими охумаға, сәлигәли, тәмизкар олумаға һәвәсләндирир.

II синифдә шакирдләр јәј тәтили дәврүндә көрдүкләри јерләрдән, охудуғлары китаблардан (буиларын арасында В. И. Ленинин һәјәти вә фәалијјәтинә аид китаблар да вардыр) сөһбәт ачырлар. Мүәллим икә суалларла шакирдләрин диггәтини Володјанын мәктәб илләрина, һәмийшә дәрсләриндән «Б» гәјмәтләр алмасына јөнәлдир, шәкилләр кәстәрир вә «Володја Улјанов тәдрис филмини нүмајиш етдирир.

В. И. Ленинин һәјәти, фәалијјәти, вәсијјәтләри һаггында сөһбәтләри шакирдләрин фәалијјәти илә, Октјабрјат улдузчуғларында, пио-

нер мангаларында күндәлик ишлә алағәләвдирмәк онлары советләр өлкәсинин әмәксевәр вәтәнпәрвәрләри кими јетишдирмәкдә даһа сөјүк әһәмијјәтә маликдир.

Китик јашлы мәктәблиләр һәр күн мәктәбдә, евдә јашларына ујғун оларағ өзүнәхидмәт әмәјиндә, ичтиман-фәјдалы ишләрдә иштирак едәрәк мүәјјән әмәк вәсифәләрини јеринә јетирмәлидирләр. Истәр пионер тәшкилаты, истәрсә дә шакирд

комитәси хәтти илә ушағлар синиф нөвбәтчилији чәкдикдә, чичәкләрә гуллуг етдикдә, синфин дәрә үчүн һазырланмасы (фәјани вәсәнтләрин кәтирилмәси, дәфтерләрин пәјланмасы) ишинә көмәк кәстәрдикдә, мүхтәлиф нөвлү башга әмәк тапшырығлары јеринә јетирдикдә әмәк вәрдишләри газанмағла бәрәбәр Ленин вәсијјәтләрини һәјәтә кәчирилмәсинин фәал иштиракчыларына чеврилдрләр.

Н. КӘНЧӘВИ ЈАРАДЫЧЫЛЫҒЫНА МӘНӘББӘТ ТӘРБИЈӘСИНДӘН

Сабир ҺАЧЫШЕВ

Шанбуз рајонундакы Маһмудаза кәнд орта мәктәбинин
мүәллими

Азәрбајҗан КП МК-нын Низами Кәнчәви ирсинин өјрәнилмәси илә алағәдар гәбул етдији гәрар һамынын үрәјиндә олмушдур. Чүнки Низами өз әсәрләриндә ичтиман, сијаси вә әхлағи нормалара мүвәфиг чох дәрин мәналы фикирләр ирәли сүрмүшдур. Бу фикирләр онун мәналы дүнјасыны ачыб кәстәрп.

Биз ибтидаи мәктәб шакирдләринә Низаминин әсәрләрини һәм тәлим просесиндә, һәм дә синифдәнхарич тәдбирләр вәсәтәсилә өјрәдирик.

II синфин ана дили дәрслијинә «Кәрпичкәсән гоча» һекајәси дахил едилмишдир. Бу һекајәдә кәрпичкәсән гочанын сәдә вә һалал әмәји чох јүксәк гүјмәтләндирилир. Һәмин һекајәнин тәдриси заманы ону бир дәфә ифәдәли охујуб белә изаһ едирәм:

—Һекајәдә кәстәрилир ки, Шам шәһәриндә бир гоча киши һеч кимә әл ачмасын дејә, ишләјиб чәрәк пулу газанырды. Бир күн јенә о, кәрпич кәсиб ишләјирди. Бу заман онун јанына бир чаван оғлан кәлиб деди:

—Нә үчүн бу гоча јашында палчығла әлләшир, әзијјәт чәкиб кәрпич кәсирсән? Ким сәнә бир гарын

чәрәк вермәз? Бу иш гоча иши дејил, сән кәл бу ағыр зәһмәтдән әл чәк!

Гоча оғлана мәналы-мәналы бахыб деди:

—Оғлум, мән бу сәнәти она кәрә өјрәндим ки, һеч кәсә мөһтач олмајым вә мәнә миннәт вурмасылар. Әл ачыб чәрәк пулу истәмәјим, хачаләт чәкмәјим, өз әлимин әмәји илә доланым. Мәнә ағыл өјрәтмә, сәнин мәсләһәтини јерсиздир.

Бу сөзләри ешидән оғлан чох утанды вә гочадан үзр истәјиб кетди.

Ахырда ушағлары баша салырам ки, кәрдүјүнүз кими, бу әсәрдә шаир өз әлинин әмәји илә доланыб һеч бир вахт башғасына мөһтач олмајанлары тәрифләмәклә намуслу вә јарадычы әмәјә рәғбәт бәсләмәји, мүәјјән сәнәт саһиб олмағы тәблиғ едир. Сонра шакирдләрә алаве оларағ Низаминин адамлары әмәјә сәсләјән бу мисраларыны сөјләјирәм:

Зәһмәтдән фәрјад етмә, олсун
гој сәндә гәрар,

Зәһмәтин ахырында раһатлығ
вар, шадлығ вар.

Шакирдләрә изаһ едирәм ки, шаир бурада адамлары әмәјә, онун чәтинликләриндән горхмамаға ча-

ғырыр, чүнки эмэк, зәһмәт инсана хошбәхтлик кәтирир. Буна көрә дә шаирин өзү һәмишә эмәк адамларыны севмиш, эмәклә мәшғул олан инсанлары тәрифләмиш, тәнбәл адамлары иса исләмишиди.

Булардан алава мәктәбимиздә Низамијә һәср олунмуш бир сыра рәнкарәнк тәдбирләр кечирилир. Низами Кәнчәви әсәрләринин библиографик сijaһысыны тәртиб етмишик. Онун әсәрләриндән ибарәт китаб сәркисен дә тәшкил етмәји унутмуруг.

Низами кечәсинин кечирилмәсинә дә хусуси фикир веририк. Белә

кечәләрдә Низами әсәрләриндәки әхлаги фикирләр әтрафлы шәрһ едилир, онун jарадычылыгындан бә'зи нүмунәләр сәһнәләшдирилир. Низами ше'рләринин ән jахшы ифасы үчүн мүсабигә дә кечирилир. Мәктәбимиздә Низами jарадычылыгы илә бағлы суал-маваб столу, мә'рузәләр вә сөһбәтләр дә тәшкил олунур.

Бу чүр тәдбирләр ушагларда Низами Кәнчәвинин бәдii ирсинә ма-рағы артырмагла бәрабәр онларын мә'нәви тәрбијәсиндә мүһүм рол оjнаjыр.

ОХУ ТӘ'ЛИМИ ВӘ КИТАБ ҮЗӘРИНДӘ МҮСТӘГИЛ ИШИН ТӘШКИЛИ ТӘЧРҮБӘСИНДӘН

Сәлимә МӘҤӘРРӘМОВА

Бақыдакы 254 нөмрәли мәктәбин мүәллими

Инкишаф етмиш социализм чәмијјәтинин гурулдуғу бир дөврлә мәктәбин гаршысында дуран башлыча вәзифә тә'лимин кејфијјәтинин jүксәлтмәк, шакирдләрин идрак фәалијјәти вә шүүрлулуғуну артырмаг, онларын фәал һәјат мөвгејини мүәјјәнләшдирмәләринә көмәк кәстәрмәкдән ибарәтдир. Бу ишин өһдәсиндән кәлмәк үчүн мүәллимдән бөјүк педагожи усталыг тәләб олунур.

Ибтидан синифләрдә тә'лимий кејфијјәти, үмумијјәтлә, ушагларын тәһсил онларын оху техникасына нечә јијәләнмәләриндән асылыдыр.

Ибтидан синифләрин оху дәрсләриндә китаб jадын көмәкчи вә тәрбијәчи олмагла охучу һазырлаjыр. Шакирд о заман китабы севәр ки, о, там ифадали гираәт вәрдишләринә јијәләнмиш олсун. Мәшһур педагог В. А. Сухомлински өзүнүн «Үрәјими ушаглара верирәм» китабында jазыр: «Әкәр кичик јашларындән ушагда китаба мәһәббәт һисси ашыланмајыбса, әкәр китаб охумаг онун мә'нәви тәләбатына чеврилмәјибса, јенијетмәлик иллә-

риндә кәнчин гәлбиндә бошлуг олачагдыр».

«Ана дили» I синиф шакирдләринин илк оху китабы олмагла, бүтүн башга фәнләрн мәнимсәмәкдә мүһүм вә әвәзедилмәз рол оjнаjыр. «Ана дили» үзрә гираәтә кечид заманы гаршыја бә'зи чәтинликләр чыхыр. Бә'зи шакирдләр бир мүддәт дәрсликдәки мәтиләри сәрбағ охумагда чәтинлик чәкирләр. Онлар бир бахымла сөзүн тәркибияи дүзкүн гавраја билмирләр. Бүтөн сөзләрлә оху узун мүддәт әлдә едилән, чәтин бир просесдир. Бу иши тајдаја салмаг үчүн, һәр шејдән әввәл, шакирдләрә самит сәсләри дүзкүн тәләффүз етмәји өјрәтмәк лазимдыр. Шакирдләрин с—з, т—д, ш—с, к—к, ч—ч вә с. сәсләри дүзкүн тәләффүз етмәләринә наил олмаг мәгсәдилә шакирдләрлә әс—өз, ат—ад, аш—ас, күл—күл, ач—ач сөзләринин демәји тәләб едирәм. Бу сөзләр бир-бириндән бир сәсә көрә фәргләнирләр. Бир мүддәт «Әлифба» дәрелијинин сүтунларындан сечилмиш сөзләри бөјүк һәрфләрлә jазы тахтасында jазыб шакирдләрә охутдурмаг мәнә

чох көмөк едир. Бэ'зэн бир һәрф фәрги олан сөзләр шакирдләре хор-ла охудулар: гајчы—чајчы, ичәк—чичәк, тәк—ләк, кәнд—гәнд вә с. Бу чалышмалара дәрсин әввәлиндә 2—3 дәгига вахт сәрф олунур. Бу, зәиф шакирдләри дә дүзкүн охуја һәвәсләндирир.

Мән оху техникасы заманы зәиф ушагларла фәрди иш апармаг мәгсәдилә дәрс илинин әввәләриндә (тәхминән бир рүб) печә чәдвәлин-дән дә истифадә едирәм. Дәрсдә ва'тын чох һиссәсини јени кечил-миш мәтн үзрә ишә һәср едирәм. Јени кечилмиш материалы мәним нүмунәви охумдан сонра јахшы охујан шакирдләре охутмагла ки-фајәтләндириәм. Јохса бу, шакирд-ләрин кечилән материала һәвәсини сөндүрәр. Тәчрүбә көстәрир ки, оху дәрсләриндә шакирдләрин мүстәгил ишини тә'мин етмәдән, онларын тә-фәккүрүнә һеч бир талаб вермәдән јахшы нәтичә көзләмәк олмаз.

Тә'лим просесиндә шакирдләри мүнвәзәм сурәтдә инкишаф етдир-мәк, нечә өјрәнмәји өјрәтмәк ла-зымдыр. Дәрслик бу просесдә әвәз-олунмаз васитәдир. Онун көмәји илә мүстәгил биликләре јијәләнмәји, бачарыг вә вәрдишләр газанмагы шакирдә өјрәтмәк мүүәллимин баш-лыча вәзифәсидир. I—III синифләрдә мәтн үзрә мүстәгил ишини мүхтә-лиф нөвләриндән истифадә етмәк мүмкүндүр.

Мән, һәр шәјдән әввәл, суаллар-дан кениш истифадә едирәм. Суал-лар васитәсилә һәм шакирдләрин һазырлыг сәвијәсини јохлајыр, һәм дә онларын биликләрини дәрин-ләшдирирәм. Дүшүнүлмүш суаллар шакирдә охудуғу парчаны шүүрлу сурәтдә мәнимсәмәјә имкан верир.

Оху дәрсләриндә сечмә охудан тез-тез истифадә едирәм. Шакирд-лар мәним тәпширыгым илә һәди-сәнин баш вердији шәранти, тәбиә-ти, мәтнин иштиракчыларыны ха-рактеризә едән парчалары сечмәк-

лә јанашы, мәтнин ичәрасиндә мүх-тәлиф һиссләри ифадә едән сәтир-ләри дә тапырлар: мәсәлән, I си-нифдә «Космосда илк адам», III синифдә «Ананын сәси» мәтнләрин-дә гәһрәмәнләнмәи билдирән сәтир-ләри, III синифдә «26 Баки комис-сары» мәтниндә вәтәнпәрвәрлијә анд сәтирләри, II синифдә «Гырмы-зы башмаглар» мәтниндә кәдәрли һәјаты билдирән сәтирләри, III си-нифдә «Пионер» мәтниндә севинч билдирән сәтирләри тапырлар. Әсәрләки башлыча фикри, онун идејасыны билдирән сәтирләри тап-масы даһа мәгсәдәујгүндүр. Узун мүддәт I синиф шакирдләри сәссиз охуја билмир, пычылдајыр вә до-дагларыны тәрпәдирләр. Белә мәш-ғәләләр охунун сүр'әтинин артмасы-на көмәк едир. Она көрә дә сәс-сиз оху үзрә мәшғәләләре кениш јер верирәм. Бу иш нөвү шакирдлә-ри китаб үзәриндә мүстәгил иш үчүн һазырлајыр. Шакирдләр сәс-сиз охуја тәдричән алышырлар.

Ушаглары чох марагландыран мәшғәләләрдән бири мәтнин һис-сәләрини адландырмаг, мәтни һис-сәләре ајырдыгдан сонра онлара башлыглар вермәкдир. Һиссәләре ардычыл верилмиш башлыглар онун планы олур.

Мәтнә данр шәкилли план да тутдурурам. Шакирдләр мәтнин һәр һиссәсинә нечә шәкил чәкмәк мүм-күн олдуғуну билдирирләр. Бу, ша-кирдларин естетик тәрбијәсинә мүс-бәт тә'сир көстәрир.

Шакирдләрин китабла мүстәгил иши нәтичәсиндә онлар охунмуш мәтн үзрә фикир мүбадиләси едир-ләр. III синиф шакирдләринә оху-дуғу бәдни әсәр һаггында ғыса гејд-ләр апармагы да өјрәдирәм.

Бүтүн бу чалышмалар шакирд-ләре тәдричән дүзкүн, шүүрлу вә ифадәли гираәт вәрдишләри ашы-ланмасына көмәк едир, онларын идрак фәаллығыны артырыр.

ФЕ'ЛИН ЗАМАНЛАРЫНЫН ӨЈРӘДИЛМӘСИНДӘ ЛЕКСИК ИШЛӘРИН АПАРЫЛМАСЫ

Сейидәли МӘММӘДОВ

Азәрбајчан ЕТПЕИ-нин елми ишчиси

Ибтидан тә'лимин иккинчи или фе'лин тәдрисинин мұһим мәрһәләси һесаһ едилир. Бу синифдә шакирдләр «Фе'л», «Фе'лин заманлар» кими аилајышларла илк дәфә таныш олур, онларын нәзәри вә практик мә'наларыны баша дүшүрләр. III синифдә исә фе'лин заманларына даир шакирдләрин мә'луматы кенишләнир вә онлар мәсдәрлә таныш олурлар. Бу синифләрдә фе'лин заманларынын өјрәдилмәси просесиндә лексик ишләрн тәшкил етмәк сон дәрәчә зәруридир. Чүнки бу заман шакирдләр фе'лин грамматик вә лексик мә'наларыны вәһдәтлә дәрк едилрләр. Онларын нитги мұхтәлиф заманларда ишләнән фе'лләрлә зәнкинләшир. Бу исә һадисәләрин чәрәјанетмә динамикасында заман ардычыллығыны мұәјјәнләшдирмәк вә рабитәли нитгдә буна әмәл етмәк кими јарадычы иш имканларыны артырыр. Лакин мұшаһидәләр көстәрир ки, фе'лин заманларынын тәдриси просесиндә бу имканлардан там истифадә едилмир. Нәтичәдә, II вә III синиф шакирдләринин нәзәри вә практик фәалијәтләриндә чидли нөгсанлар өзүнү көстәрир. Белә ки, верилмиш сөзләрдән фе'лләри сечмәк, серија шакилләр үзрә «Мејвә бағында» мөвзусунда һекајә гурмаг тапшырылдыгда кичик мәктәблиләр ашағыдакы нөгсанlara јол верирләр:

1. Шакирдләрин бир гисмн кечмиш вә кәләчәк заманы билдирән сөзләри фе'л һесаһ етмирләр.

2. Онларын нитгиндә фе'лләр заманlara көрә дүзкүн пәјланмыр. Шакирдләр индики заман фе'лләринә даһа чох мејл едилрләр.

3. Практик просесдә һәрәкәт вә иш фе'лләри даһа үстүнлүк тәшкил едилр.

4. Рабитәли нитгдә заман ардычыллығы динамикасы көзләнилмир.

Бүтүн булар исә бәзи мұәллимләрин фе'лин тәдриси просесиндә лексик ишин апарылмасы имканы аз олан чалышмаларла мәһдуллашмаларындан, ишин тәшкилине јарадычы јанашмамаларындан, лексик-грамматик ишләрин апарылмасында сәһвә јол вермәләриндән ирәли кәлир.

Фе'лин заманларынын өјрәдилмәси илә әлағәдар баш верән нөгсанлары вә онлары јарадан сәбәбләри арадан галдырмаг сон дәрәчә вачибдир. Бу, фе'лин заманларынын јахшы дәрк едилмәси, тәлим просесиндә шакирдләрин шүүрлулуғунун артмасы, лүғәт еһтијатларынын фе'ллә зәнкинләшдирилмәси, рабитәли нитгләрин һәрәкәтин заманыны билдирән сөзләрлә тә'мин едилмәси илә сәчијәләнир. Мүмкүнлүјү исә експериментин нәтичәләриндән ирәли кәлир.

Тәдғигат көстәрир ки, фе'лин заманларынын тәдриси просесиндә апарылан лексик-грамматик ишләр ардычыл вә системли олмалыдыр. Әввәлчә шакирдләрә «заман» мәфһуму өјрәдилмәлидир. Онлар билмәлидилрләр ки, мұәјјән замандан харичдә һәрәкәт јохдур. Јә'ни һәр һансы бир әшја һәрәкәтдә олуб, давам едилр, ја да олачаг. Белә мәнтиги изаһат шакирдләрә фе'лин заманлары һагғында лингвистик вә екстралингвистик мә'луматларын верилмәси просеси үчүн уғурлу башланғыч һесаһ едилир. Бу, заманларын өјрәдилмәсинин асанлашдырыр.

«Индики заман» мәфһуму шакирдләр үчүн даһа тез баша дүшүлән грамматик категоријадыр. Чүнки бурада һәрәкәт даһа габарыгдыр. Шакирдләр белә фе'лләри билаваситә һәрәкәт просесиндә көрүрләр. Индики заманы билдирән фе'л мұшаһидәчи, динләјичи вә сәјләјән үчүн чох јахындыр. Буна көрә дә

шакирдләр нитг просесиндә индики заман фе'лләрина даһа чох истинад едирләр. Бу, һеч дә о демәк дежилдир ки, онлар индики заман фе'лләрини даһа јахшы билдирләр. Бу, јухарыда гејд етдијимиз кими, индики заман фе'лләринин лингвистик хүсусијјәтләриндән ирәли кәлир.

Кичик мәктәбиләрин кечмиш вә кәләчәк заманда ишләнән сөзләри фе'л һесаб етмәмәләринин башлыча сәбәби субјектив амилләрдә, хүсусилә тә'лим просесиндә мүәллим ишинин јексәнәглијиндәдир. Кечмиш вә кәләчәк заман фе'лләринин өзүнәмәхсус лингвистик хүсусијјәтләри дә белә нәгсанларын баш вермәсинә мадди имкан јарадыр. Чүнки мүәјјән һәрәкәтин даваманы билдирән «гачыр» фе'ли илә «јатды», «охуду», «бахды» кечмиш заман вә «јатачаг», «охујачаг», «бахачаг» кәләчәк заман фе'лләринин һәрәкәти ифада етмә тәрәләри бахымындан хүсусијјәти ејни дејилдир. Белә ки, кечмиш вә кәләчәк заман фе'лләриндәки «кечмишлик» вә «кәләчәклик» шакирдләрин формал мәнтигинә даһа чох тә'сир едир. Шүбһәсиз, тә'лим просесиндә кечмиш вә кәләчәк заман фе'лләринин белә хүсусијјәтләрини нәзәрә алмаг заруридир.

Фе'лин заманлары һаггында грамматик мә'луматлар вериләркән формал чәһәтләр нәзәрә алынмалыдыр. Бә'зан грамматик формача мүәјјән заман билдирән фе'л контекстдә башга мә'наны билдирир. Јә'ни кечмиш заман фе'ли кәләчәк (Москваја кедәчәксән? — Кетдик!) вә ја индики (кедирик) заман формасында ишләнир. Буна көрә дә, мүәллим фе'лин заманларынын тәдриси просесиндә әсас диггәти фе'лин грамматик вә лексик мә'наларынын вәһдәтдә изаһына јөнәлтмәлидир. Шакирд баша дүшмәлидир ки, өјрәдилән фе'л һәр һансы заманда олмага (формал әләмәтләринә көрә) мүәјјән семантик мәнаја маликдир. Бу мә'нада исә фе'лин маһијјәтиндән ирәли кәлиб һәрәкәтин адыны билдирир.

Фе'лләрин дахили мә'наларынын изаһы чох вачибдир. Әкәр мүәл-

лим тә'лим просесиндә грамматик мә'луматларын верилмәси илә иши битмиш һесаб етсә, о заман шакирддә зәнкий лүгәт еһтијаты јарада билмәз. Белә фе'лләр анчаг гејри-фаал лүгәтдә пасланар. Буна көрә дә фе'лин заманларынын тәдриси просесиндә лексик ишләрә хүсуси диггәт јетирилмәлидир.

Мүшаһидәләр көстәрир ки, лексик ишләрин фе'лин лүгәви мә'на группалары үзрә апарылмасы даһа јахшы нәтичәләр верир. Бу заман лексик ишләр дөрд мәрһәләдә апарылмалыдыр. Һәр бир мәрһәләдә шакирдләрә даһа чох мә'лум олан фе'лләр үзрә лексик вә лексик-грамматик ишләр тәшкил етмәк ләзимдыр. Бу, сөзләрин сечилмәсиндә чохишләклилик принципини көзләмәк демәкдир. Сөз јох ки, бүтүн фе'лләр үзәриндә лексик ишләри тәшкил етмәк мүмкүн дејилдир. Бунун үчүн фе'лләрин синонимлији, антонимлији, чохмәналылығы, омонимлији кими принципләринин дә көзләнилмәси заруридир. Демәли, лексик ишләр елә фе'лләр үзәриндә тәшкил едилмәлидир ки, онлар бу вә ја диһәр лексик мә'на группаларына дахил олмуш олсун.

Шакирдләрин лүгәтиндәки фе'лләрин чохуну һәрәкәт фе'лләри тәшкил едир. Она көрә дә лексик ишләри һәрәкәт фе'лләриндән башламаг екстралингвистик чәһәтдән даһа дүзкүндүр.

Беләликлә, биринчи мәрһәләдә ашағыдакы кими чалышмалардан истифада етмәк олар:

«Мәсдәрләрә јахын мә'налы мәсдәрләр тапыб индики заманда ишләдин:

кәзмәк — шыгымаг —
дырманмаг — јолухмаг —
тулланмаг — јүјүрмәк —».

«Мәсдәрләрә әкс мә'налы мәсдәрләр тапыб чүмләдә индики заманда ишләдин:

јавашымаг — узаглашмаг —
дүшмәк — тутмаг —».

«Атын јеришини билдирән фе'лләри јазын. Әввәлчә онлары һәрәкәтин сүр'әтинин артмасы илә, сонра азалмасы илә ардычыл дејин».

«Фе'лләри әввәлчә јаваш, сонра

сүр'әтлi һәрәкәт үзрә группашдырыб җазын: дамчыламаг, изинә дүшмәк, ахмаг, рәгс етмәк, сүзмәк, чымаг, шыгымаг, кетмәк, гачмаг, жүжүрмәк, имәкләмәк, сүрүнмәк, һүчүм етмәк, галхмаг, чуммаг».

Чалышмалар характерча мұхтәлиф олсалар да һәр бириндә анчаг һәрәкәт фе'лләри верилмишдир. Биринчи вә икинчи чалышмаларда шакирдләр, әсасән ики, грамматик вә бир лексик иш көрмүш олурлар. Әввалән, онлар верилмиш мәсдәрә җахын вә җа әкс мә'налы мәсдәр тапырлар, икинчи һалда исә тапыглары мәсдәри индики заманда ишләдирләр. Јени фе'л тапмагла исә лексик ишләр көрмүш олурлар.

Лексик ишләрдә лүгәт-мәнтиги чалышмалар да мұһүм рол ойнадыгыннан үчүнчү чалышманын јеринә јетирилмәси шакирдләрин мәнтиги тәфәккүрләрини инкишаф етдирмәклә онларын лүгәтини һәрәкәт фе'лләри илә әңкиләшдирир. Бундан сонра дөрдүнчү чалышма вәситәсилә шакирдләр верилмиш һәрәкәт фе'лләринин һәрәкәтин җаваш вә сүр'әтлi аңлары үзрә группашдырырлар.

Лексик ишләрин икинчи мәрһәләси иш фе'лләри үзрә тәшкил едилмәлидир. Бу мәрһәләдә белә чалышмалардан истифада етмәк әһәмијјәтлидир:

«Ифадәләри җахын мә'налы фе'лләрлә әвәз едиб индики заманда җазын:

шафа вермәк — суја чәкмәк —
һәбс етмәк — папирос чәкмәк —
инкишаф етмәк — алагыны чәкмәк
јола салмаг — галиб кәлмәк —»

«Сәнәт вә пешә билдирән һәр бир исмин гадшысында ујеун кәлән фе'ли индики заманда ишләдиб она анд олан сөзлә бирликдә җазын:

Һәким хәстәни сағалдыр, мұәјинә едир.
Почталјон..., мұәллим..., банна...,
нефти..., памбыгы..., бағбан...,
күлчү..., үзүмчү..., рәңксәз..., на-
хырчы...».

«Индики заман фе'лләринин дејилишинә фикир верин вә һәр бир сөзүн нечә җазылдыгыны көстәрин:

Белә дејилир | Нечә җазылыр?

сулујур
бағлыјур
дағлыјур
јағлыјур
јохлујур
сахлыјур
доғрујур
вәрәглијур
чүтлүјур
үтүлүјур

«Дөјмәк» фе'лини чүмлә дахиндә мұхтәлиф мә'наларда ишләдин».

Икинчи мәрһәләдә верилмиш биринчи чалышма шакирдләрә синоним фе'лләр үзрә лексик-фразеоложи иш апармаг имканы верир. Буразда ифадәләрини грамматик мә'налары (индики заман) өјрәдилир вә синоним иш фе'лләри вәситәсилә онларын лексик мә'налары ачылыр. Нөвбәти чалышма шакирдләрин лүгәтин иш фе'лләри илә әңкиләшдирир.

Шакирдләри шифаһи нитг мәдәнијјәтинә јијәләндирмәк үчүн индики заман фе'лләринин тәләффүзү үзрә (үчүнчү чалышма) ишләр апармаг вәчибдир. Бу, һәмчинин фәндахили әләгә олуб шакирдләри орфографија вә җа орфоепија гаддалары илә таныш етмәк имканыны верир. Онлар «дөјмәк» фе'лини (дөрдүнчү чалышма) чүмләдә мұхтәлиф мә'наларда: дәмири дөјмәк, гапыны дөјмәк, ајаг дөјмәк вә с. ишләтмәклә онун чохмә'налылығыны өјрәнирләр.

Бу мәрһәләдә, һәмчинин һәрәкәт фе'лләри үзрә дә тәкрат лексик ишләр апарылмалыдыр.

Үчүнчү мәрһәләдә психи просес фе'лләри үзрә лексик ишләр тәшкил етмәк лазымдыр. Бу мәгсәдлә белә чалышмалардан истифада етмәк олар:

«Мәсдәрләри ифадәләрлә әвәз един:

јанылмаг — гышгырмаг —
чәранләмәк — аңламаг —
сәсләнмәк — унутмаг —
товламаг — динләмәк —

Нүмунә: чәкишмәк — мұбаһисә етмәк».

«Пешиманчылыг билдирэн сөз-
ләрлэ шадлыг билдирэн фе'лләр та-
пыб индики заманда ишләдин:

агламаг —

агламсынмаг —

гәһәрләнмәк —».

«Нөгтәләрин јеринә лазым кәләп
фе'ли индики заманда ишләдиб
јазын:

Һүчүмчү тону атыр, гапычы исә...
Верталјот мејдандан галхыр, тәјја-
рә исә мејдана...

Стансијадап чыхан гатар сүр'әт-
ләнир, стансијаја чатан исә....

Көһнә или јола салырыг, тәзә
или исә....».

Үчүнчү мәрһәләдә шакирдләр
мәсдәрләри ифадәләрлә әвәз едир-
ләр (биринчи чалышма). Бу,
лексик-фразеоложи ишин икинчи
мәрһәләсиндәки фәргли, нисбәтән
чәтин вариантдыр. Бундан сонра
психи процес фе'лләри үзрә иш да-
вам етдирилир (икинчи чалышма).
Үч нөмрәли чалышма васитәсилә
шакирдләр һәрәкәт, иш вә психи
процес фе'лләри үзрә лексик ишләр
апарырлар.

Дөрдүнчү мәрһәлә исә һал-вәзи-
јәт фе'лләри үзрә ашағыдакы кими
чалышмалардан истифадә етмәклә
лексик ишләр апармагдан ибарәт-
дир.

«Әкс мә'налы сөзләр тапыб чүм-
ләдә индики заманда ишләдин.

хал алмаг, — гәһгәһә чәкмәк, —
галиб кәлмәк, — зәиф олмаг, —
чана кәлмәк—»

«Чүмләләри тамамлајын:

Сәһәр һава исинир, ахшам исә...,
Шахтада су..., истидә буз..., Дәјүш-
дә горхаглар..., чәсурлар исә...,
Јајда күнләр..., гышда исә..., Пајыз-
да көчәри гушлар, учуб исти өлкә-
ләрә..., јазда исә....»

«Јај» сөзүнү чүмләдә исим вә
фе'л кими ишләдин».

«Гаралыр» фе'линин ашағыдакы
сөзләрлә бирликдә чүмләдә ишлә-
дин: рәнки, һава, очаг, гапы».

«Охујун:

Фашистләр көрпүнү партладаны
чох ахтардылар. Онлар гоншу кәп-
дә доғру үз тутдулар. Бу заман ба-
лача Петја өз-өзүнә пычылдајырды:
«Ај тапдыңыз һа!»

Фе'лләр һансы заманда ишләп-
мишдир? «Тапдыңыз» фе'ли һансы
заманы билдирир?»

«Тарлада һансы ишләр көрүлүр»
мөвзусунда һекајә гурун. Фе'лләри
сечиб јазын».

Дөрдүнчү мәрһәләдә иш һал-вә-
зијјәт фе'лләри әсасында апарылып-
Әввәлчә шакирдләр ифадәләрә әкс
мә'налы индики заман фе'лләри
тапырлар (биринчи чалышма).

Икинчи чалышмаја әсасән ша-
кирдләр чүмләләри әкс мә'налы
һал-вәзијјәт фе'лләри илә тамам-
лајырлар. Сонра исә «јај» сөзүнүн
омонимлији (үчүнчү чалышма), да-
һа сонра «гаралыр» фе'линин чох
мә'налылығы үзрә иш апарылып
(дөрдүнчү чалышма).

Шакирдләр бешинчи чалышманы
јеринә јетирәркәп баша дүшүрләр
ки, бә'зән јүксәк емосија хатиринә
кечмиш заманда ишләпән (тапды-
ңыз) фе'ли әслиндә кәләчәк зама-
ны (тапмајачагыңыз) билдирир.

Мәрһәләнин сонунда јалпыз ин-
дики заман фе'лләринин ишләдил-
мәсини тәләб едән иншанын (алтын-
чы чалышма) јеринә јетирилмәси
мәгсәдәмувафигдир. Бу, шакирд-
ләрдә өјрәндикләри индики заман
фе'лләрини рабитәли нитг практи-
касында ишләтмәк бачарыглары ја-
радыр.

Фе'лин дүғәти мә'на гуруларына
әсаслапән лексик, лексик-фразеоло-
жи вә лексик грамматик ишләр
фе'лин кечмиш вә кәләчәк заман-
ларынын өјрәдилмәси процесиндә
дә апарылмалыдыр. «Кәләчәк за-
ман»ын тәдрисиндә гејри-гәт'и кә-
ләчәк заманы билдирән фе'лләрдән
дә истифадә етмәк лазимдыр. Бун-
дан сонра мухтәлиф заманлары
билдирән фе'лләрдән ибарәт ифадә
вә иншалар јаздырылмалы, ша-
кирдләрдә заман ардычыллығынын
динамикасыны көзләмәк бачарыг-
лары јарадылмалыдыр.

І СИНІФДӨ РИЈАЗИЈЛАТЫН ТӘДРИСИНДӨ МҮҒАЈИСӘ

Жора ФАРСИЈАН

Степанакерт Дөвләт Педагожи Институтунун баш мұәллими,
педагожи елмләр намизәди

Ибтидан мәктәбин ријазиијат програмында I—III синиф шакирдләринә мұәјјән нәзәри биликләрин, әгли вә практик әмәлијјатларын өјрәдилмәси нәзәрлә тутулур. Бунула әләгәдар ушагларын мұғажисә пријомундан истифадә етмәјә алышдырылмалары бөјүк әһәмијјәт кәсб едир.

Мұғажисә әгли фәәлијјәт олмагла, онун көмәји илә мұәјјән объектләрин, фактларын нәјә көрә охшар вә фәрqli олдуғуну ајдынлашдырмаг мүмкүндүр.

К. Д. Ушински тәлим процесиндә мұғажисәнин тәтбигинин әһәмијјәтиндән бәһс едәрәк кәстәрмишдир ки, ушагларә әввәлчәдән онларын көзләри гаршысында олап әшјаларын аламәтләрини арашдырмаг, сыра илә сәјмаг вә ифадә етмәји, сонра артыг онларә таныш олап бир нечә әшјаны бир-бири илә мұғажисә етмәји, онларын араларындакы охшар вә фәрqli чәһәтләри топламағы өјрәтмәк ләзымдыр, (бәх: К. Д. Ушинский. Сочиненин, ч. 5, М., 1949, сәһ. 29).

I синифин ријазиијат дәрәсијиндә мұғажисә үчүн шакирдләрә конкрет әшјалар чохлуғу, әдәдләр, әдәли ифадәләр, чалышмалар, мәсәләләр, һәндәси фигурлар вә с. тәғдим олуур.

Шакирдләрин мұғажисәни шұурлу мәнимсәмәләри вә дүзкүн тәтбиг етмәләри үчүн онларә бу ишә мәрһәләләрлә һазырламаг мәгсәдәүјгүндүр.

Тәлимин биринчи мәрһәләсиндә ушагларын күчләри чатачаг материал әсасында мұғажисә аңлајышынын маһијјәтини ачмаг, онларә баша салмаг ләзымдыр. Бу заман мұхтәлиф әјәни вәсантдән истифадә етмәк мәгсәдәмувафигдир. Мәсәлән, мұәллим ики үчбучаг кәстәрир: биринчи шәкилдә мұхтәлиф рәнкли,

икинчи шәкилдә исә мұхтәлиф өлчүлү. Белә бир суал гојулур:

— Бу фигурлар нәјә көрә бәһзәрدير? (һәр икиси үчбучаглыдыр).

— Онлар бир-бириндән нәјә көрә фәрqliләнир? (онлар биринчи шәкилдә рәнкинә көрә, икинчи шәкилдә исә өлчүсүнә көрә фәрqliләнир).

Шәкил 1

Шәкил 2

Бундан сонра ушаглар мұәллимин көмәји илә дејирләр:

— Биз фигурлары мұғажисә етдик, нәјә көрә бир-бириндән фәрqliләндикләрини өјрәндик.

Башга әшјаларла да белә чалышмалары тәкрар етмәклә шакирдләр тәдричән мұғажисә пријомунун маһијјәтини мәнимсәјирләр.

1-дән 10-дәк әдәдләрин нөмрәләнмәсинин өјрәдилмәси, ушагларын натурал әдәдләрлә танышлығы, 1-дән 10-дәк натурал әдәдләр сырасынын алынмасы һаггында реал тәсәвүрләрин јарадылмасы процесиндә дә мұғажисәдән мүнтязәм истифадә олунамалыдыр. Бунун үчүн ардычыл шәкилдә $1+1$, $2+1$, $3+1$, $4+1$, ... јазылышына бахылыр. Кәстәрилен ифадәләрин әһәмијјәти тапылыр: $1+1=2$, $2+1=3$, $3+1=4$, $4+1=5$, ... Алынмыш бәрәбәрлик-

лар мугажиса едилир. Мүәллим син-
фа мұрачиәт едир:

— Сиз чалышманы јеринә јетир-
кизи. Инди биз онлары мугажиса
едичәјик. Диггәтлә бахын вә онлар
һаггында нә билирсинизсә данышын,
Биринчи бәрабәрлији охујун. Икин-
чини охујун. 2 вә 3 әдәдләрини мұ-
гајисә един (2 әдәди 3 әдәдиндән
кичик, әксинә, 3 әдәди 2 әдәдиндән
бөјүкдүр).

— 3 әдәдини нечә алдыңыз? (2-
нин үстүнә 1 кәлмәклә).

Мугажисәни давам етдирмәклә
ушаглар белә бир нәтичәјә кәлир-
ләр:

— Һәр бир сонракы әдәд әввәл-
кинә 1 әлава етмәклә алыныр.

Биринчи мәрһәләдә ушаглар мұ-
гајисәни мұәллимни көмәји илә је-
ринә јетириләр. Икинчи мәрһәләдә
исә шакирдләр тәдричән мұәллимни
көмәји илә даим мугажисәдән мұстә-
гил истифадә етмәјә доғру кедир-
ләр. Бу мәрһәләдә мугажисәдән исти-
фадәни ики әсас истигамәтдә апар-
мағ мәгсәдәмүнафигдир:

а) јени биликләрлә танышлығ вә
әлдә едилмиш зәрури нәтичәләрин
әсәсләндирилмәсы заманы;

б) әлдә олунмуш биликләрдән
тәчрүбәдә истифадә заманы.

Топламанын хәссәләри өјрәдиләр-
кән мугажисәдән мунтәзәм истифадә
едилмәлидир. I синифдә ријазийат
тәдрисинә һазырлығ мәрһәләсиндә,
әдәдләр һаггында илкин тәсәввүр-
ләр вериләркән артығ бунун үчүн
әсас јарадылар.

Әдәд һаггында тәсәввүрүн дәгиг-
ләндирилмәси үчүн мұәллим ушаг-
ларда һесапламанын нәтичәсинин
сырадан асылы олмамасы һаггында
мөнкәм инамын јарадылмәсына на-
ил олмалыдыр. Буну бир хусуси
мисал әсасында көстәрәк.

Мұәллим столун үстүнә бир сыра
әшјалар (мәсәлән, квадратлар) го-
јур. Мұәллимни тәклифи илә ша-
кирдләр квадратлары бир истига-
мәтдә, сонра диқар истигамәтдә са-
јыр вә инанырлар ки, һәр ики һал-
да ејни нәтичә (9) алыныр.

Сонралар ејни мисалдан топлама-
нын јердәјишмә хәссәсини тапмағ
үчүн дә истифадә етмәк олар. Мұ-

әллим әввәлчә гара квадратлар сы-
расына ағ квадратлары әлава етмә-
ји тәклиф едир: $4+5=9$. Сонра исә,
әксинә, ағ квадратлара гара квад-
ратлары әлава етмәји тәләб едир:
 $5+4=9$. Шакирдләр мұәллимни кө-
мәји илә бәрабәрликләри мугажисә
едирләр. Бу заман мұәллим суал
верир:

— Сиз бу чалышманы һансы әмә-
лин көмәји илә һәлл етдиниз? (топ-
лама әмәлинин).

— Биринчи мисалда һансы әдәд-
ләр гојулур вә һансы чаваб алы-
ныр? (4 вә 5 әдәдләри гојулур вә 9
алыныр).

— Бәс икинчи мисалда һансы
әдәдләр гојулур вә һансы чаваблар
алыныр? (5 вә 4 әдәдләри гојулур
вә 9 алыныр).

— Бу ики мисалын охшар чәһәт-
ләри һансылардыр? (һәр ики мисал-
да топлама әмәли вар, 4 вә 5 көгү-
рүлүр, һәр ики һалда чаваб ејнидир
— 9-дур).

— Бу мисаллар нәјә көрә фәрг-
ләнир? (әдәдләрин топланмасы мұх-
тәлиф ардычыллығла јеринә јети-
рилир).

— Топланан әдәдләр вә чаваб
нечә адланыр? (топлананлар, чәм).

— «Топлананлар» вә «чәм» сөз-
ләринин көмәји илә ким нәтичә чы-
хара биләр? Нечә нәтичә чыхармағ
мүмкүндүр? (топлананларын сыра-
сы дәјишликдә чәм дәјишмир).

Чәмин јердәјишмә хәссәсинин
мөнкәмләндирилмәси мәгсәдилә мұ-
әллим шакирдләрә мугажисәјә даир
аһағыдаки мисаллары мұстәгил
һәлл етмәји тапшыыр:

$1+4=5$	вә	$4+\square=5$
$3+4=7$	вә	$4+\square=7$
$5+4=9$	вә	$4+\square=9$ вә с.

Топламанын нәтичәсинин топла-
нанлардан биринин дәјишмәсиндән
асылы оларағ дәјишмәси өјрәдиләр-
кән шакирдләр һәм дә ријазийат
дәләри бир-бири илә мугажисә едир-
ләр. Мәсәлән, мұәллим $5+3$ вә
 $5+2$ -нин чәминин мугажисә етмәји
тәклиф едир (онларын араларына
>, < вә $=$ ишарәләри гојмағ).

Бу иши ики дәфа кечирмәк олар.
Әввәлән, шакирдләр мұәллимни

лар мугажиса едилир. Мүәллим син-
фа мұрачиәт едир:

— Сиз чалышманы јеринә јетир-
диңиз. Инди биз онлары мугажиса
едичәјик. Диггәтлә бахын вә онлар
һаггында нә билирсинизсә данышын,
Биринчи бәрабәрлији охујун. Икин-
чини охујун. 2 вә 3 әдәдләрини мұ-
гајисә един (2 әдәди 3 әдәдиндән
кәчик, әксинә, 3 әдәди 2 әдәдиндән
бәјүкдүр).

— 3 әдәдини нечә алдыңыз? (2-
нин үстүнә 1 кәлмәклә).

Мугажисәни давам етдирмәклә
ушаглар белә бир нәтичәјә кәлир-
ләр:

— Һәр бир сонракы әдәд әввәл-
хинә 1 әлава етмәклә алыныр.

Биринчи мәрһаләдә ушаглар мұ-
гајисәни мұәллимни көмәји илә је-
ринә јетириләр. Икинчи мәрһаләдә
исә шакирдләр тәдричән мұәллимни
көмәји илә даим мугажисәдән мұстә-
гил истифадә етмәјә доғру кедир-
ләр. Бу мәрһаләдә мугажисәдән исти-
фадәни ики әсас истигамәтдә апар-
мағ мәгсәдәмүнафигдир:

а) јени биликләрлә танышлығ вә
әлдә едилмиш зәрури нәтичәләрин
әсасландырылмасы заманы;

б) әлдә олунмуш биликләрдән
тәчрүбәдә истифадә заманы.

Топламанын хәссәләри өјрәдиләр-
кән мугажисәдән мұнтәзәм истифадә
едилмәлидир. I синифдә ријазийат
тәдрисинә һазырлығ мәрһаләсиндә,
әдәдләр һаггында илкин тәсәввүр-
ләр вериләркән артығ бунун үчүн
әсас јарадылар.

Әдәд һаггында тәсәввүрүн дәгиг-
ләндирилмәси үчүн мұәллим ушаг-
ларда һесабламанын нәтичәсинин
сырадан асылы олмамасы һаггында
мәһкәм инамын јарадылмасына на-
ил олмалыдыр. Буну бир хусуси
мисал әсасында көстәрәк.

Мұәллим столун үстүнә бир сыра
әшјалар (мәсәлән, квадратлар) го-
јур. Мұәллимни тәклифи илә ша-
кирдләр квадратлары бир истига-
мәтдә, сонра диқар истигамәтдә са-
јыр вә инанырлар ки, һәр ики һал-
да ејни нәтичә (9) алыныр.

Сонралар ејни мисалдан топла-
нын јердәјүшмә хәссәсини тапмағ
үчүн дә истифадә етмәк олар. Мұ-

әллим әввәлчә гара квадратлар сы-
расына ағ квадратлары әлава етмә-
ји тәклиф едир: $4+5=9$. Сонра исә,
әксинә, ағ квадратлара гара квад-
ратлары әлава етмәји тәләб едир:
 $5+4=9$. Шакирдләр мұәллимни кө-
мәји илә бәрабәрликләри мугажисә
едирләр. Бу заман мұәллим суал
верир:

— Сиз бу чалышманы һансы әмә-
лин көмәји илә һәлл етдиниз? (топ-
лама әмәлинин).

— Биринчи мисалда һансы әдәд-
ләр гојулур вә һансы чаваб алы-
ныр? (4 вә 5 әдәдләри гојулур вә 9
алыныр).

— Бәс икинчи мисалда һансы
әдәдләр гојулур вә һансы чаваблар
алыныр? (5 вә 4 әдәдләри гојулур
вә 9 алыныр).

— Бу ики мисалын охшар чәһәт-
ләри һансылардыр? (һәр ики мисал-
да топлама әмәли вар, 4 вә 5 көгү-
рүлүр, һәр ики һалда чаваб ејнидир
— 9-дур).

— Бу мисаллар нәјә көрә фәрг-
ләнир? (әдәдләрин топланмасы мұх-
тәлиф ардычыллығла јеринә јети-
рилир).

— Топланан әдәдләр вә чаваб
нечә адланыр? (топлананлар, чәм).

— «Топлананлар» вә «чәм» сөз-
ләринин көмәји илә ким нәтичә чы-
хара биләр? Нечә нәтичә чыхармағ
мүмкүндүр? (топлананларын сыра-
сы дәјишликдә чәм дәјишлир).

Чәмин јердәјүшмә хәссәсинин
мәһкәмләндирилмәси мәгсәдилә мұ-
әллим шакирдләрә мугажисәјә даир
аһағыдаки мисаллары мұстәгил
һәлл етмәји тапшыыр:

$1+4=5$	вә	$4+\square=5$
$3+4=7$	вә	$4+\square=7$
$5+4=9$	вә	$4+\square=9$ вә с.

Топламанын нәтичәсинин топла-
нанлардан биринин дәјишмәсиндән
асылы оларағ дәјишмәси өјрәдиләр-
кән шакирдләр һәм дә ријазийат
дәләри бир-бири илә мугажисә едир-
ләр. Мәсәлән, мұәллим $5+3$ вә
 $5+2$ -нин чәминин мугажисә етмәји
тәклиф едир (онларын араларына
>, < вә $=$ ишарәләри гојмағ).

Бу иши ики дәфа кечирмәк олар.
Әввәлән, шакирдләр мұәллимни

төклифи илэ $5+3$ вэ $5+2$ ифадэлэринин мөнасыны тапыр, сонра иса алынмыш нәтижэни ($8>7$) мугајисэ едир вэ онун эсасында һөкм верир: $5+3>5+2$. Икинчиси (бу даһа мүһүмдүр) алынмыш бәрабәрсизлијә бахмагла шакирдләр әмәлијат апармадан $4+4$ вэ $4+2$ ифадэләрини мугајисэ едирләр. Мүәллим шакирдләрә $4+4$ вэ $4+2$ -нин бир-биринә охшар вэ фәргли чәһәтләрини ајдынлашдырмагы төклиф едир (һәр ики ифадә чәмдир, һәр ики ифадәдә биринчи топланан ејнидир, онларын икинчи топлананлары мүхтәлифдир).

— Ким дејәр, нә үчүн биринчи чәм икинчидән бөјүкдүр? (4-ә биринчидә икинчидән бөјүк әдәд артырылыб; белә ки, $4>2$, она көрә дә $4+4>4+2$).

Әдәдләрини мугајисәси шакирдләрн мәвгә системиндә онлуг нөмрәләмә илэ таныш олмага көмәк едән јакшы васитә һесаб олуур. Мүәллим јазы тахтасында $47+71$ әдәдләрини јазыб ушаглара мүрачнәт едир:

— Бу әдәдләри мугајисә едәк. Әдәдләри мугајисә етмәк нә демәкдир? (әдәдләри мугајисә етмәк онлардан һансынын бөјүк, һансынын кичик олдуғуну мүәјјәнләшдирмәк демәкдир).

— 47 әдәди һаггында нә демәк олар? (бу, икирәгәмли әдәддир. О, 4 онлуг вэ 7 төкликдән әмәлә кәлмишдир).

— Бәс 71 әдәди һаггында нә демәк олар? (бу икирәгәмли әдәддир. О, 7 онлуг вэ бир төкликдән ибарәтдир).

— 47 вэ 71 әдәдләринин јазылышында охшар чәһәт нәдир? (һәр икисе икирәгәмлидир вэ һәр икисиндә 7 рәгәми бар). Фәрг ондан ибарәтдир ки, 7 рәгәми һәмин әдәдләрин мүхтәлиф јерләриндәдир. 47 әдәдиндә о төклији, 71 әдәдиндә исе онлугу билдирир. $71>47$, чүнки биринчи әдәддә онлуг (7) икинчи әдәддәки онлугдан (4) чохдур. Биз мүәјјән етдик ки, ејни рәгәмлә јазылан әдәд һәмин рәгәми јазанда тутдуғу јердән асылы олараг дәјишир.

Мөһкәмләндирмә үчүн 31 вэ 13 , 42 вэ 24 вэ с. мугајисә едилир.

Мәсәлә һәлли просесиндә да мугајисә пријомундан истифадә етмәк мүмкүндүр. Дәрслик мүәллифләри һәллингән сонра мугајисә тәләб едән бир сыра мәсәләләр верирләр. Ашағыдакы мәсәләләрини охшар вэ фәргли чәһәтләрини мүәјјәнләшдирәк:

1. Пионерләр 30 чөкә вэ ондан 10 әдәд чох палыд басдырдылар. Пионерләр нечә палыд басдырдылар?

2. Пионарләр 30 чөкә вэ ондан 10 әдәд чох палыд басдырдылар? Пионерләр нечә ағач басдырдылар?

Гејд етмәк лазымдыр ки, мәтили мәсәләләрини мугајисәси бөјүк мәнтиги вэ мәна јүкүнә малик олур. Она көрә дә белә ишин кедишиндә онун һәллингән јүнкүлләшдирилмәси јолуну ахтармаг лазымдыр. Хүсусилә мәсәләнин шәрти вэ нәтижәсиндәки охшарлыг вэ фәргн әјани көстәрән схемдән истифадә етмәк мәсләһәтдир.

1-чи мәсәлә

Ч (чөкә) — 30

П (палыд) — 10 артыг

На гәдәр палыд?

2-чи мәсәлә

Ч. (чөкә) — 30

П (палыд) — 10 артыг

Нә гәдәр ағач?

Ики јолла кетмәк мүмкүндүр. Һазырлығы нисбәтән зәиф олан синифләр үчүн биринчи јол даһа мүнасибдир. Белә һалда иш ашағыдакы схем үзрә апарылмадыдыр:

а) биринчи мәсәләни һәлл едирик (палыдын сајыны тапырыг):

б) икинчи мәсәләни һәлл едирик. Мүәјјән едирик ки, биринчи мәсәлә икинчи мәсәләнин зәрури ниссәсиндир;

в) мүәјјән едирик ки, һәр ики мәсәләдә шәрт ејни, нәтижә исе мүхтәлифдир.

Нисбәтән гүввәтли синифләрдә икинчи јолла иш апарылыр. Икинчи јол биринчидән онунла фәрғләнир ки, мәсәләни һәлл етмәдән, шәрти вэ нәтижәләри тәһлил етмәклә шакирдләр мәсәләләрини һәр

Биринчи суалларын мұхтәлиф ол-
дугуну мұәјјәнләшдириләр. Бун-
дан сонра шакирдләр биринчи мә-
сәләгә дә чаваб верирләр. Гејд
етмәк ки, һәр ики һалда биринчи вә
иккинчи мәсәләләрә ујғун ифадәлә-
р $30+10$ вә $30+(30+10)$ мұга-
јисә етмәк фәјдалыдыр.

Мүшаһидәләр көстәрир ки, ушаг-
ларда мұгајисә пријомундан исти-

фадә бачарыгынын формалашды-
рылмасына истигамәтләндирилмиш
мүнтәзәм иш бир тәрәфдән про-
грам материалынын мөһкәм мәним-
сәнилмәсини тә'мин едир, диқәр
тәрәфдән онларда әгли фәалијјәт
үслубуну формалашдырыр. Бу икә
кичик јашлы мәктәбиләрин үмуми
инкишафына мүсбәт тә'сир көстә-
рир.

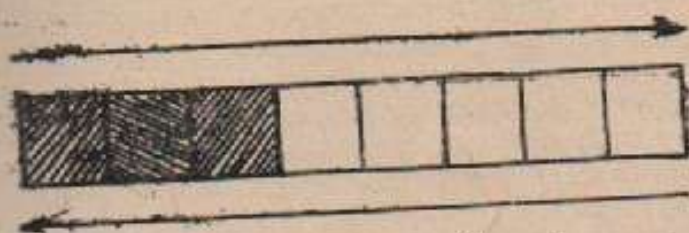
ҲЕСАБЫН БӘ'ЗИ НӘЗӘРИ МӘСӘЛӘЛӘРИНИН ИБТИДАИ СИНИФЛӘРДӘ ТӘДРИСИ

Һүсәјн НӘБИЈЕВ

М. Әзизбәјов адына АНКИ-нин мүәллим

Топлама илә вурма әмәлләринә көрә јердәјишмә ганунуну әмәлчә
ајры-ајрылығда, сонра икә мұгајисә етмәк вә ики сүтунда јан-јанә јаз-
мағла өјрәнмәк фәјдалыдыр. Бу гануну јазы тахтасында, һәмчинин дәф-
тәрдә график вә һәрфләрлә (шәклә бах) дә тәсвир етмәк олар:

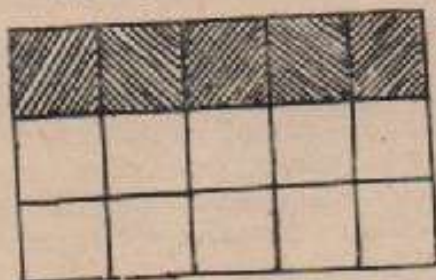
Топламаја көрә

$$3 + 5 = 5 + 3$$

$$a + b = b + a$$

Вурмаја көрә

$$-3 \cdot 5 = 5 \cdot 3$$

$$a \cdot b = b \cdot a$$

$$A + B = B + A$$

Верилмиш сырада чәми нечә дама
олдугуну биз ики јолла саја бил-
ләрик:

1) Сајманы солдан саға апарар: 3
гара дамаја 5 ағ дама әлавә етсәк,
8 ($3+5=8$) алыныр.

2) Сајманы сағдан сола апарар: 5
ағ дамаја 3 гара дама әлавә етсәк,
8 ($5+3=8$) алыныр.

Верилмиш дүзбучағлыда чәми нечә
дама олдугуну тапмағ үчүн биз он-
лары ики јолла саја билләрик:

1) Дамалары сыралар үзрә сајар:
Һәр сырада 5 дама вә белә сырала-
рын сајы 3 олдуғуна көрә јазарығ:
 $5 \cdot 3 = 15$

2) Дамалары сүтунлар үзрә сајар.
Һәр сүтунда 3 дама вә белә сүтун-
лар сајы 5 олдуғуна көрә јазарығ:
 $3 \cdot 5 = 15$

Дәфтәрдә һәр ики ганунун бирликдә јазылы формасыны көстәрмәк
мәгсәдәујғундур.

Јердәјишмәдә топланаларын чәми
вуруғларын һасили

дәјишмир.

Јердәјишмә ганунундан бә'зән һесаблама сүр'әтинин тәзләшдирил-
мәсиндә истифадә едилір. Мәсәлән, ашағыдакы мисаллары нәзәрдән
кечирәк:

$$15\text{см} + 6\text{м} 8\text{см}$$

Кичик әдәдә бөјүк әдәд алава олу-
урса, онда бөјүк әдәдә кичик әдә-
ди алава етмәк ләзимдыр:

$$6\text{м} 85\text{см} + 15\text{см} = 700\text{см} = 7\text{м}$$

$$3 \text{ гәп} \cdot 248$$

Кичик әдәд бөјүк әдәдә вурулурса
(3 · 248), онда бөјүк әдәди она
вурмаг ләзимдыр.

$$248 : 3 = 744$$

$$3 \text{ гәп} \cdot 248 = 7 \text{ мап. } 44 \text{ гәп}$$

Бундан сонра шакирдләр бир-биринин далынча һәр ики гануна анд
мисаллар һәлл едә биләрдәр:

$$\square + 22 = 718 + \square$$

$$\square \cdot 675 = 3 \cdot \square \text{ вә с.}$$

Јердәјишмә ганунунун јохланмасына анд чалышмалар, јә'ни дәји-
шәнин мүхтәлиф гижмәтләриндә ифадәнин һәр ики тәрәфинин әдәди
гижмәтинин һесаблинамасы әһәмијјәтлидир.

Тапшырыг:

Ифадә топламанын һансы ганунуна
көрә јазылмышдыр:

$$x + 42 = 42 + x$$

$$x = 5, 30, 31 \text{ вә с.}$$

гижмәтләриндә бәрәбәрлији јохла-
йын.

Ифадә вурманын һансы ганунуна
көрә јазылмышдыр:

$$7 \cdot a = a \cdot 7$$

$$a = 3, 20, 42 \text{ вә с.}$$

гижмәтләриндә бәрәбәрлији јохла-
йын.

Биз һәр ики һалда бахдығымыз мисаллар һәллиндән јердәјишмә
ганунунун доғру олдуғуну көрүрүк. Тәчрүбә көстәрир ки, әмәлләрин
компонентләри вә нәтичәләри арасындакы асылылыглары шакирдләр
чох чәтинликлә өјрәнәрдәр. Бу чәтинлијин арадан галдырылмасы бахы-
мындан мәһул компонентин тә'јининә анд шакирдләрнин биләкләринин
системләшдирилмәсиндә «топлама-вурма» илә «чыхма-бөлмә» әмәлләри
арасындакы әлағәнин тәкрар олунамасы, јә'ни садә тәнликләрин чүт-чүт
мүгајисәли һәллинин фајдасы чохдур.

Мәһул топланан нечә тапылдыр?

Мәсәләни һәлл едәк:

Синифдә 23 оғлан вә бир нечә гыз
варды. Синифдәки бүтүн шакирд-
ләрин сәјы 39 иди. Синифдә чәми
нечә гыз варды?

Мәсәләнин гыса шәртинин јазаг:

$$23 + x = 39$$

Һәлли.

$$x = 39 - 23$$

$$x = 16$$

Ч а в а б. Синифдә 16 гыз варды.

Нәтичә. Мәһул топлананы тап-
маг үчүн чәмдән мә'лум топлананы
чыхмаг ләзимдыр.

Тапылмыш асылылыгларын јекунда үмуми шәкилдә јазылмасы ва-
чибдир:

$$A + B = C$$

$$A = C - B$$

$$B = C - A$$

Бу дүстурларла топламанын чыхма-
илә јохланмасы гајдасы көстәрил-
мишдир.

Мәһул вуруг нечә тапылдыр?

Мәсәләни һәлл едәк:

Һәр бири 12 гәпикдән бир нечә ки-
таб алдылар, 84 гәп. пул вердиляр.
Нечә китаб алынмышды?

Мәсәләни шәртинә әсасән јазаг:

$$12 \cdot x = 84$$

Һәлли.

$$x = 84 : 12$$

$$x = 7$$

Ч а в а б. 7 китаб алынмышды.

Нәтичә. Мәһул вуругу тапмаг
үчүн һасили мә'лум вуруга бөлмәк
ләзимдыр.

$$A \cdot B = C$$

$$A = C : B$$

$$B = C : A$$

Бу дүстурларла вурманын бөлмә
илә јохланмасы гајдасы көстәрил-
мишдир.

Сөйләдijимиз һәр ики нәтижәни мугајисә едиб, онлары үмумиләш-
дирмәк фәјдалыдыр:

топлама - да мәчһул компонент тәрс әмәллә, чыхма илә тапылыр.
вурма бөлмә

Мәчһул азалан нечә тапылыр?

Мәсәләни һәлл едәк:

Наһарда бир нечә помидор верил-
мишдир. Бундан 9 помидор јејилди,
7 помидор исә галды. Наһарда нечә
помидор верилмишдир?

Мәсәләни шәрти белә јазылыр:

$$x - 9 = 7$$

Һәлли.

$$x = 7 + 9$$

$$x = 16$$

Ч а в а б. Наһара 16 помидор ве-
рилмишдир.

Нәтичә. Мәчһул азаланы тапмаг
үчүн фәргә чыхыланы әләвә етмәк
лазымдыр.

Һәр ики нәтижәни һәрфләрлә

$$x - y = a$$

$$x = a + y$$

Бу ики нәтижәни мугајисә етмәклә белә үмумиләшмә сөйләмәк ла-
зымдыр:

азалан чыхыланы бөлүнән бөләнни јериндә биринчи јазылыр вә бун-

лар ујғун топлама вурма әмәлләри илә тапылыр.

Мәчһул чыхылан нечә тапылыр?

Әввәлки мәсәләни тәрсини тәртиб
едәк:

Наһара 16 помидор верилмишдир.
Бундан бир нечә помидор јејилдик-
дән сонра 7 помидор галды. Наһар-
да нечә помидор јејилмишдир?

Мәсәләни шәртини әсасән јазылы-
шы:

$$16 - y = 7$$

Һәлли.

$$y = 16 - 7$$

$$y = 9$$

Ч а в а б. Наһарда 9 помидор јејил-
мишдир.

Нәтичә. Мәчһул чыхыланы тап-
маг үчүн азаладан фәргә чых-
маг лазымдыр.

Бу асылылығын кемәји илә чыхма вә бөлмә әмәлләрини јохламаг
олар. Бунларын јохланмасы үсулуну дүстүр шәклиндә көстәрәк:

$$x - y = a$$

$$y = x - a$$

Шакирдләрин диггәтини

чыхылана
бөләнә

$$x : y = b$$

$$y = b : x$$

, јә'ни икинчи компонент-

ләрин чыхма бөлмә ләрлә әмәлләринә ујғун олмасына вә онларын бу әмәл-
ләрлә тапылмасына јөнәлтмәк фәјдалы нәтичә верир.

Мәчһул бөлүнән нечә тапылыр?

Мәсәләни һәлл едәк:

Мүәллим 35 шакирддән һәр биринә
2 дәфтер пәјлады. Нечә дәфтер пәј-
ланмышды?

Мәсәләни шәрти белә јазылыр:

$$x : 35 = 2$$

Һәлли.

$$x = 2 \cdot 35$$

$$x = 70$$

Ч а в а б. 70 дәфтер пәјланмышдыр.

Нәтичә. Мәчһул бөлүнәни тап-
маг үчүн гисмәти бөләнә вурмаг ла-
зымдыр.

белә тәсвир етмәк олар:

$$x : y = b$$

$$x = b \cdot y$$

Мәчһул бөлән нечә тапылыр?

Әввәлки мәсәләни тәрсини тәртиб
едәк:

Мүәллим һәр биринә 2 дәфтер вер-
мәклә 70 дәфтәри бир нечә шакир-
дә пәјлады. Нечә шакирд дәфтер
алды?

Мәсәләни шәртини әсасән јазылы-
шы:

$$70 : y = 2$$

Һәлли.

$$y = 70 : 2$$

$$y = 35$$

Ч а в а б. 35 шакирд дәфтер алды.

Нәтичә. Мәчһул бөләни тапмаг
үчүн бөлүнәни гисмәтә бөлмәк ла-
зымдыр.

Апардығымыз мушанида ва габагчыл ибтидан мактаб муаллимла-ринини арашдырдығымыз иш татрубалари кестарир ки, шакирдларин бейук аксарияти топлананларын ва вуранин даяшмасындан асылы оларак чамла хасилин даяшмасына анд материалы менимсамекла де четинлик чакирлар. Бу четинлигин гаршысы вахтында алымалы, нэзари материал эввалча сада мисаллар халли иле изаи олунмалы, сонра исэ умумилешдирмелер верилмелидир. Ашкардыр ки, топлама иле вурма амалларини ойранаркан топлананлардан биринин даяшмасындан асылы оларак чамин даяшмеси ва вуруглардан биринин даяшмасындан асылы оларак хасилин даяшмеси ойранилмелидир. Бу материалын тэкрарындан сонра гаршыжа хэр ики суалын гоюлмасы максадэуягундур. Бунун учун ашагыдакы масалалари нэзэрдэн кечирэк.

6 гара ва 7 аг квадратимыз варды. Бу адэвлэрин чамини тапаг:

$$6 + 7 = 13$$

Экэр топлананлардан бирини (масалэн, аг квадратларын сајыны) 2 ваһид артырсаг, чэм нечэ даяшар? Онда бүтүн квадратларын сајы да 2 ваһид чох олур.

Јохлајаг:

$$6 + 7 = 13$$

$$\begin{array}{r} (+2) \quad (+2) \\ \hline \end{array}$$

$$6 + 9 = 15$$

Икинчи топланан 7-ја берабар иди, инди исэ 2 ваһид артды ва $7 + 2 = 9$ олду.

Эввалки чэм $6 + 7 = 13$ иди, инди бу чэм $6 + 9 = 15$ олду. Демэли, чэм де $15 - 13 = 2$ ваһид артды.

Нэтича. Топлананлардан бири бир нечэ ваһид артарса, диқари даяшмэз галарса, онда чэм хамин ваһид гэдэр артар.

Бу халлары арашдырдыгдан сонра хамин адэвлэри тэкрар нумажини етдирмекла компонентларин тэрсинэ даяшмасыни таллил етмэк лазымдыр.

Тэрс масалэја бахаг:

Топлананлардан бири бир нечэ ваһид азаларса, чэм нечэ даяшар? Фэрз едэк ки, эввалча ики топлананын чамини тапмаг талэб олунмушдур.

6 гара, 7 аг—чэми 13 квадрат.

Биз инди аг квадратларын сајыны бир нечэ ваһид, масалэн, 2 ваһид азалдаг. Икинчи топланан эввалча 7 иди, инди исэ 2 ваһид азалды ва $7 - 2 = 5$ олду. Онда јени чэм $6 + 5 = 11$ олар. Демэли, чэм $13 - 11 = 2$ ваһид азалмышдыр.

Бу даяшмэни гыса шэкилдэ белэ јазмаг олар:

$$6 + 7 = 13$$

$$\begin{array}{r} (-2) \quad (-2) \\ \hline \end{array}$$

$$6 + 5 = 11$$

Узунлугу 2 см ва ени 4 см олан дүзбучаглы чэкилмышдыр. Бу дүзбучаглыда нечэ квадратметр јерлешдијини хесаблајаг:

$$2 \cdot 4 = 8$$

Экэр вуруглардан бирини (масалэн, узунлугу) 3 дэфа артырсаг, хасил нечэ даяшар?

Онда бүтүн саһэ 3 дэфа артачагдыр. Јохлајаг:

$$2 \cdot 4 = 8 \text{ (квсм)}$$

$$\begin{array}{r} (\cdot 3) \quad (\cdot 3) \\ \hline \end{array}$$

$$6 \cdot 4 = 24 \text{ (квсм)}$$

Биринчи вуруг (узулуг) 2-ја берабар иди, инди исэ 3 дэфа артды ва $2 \text{ см} \cdot 3 = 6 \text{ см}$ олду.

Эввалки хасил $2 \cdot 4 = 8 \text{ (квсм)}$ иди, инди бу хасил $6 \cdot 4 = 24 \text{ (квсм)}$ олду. Демэли, хасил де $24 : 8 = 3 \text{ (дэфа)}$ артды.

Нэтича. Вуруглардан бири бир нечэ дэфа артарса, диқари даяшмэз галарса, онда хасил де хамин дэфа артар.

Тэрс масалэја бахаг:

Вуруглардан бири бир нечэ дэфа азаларса, хасил нечэ даяшар? Фэрз едэк ки, эввалча дүзбучаглынын саһэси тапылмышдыр:

$$6 \cdot 4 = 24 \text{ (квсм)}$$

Биз инди дүзбучаглынын узунлугу 3 дэфа азалдаг. Башга сөзлэ десэк, биринчи вуруг 6 см иди, инди исэ $6 \text{ см} : 3 = 2 \text{ см}$ олду. Онда азаладан алынган дүзбучаглынын саһэси $2 \cdot 4 = 8 \text{ (квсм)}$ олар. Демэли, хасил $24 : 8 = 3 \text{ (дэфа)}$ азалмышдыр. Бу даяшмэни гыса шэкилдэ белэ јазмаг олар:

$$6 \cdot 4 = 24$$

$$\begin{array}{r} (:3) \quad (:3) \\ \hline \end{array}$$

$$2 \cdot 4 = 8$$

Нәтижә Ики топладан бир
бир нечә ваһид азаларса, дикәри
дәјишмәз галарса, онда чәм һәмин
галар азалар.

Чыхарылмыш нәтижәләри белә язмаг олар:

$$\begin{array}{r} A + B = C \\ (+x) \quad (+x) \\ \hline A + (B+x) = C + x \end{array}$$

Әввәлкиләре охшар гәјда илә сонракы ики нәтижәни дә үмуми шә-
квдә язмаг мүмкүндүр:

$$\begin{array}{r} A + B = C \\ (-x) \quad (-x) \\ \hline A + (B-x) = C - x \end{array}$$

Бу нәтижәләрин тәһлилиндән сонра компонентләрин дәјишмәсиндән
асылы олараг әмәл нәтижәләринин дәјишмәсинә анд чалышмаларда бу-
рахылмыш әдәлләрин бәрпа едилмәсини тәләб едән мисаллар һәлли
фәјдалыдыр.

Чәмин вә һасилин дәјишмәсинә анд ашағыдакы гыса јазылышлар-
да бурахылмыш әдәлләри јазаркән чәмдә вә һасилдә һансы дәјишмә
баш вердији ајдынлашдырылмалыдыр:

$$\begin{array}{r} 100 + 50 = 150 \\ (+\square) \quad (+\square) \\ \hline \square + 65 = 165 \\ \square + 47 = 97 \\ (-5) \quad -\square \\ \hline \square + 47 = \square \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 20 \cdot 30 = 600 \\ (\cdot \square) \quad (\cdot \square) \\ \hline \square \cdot 60 = 1200 \\ 200 \cdot 2 = 400 \\ (:5) \quad (: \square) \\ \hline \square \cdot 2 = \square \end{array}$$

Шакирдләр охшар мисалларын һәллини мәнимсәдикдән сонра, үму-
мләшдирилмиш мисаллара кечмәк олар. Верилмиш мисалда јалһыз
бәзи компонентләрин дәјишмәси верилибсә, шакирдләр галан һәлләрин
ујрун дәјишмәләрини тапмағы, һәмчинин орадакы асылылыглары һәр
һансы мисал вә ја мәсәлә үзәриндә нүмајиш етдирмәји бачармалыдыр-
лар. Мәсәлән, ашағыдакы мәсәлә нүмунәләринә баһаг:

Ики манга биринчи күн 100 кг тул-
ланта топлады. Нөвбәти күндә
икинчи манга биринчи күндә топ-
ладыгы гәдәр тулланта топлады.
Һәр ики манганын топладыгы тул-
ланта бирликдә биринчи күндәки-
дән 40 кг аз олду. Биринчи манга-
нын икинчи күндәки иши һаггында
нә лемәк олар? О, икинчи күн би-
ринчи күндәкиндән чохму вә ја аз-
мы тулланта топламышды? Әдәли
мисалларла изаһ едип.

Дүзбучагынын сәһәси 100 квсм-
дир. Дүзбучагынын ени јох, узун-
луғу бир нечә дәфә дәјишди. Бун-
дан сонра дүзбучагынын сәһәси-
нин 4 дәфә азалмасы да мә'лумдур.

Дүзбучагынын узунлуғу нечә
дәјишди? О, артды вә ја азайды-
мы? Нечә дәфә?

ВАХТ ӨЛЧҮЛӘРИНИН ТӘДРИСИНӘ ДАИР

Зәрифә СЕЈИДӘЛИЈЕВА

В. И. Ленин адына АПИ-нин мүәллими

Вахт өлчүләринин тәдрисинә II
синифдә 7, III синифдә исә 13 саат
вахт ајрылмышдыр. 20 саат әрзин-

дә шакирдләре вахт өлчүләри һаг-
гында конкрет мә'лумат вермәк
мүмкүндүр.

Ибтидан синифләрдә мұшаһидә просесиндә вә мұәллимләрлә мұсаһибә заманы һисс етмишик ки, вахт өлчүләри бир гәдәр чәтин мөвзулардандыр. Она көрә дә ушагларда вахт өлчүләри һаггында тәсәввүрүн јарадылмасына һәлә мактәбәгәдәр дөврдән башламаг лазымдыр. I синифә кәлән бә'зи ушаглар һәфтәнин күнләринин, ајларын адларыны, кечә-күндүзүн бир-бирини әвәз етмәсини вә с. билірләр. Биз исә дәрс просесиндә ушагларын вахт өлчүләри һаггындакы билкләрини инкишаф етдирмәли, тәкмилләшдирмәли, формалашдырмалыҗыг. Бу мәгсәдлә I синифә кәлән ушагларын нәјә габил олдуглары өјрәнилмәли, оларла күн режими һаггында мұсаһибә апарылмалыдыр. Кимин вахты саатла тәјин едә билмәси мұәјјәнләшдирилмәли, шакирдләр саат сферблаты илә таныш едилмәлидирләр.

Әгрәбләрин вәзијјәтини, онларын јатагдан нә вахт галхмаларыны, мәктәбә нә вахт кәлмәләрини, нә вахт һаһар етмәләрини, мәшгул олмаларыны, јатага кирмәләрини көстәрмәк, вахты саатла гәдәр дәгиглији илә өјрәтмәк лазымдыр. Бунун үчүн дә шакирдләрә саат һаггында мә'лумат верилмәли вә онун модели синифә кәтирилиб нұмајиш етдирилмәлидир. Саатын аграби саат нечәни көстәрир, сә тапшырыгыны јеринә јетирмәк үчүн нечә саат вахт лазымдыр вә с. ким суаллар верилмәлидир.

I синиф шакирдләр һәфтәнин күнләринин адыны ардычыл дејә билмәли, бу күн, сабаһ, ахшам, бирис күн кими аңлајышларла таныш олмалыдырлар. Онлара ики вахт арасында кечән мүддәти (мәсәлән, дәрсин мүддәти илә тәнәффүсүн мүддәтинин мұгајисә етмәји, нәтичә чыхармагы (дәрсин мүддәти чох, тәнәффүсүн мүддәти исә аздыр) өјрәтмәк лазымдыр.

I синифдә шакирдләр тәғәимлә дә таныш олулар. Белә ки, онлар һаваны мұшаһидә едир вә һава тәғәиминдә гејд едирләр. Дәрс илинин ахырына јахын ушаглар дәгигә һаггында тәсәввүрләрә дә малик

олулар. Онлар I дәгигәдә охудуглары сөзләрин сајыны һесаблајырлар.

II синифдә һәм дәрслә, һәм дә синифдәнхарич мәшғәләләрдә бу иш давам етдирилмәлидир. II синифдә әсас мәгсәд I синифдә шакирдләрин газандыглары биликләри дәгигләшдирмәк, тәкмилләшдирмәк, мөһкәмләндирмәк вә кеңишләндирмәкдән ибарәтдир. Шакирдләр II синифдә ил, ај, һәфтә, күн, саат, дәгигә илә таныш олулар. Дәрсликдә буна анд кифајәт гәдәр чалышмалар верилмишир.

Вахт өлчүләринин јахшы өјрәнилмәси үчүн практик ишләрин әјани тәшкилине һазырлашмаг лазымдыр. Әмәк дәрсләриндә шакирдләр саат сферблаты һазырлајырлар. Шакирдләрин һәр бириндә саат моделинин олмасы мөвзунун јахшы мәнимсәнилмәсинә мұсбәт тә'сир көстәрир. Дәрсликдә тәғәимин верилмәсинә бахмајараг, шакирдләрин һәр бириндә чари илин тәғәимин олмалыдыр. Тәғәим вә саат модели васитәси илә садә мәсәләләр һәлл етдирилир. Шакирдләри дәгигә илә таныш етмәк мәгсәдилә ашағыдакы кими практик чалышмалары јеринә јетирмәк мәсләһәтдир:

1. Оху техникасыны јохламаг мәгсәдилә ким I дәгигәјә нечә сөз охуја биләр?

2. I дәгигәјә ваһидән башлајараг ардычыл әдәлләри јазын. Ким һансы әдәдә гәдәр јазә биләр?

3. Јазы тахтасында јазылан мисаллардан I дәгигәјә ким нечәсинин чавабыны јазә биләр?

4. I дәгигәјә ким нечә аддым ата биләр?

5. I дәгигәјә нечә метр кедә биләрсән?

Шакирдләрдә ашағыдакы кими практик мәсәләләр һәлл етдирилир:

1. Ардычыл 5 күн сајын (һәфтәнин күнләринин ады олмамаг шәртилә).

2. Һәким ғыза 5 һәб вериб деди ки, һәр јарым саатдан бир, I һәб гәбул етсин. Һәмин һәбләр ғыза нә гәдәр вахта чатар?

3. I һәфтә әрзиндә сиз ријазит-
һәфтә нә гәдәр вахт мәшгул олурсу-
һәфтә?

4. Дәрс или нә вахт башланыр вә
нә вахт гуртарыр? Демәк олармы
ки, дәрс илинин башланмасы вә
гуртармасындан 1 ил кечиб? Нә
үчүн олмәз? Илин ахырына нечә ај
вә һансы ајлар галыб?

5. Тәгвимин васитәсилә 4-чү рүб-
лә нечә истираһәт күнү олдугуну
мүәјјәнләшдирин.

6. Сферблатын әгрәбләри васитә-
силә ашағыдакы вахты мүәјјән
един:

а) саат әгрәби 5, дәгигә әгрәби
12-нин үстүндә олсун;

б) саат әгрәби 6 илә 7 арасында,
дәгигә әгрәби 6-нын үстүндә олсун;

в) саат вә дәгигә әгрәби васитә-
силә дүзбучаг әмәлә кәтирин ки,
әгрәбләр там әдәли ифадә етсин.

Беләликлә, II синифда өјрәшилән
вахт өлчүләри сонракы дәрсләрдә
шифәһи сорғу заманы тәкрат ет-
дириләр.

III синифда бу биликләр бир гә-
дәр дә кенишләндириләр, үмуми-
ләшдириләр. III синифда шакирд-
ләрә алава јени вахт ваһиди санијә
вә әср һаггында мәлүмат вериләр.
Сентјабр ајынын сонунда шакирд-
ләр санијә илә таныш олурлар. Са-
нијәөлчәндә әгрәбин һансы сүр'әт-
лә һәрәкәт етмәси нүмајиш етди-
риләр. Шакирдләрә мүхтәлиф мәз-
мунлу чалышмалар вериләр. Мә-
сәлән, онлар бир санијәдә нечә
әдәд јаза биләrlәр, нечә метр кедә
биләrlәр вә с. Бу дәрсдә шакирд-
ләр өз дәфтерләриндә вахт өлчү
ваһидләри чәдвәлнин јазмалы вә
ону јалда сахламалыдырлар. I сут-
ка 24 саатдыр. 1 саат 60 дәгигәдир.
1 дәгигә 60 санијәдир. Бундан сон-
ра мүәллим шакирдләрә өјрәтмә-
лидир ки, саат, дәгигә, санијә сөз-
ләри әдәдләрин јанында нөгтәсиз
јазылыр: (саат, дәг, сан). Мәсәлән,
36 саат, 12 дәг, 43 сан вә ја 4 саат
40 дәг).

«Заман өлчүләри, санијә» мөвзу-
суна аид чалышмалар кифәјәт гә-
дәрдир. Лакин програмдакы 12 са-
атлыг материал «Заман өлчүләри»
мөвзусуна һәср едилмишдир. Ша-
кирдләр бурада әсрлә, вахт өлчү
чәдвәли илә таныш олурлар. Дәрс-
лијин биликләрин јохланылмасы вә
тәкрат үчүн чалышмалар бөлмә-
синдә дә вахт өлчүләринә аид
чалышмалар өз әксини тапмышдыр.
Шакирдләр сүр'әт, заман, мәсафа
кими кәмијјәтләрлә таныш олар-
кән вахт өлчүләри тәкрат едиләр.
Онлар билірләр ки, пијаданын
сүр'әти саатда орта һесабла 5км,
чанаглы бағанын сүр'әти дәгигәдә
5 м, ТУ-144 тәјјарәсинин сүр'әти
саатда 2500 км-дир.

«Кәсрләр», «Әдәдин һиссәсинин
вә һиссәсинә кәрә әдәдин тапылма-
сы» мөвзулары өјрәдиләркән вахт
өлчүләринә аид дә чалышмалар је-
ринә јетириләр.

Дәрсликдә кичик адлы әдәдләрин
даһа бөјүк адлы әдәдләрлә, бөјүк
адлы әдәдләрин кичик адлы әдәд-
ләрлә ифадә едилмәсинә һәср олун-
муш чалышмалар ичәрисиндә вахт
өлчүләринә аид чалышмалара да
раст кәлирик. Белә чалышмалар је-
ринә јетириләркән шакирдләр бир
даһа вахт өлчүләрини тәкрат етмиш
олурлар. Шакирдләр табиятшүнас-
лыг фәнниндән кечә вә күндүзүн
бир-бирини әвәз етмәсини, илин фә-
силләрини өјрәниләр. Бу заман
мүәллим онлара глобусу көстәриб,
Јерин өз оху әтрафында фырлан-
масыны нүмајиш етдирмәлидир.
Ејни заманда там фырланма мүд-
дәти (24 саат, јә'ни 1 сутка) һаг-
гында мәлүмат вермәлидир. Бун-
дан алава, Јерин күнәш әтрафында
фырланмасыны шакирдләрә баша
салмалыдыр. Ушаглар билмәли-
диләр ки, Јерин Күнәш әтрафын-
да фырланмасы 365 күн 6 саат да-
вам едир. Бу вахта 1 ил дејиләр.

ДӘРСИН СӘМӘРӘЛИЛИЖИНИН АРТЫРЫЛМАСЫНДА ТӘ'ЛИМИН ТЕХНИКИ ВАСИТӘЛӘРИНДӘН ИСТИФАДӘНИН РОЛУ

Роза МЕНДИЖЕВА

Бакы шәһәрindəки 9 нөмрәли мәктәбин сениф мұәллими

Сов.ИКП-нин XXVI гурултајы совет мәктәбинин гаршысында кәнч нәслин коммунист тәрбијәси, тә'лими вә әмәјә һазырланмасы сәһәсиндә мұвәффәғијјәтләри даһа да артырмағ, коммунизмин ләйгәли гуручуларыны јетишдирмәк вәзифәләрини гәјмушдур. Бу вәзифәләрин ләјәғәтлә јеринә јетирилмәсинә ибтидан сенифләрдән башламағ лазымдыр.

Кәнч нәслин тә'лими вә тәрбијәсинин тәкмилләшдирилмәси илк нөвбәдә тә'лим просесинин, дәрсин мұасир тәләбләр сәвијјәсиндә тәшкилиндән асылыдыр. Мұасир дәрс јалныз тә'лимни дејил, һәм дә тәрбијә ишнин әсас формасыдыр. О, мұәллимдән јалныз бачарығ дејил, һәм дә кәркин јарадычы фәалијјәт кәстәрмәји тәләб едир. Оаур ки, мән дәрсдә тә'лимни техники вәситәләриндән јарадычылығла истифада етмәклә тә'лим вә тәрбијәнин вәһдәтнинин тә'мин едилмәсинә наил олурам.

Билдијимиз кими, 7—10 јашлы ушағларын психолокијасында диггәтин јайнымасы һаллары олуp. Екран вәситәләриндән истифада ушағлары марағландырыр, диггәтини, тәфәккүрүнү, јарадычы тәхәјјүлүнү инкишаф етдирир, мәс'улијјәт һиссини артырыр, онлары фәаллашдырыр, тә'лимә, мәктәбә бағлајыр, керидә галма һалларыны арадан галдырыр. Техники вәситәләрин кәмәји илә аз вахт ичәрисиндә чох иш көрмәк олуp. Техники вәситәләрдән тәләб олунай сәвијјәдә истифада етмәк үчүн илк нөвбәдә мұвафиг техники вәситәләри әлдә етмәк, онлардан баш чыхармағ, онларла ишләмәји бачармағ лазымдыр. Он илдән артығдыр ки, мән ибтидан сенифләр үчүн лазым олан техники вәситәләр комплексини әлдә етмиш, ајры-ајры фәнләр үзрә онларла ишнн сәмәрәли тәшкилини тә'мин едән јүзләрлә материал һазырла-

мышам. Бүтүн бунлар һазыр олан-дан сонра методик һазырлығ, мұхтәлиф метод вә пријомларын арашдырилмасы тајғысына галмышам. Инди мән һәр бир дәрсә һазырлашаркән шакирдләрин үмуми инкишафыны өн планә чәкирәм.

Мән сенифдә «Кодоскоп», «Эпидиоскоп», «Лети», валохудан кино-апарат, «КПШ-4», «Етјуд» вә «Свет» диапроекторларындан сәмәрәли истифада едирәм. Бу техники вәситәләрин чохуну шакирдләр өзләри идарә етмәји бачарыр вә буна һәвәс кәстәрирләр. Һәр дәрс үчүн елә тапшырығлар сечирәм ки, шакирдләри дәриндән дүшүндүрсүн, ахтарышлар апармаларыны тә'мин етсин. Бу мәғсәдлә шакирдләрә әввәлчәдән белә тапшырығ вәрирам. «Екранда көрдүјүн ифадәни оху, компонентләрин адыны де, ифа-дәјә анд мәсәлә фикирләш».

Тапшырығ алмыш шакирдләр дүшүнмәјә, ахтарышлар етмәјә башлајыр, тапшырығларын өһдәсиндән мұвәффәғијјәтлә кәлмәјә чалышырлар. Бу просесдә бир гәдәр зәифлик кәстәрән шакирдләри ишә чәлб етмәклә онлары фәаллашдырырам. Лазым кәлдикдә онлар үчүн тапшырығы фәрдиләшдириб, идрак фәалијјәтини инкишаф етдирирәм. Нәтичәдә онлар сенифдәки үмуми атмосфераә ајағлашмаға чалышыр, керидә галан олмур.

Әкс-әләғә просесиндә ушағларда мәс'улијјәт һиссини, диггәти дә мөһкәмләндирирам. Бу просесдә кечмиш јазыда шакирдләрин бура-дығлары сәһвләр екранда әкс олу-нур. Сәһвләрини көрән шакирд хә-чәләт чәкир, мәс'улијјәт һисс едир, јазы заманы даһа диггәтли олмаға чалышыр.

Дәрсә верилән тәләбләри көзлә-мәк вә тә'лимлә тәрбијәнин вәһдә-тинин тә'мин етмәк мәғсәдилә техни-ки вәситәләрдән сәмәрәли истифа-дәнин јоллары үзәриндә фикирлә-

ширәм. Бу мәсәдлә истифада етди-
жим илк вәсәнт «Етүд» диапроект-
тору олмушдур. Бурада анчаг диа-
позитивләри нумажин етдирмәк
мүмкүндүрсә, фотоплјонка үзәриндә
мүхтәлиф тапшырыглары — кеч-
миш дәрсләрин тәкрарыны вә јени
дәрсләрин мөвзусунун проблемли
һәллини, лүгәт үзрә тапшырыглары
жазыб истифада етмәк мүмкүндүр.
Сонралар «Епидиаскоп» диапроект-
тору әлдә етдим. Илк күндән онун
үзәриндә јенилик јаратмаг, даһа
сәмәрәли истифада етмәк јоллары-
ны мүүјјәнләшдирмәјә чалышдым.
Нәһајәт, «Епидиаскоп» диапроект-
торундан «Кодоскоп» кими дә исти-
фада етмәјә башладым. Тәрәфләри
9 см өлчүдә квадрат кадрлар һа-
зырладым вә онун үзәриндә мәнә
лазым олан әјанилијә әкс етдир-
дим. Инди ана дили, Азәрбајчан
дили, ријазинјат, әмәк, рәсм вә с.
дәрсләрдә һазырладығым әјанилик-
дән истифада едирәм. Бу кадрлар
мәнә кечмиш дәрсләри аз мүддәт-
дә тәкрар етмәкдә, јени дәрсин тез
гәвранылмасына, билијин узун мүд-
дәт јадда галмасына кәмәк едир.

Елә мөвзулар вардыр ки, онларә
аид бөјүк форматда шәкилләр тап-
маг мүмкүн дејил, мәндәки диа-
филм вә диапозитивләрдә дә онлар
јохлур. Епидиаскопун гејри-шәффаф
шәкилләри көстәрән һиссәсиндән исти-
фада етмәк үчүн епилентләр һа-
зырлајырам. Бунлар да мүхтәлиф
мөвзулар јығмындан ибарәтдир.
«Ингилабчыларымыз», «26-лар»,
«Әмәк гәһрәманлары», «Азәрбајчан
рәссамлары», «Бакы кечмишдә вә
инди», мүхтәлиф мөвзуларә аид
шәкил үзрә ишәләр үчүн епилент-
ләр, I—III синифләр үзрә идман
программә үчүн епикадрлар вә с.
көстәрмәк олар. Бу епилентләр ша-
кирдләрин дүнјакөрүшүнү, идрәк
фәәлијјәтини, тәфәккүрүнү, јарады-
чы фәаллығыны вә с. инкишаф ет-
дирмәјә имкан верир.

Истифада етдијим техники вәси-
тәләрдән бири дә кодоскопдур. Ко-
доскоп проексија апараты, һәм дә
жазы тахтасыдыр. Ондан истифада
етмәк үчүн хусуси плјонкалар вар-
дыр ки, буилары да әлдә етмәк чә-
тиндир. Она көрә ени 14 см. олан
истәнилән плјонка кәсиб, ади дијир-

чәкли гәләмлә истәнилән чалышма-
ны јазыб һәлл етмәк мүмкүндүр.
Шакирдләри кодоскоп үзәриндә да-
һа чох ишләдә биләрәм. Бу просес-
дә шакирдләр диггәтли олмаға ча-
лышыр, дәриндән фикирләширләр.
Нәтичәдә шакирдләрин диггәти
мәркәзләшир, идрәк фәәлијјәти ин-
кишаф етдирилир.

Кодоскоп үчүн һазырланмыш
плјонка үзәриндә һәр дәрсин кели-
шини јазмаг бир нөв дәрсин ичма-
лыны хатырладыр. Белә плјонка
дәрс просесиндә вахтын итмәсинин
гаршысыны алып, даһа чох тапшы-
рыг вә ојунларын кечирилмәсинә
имкан јарадыр, дәрсин интенсивли-
јини артырыр. Кодоскоп үчүн һа-
зырладығым кодокадрларла аз
вахтда чох шакирди гүјмәтләнди-
рирәм. Белә кодокадрлар әјләнчәли
ојунларын тәшкилинә дә имкан ве-
рир. Дидактик ојунлар шакирдлә-
ри мүүјјән чәтинлик гаршысында
тојур вә онлары һәмийн чәтинлијин
өһдәсиндән кәлмәк үзәриндә дү-
шүндүрүр.

Мән ана дили, мусиги вә рәсм
дәрсләриндә техники вәситәләрдән
комплекс шәкилдә истифада еди-
рәм. Техники вәситәләрдән ком-
плекс шәкилдә истифада едилмәси
тәлимлә тәрбијәнин вәһдәтини јә-
радыр. Шакирдләрин дүнјакөрүшү-
нү кенишләндирир онларда вәтәнә
мәһәббәт һиссини күчләндирир,
идеја-сијаси тәрбијәни, естетик зәв-
гү инкишаф етдирир.

Ана дили дәрсләриндә вәтәнимиз-
зә, ордумуза вә с. аид мөвзулар
техники вәситәләрдән комплекс исти-
фада етмәк үчүн көзәл шәраит
јарадыр. «Бакы» мөвзусунун тәдри-
синдән әввәл бир нечә кадр көстә-
рирәмсә, дәрсин сонунда шакирдләр
«Бакы» маһнысыны динләјәрәк диа-
филмин галан һиссәсинә мусиги
сәдалары алтында тамаша едирләр.

Мүәллимин тәлим просесиндә
һәмийнә ејни техники вәситәдән исти-
фада етмәси јекнәсәглик јарадыр.
Мүхтәлиф вәситәләрлә гурулан
дәрс исә даһа марағлы кечир, ша-
кирдләри тәлимә һәвәсләндирир.
Мән епидиаскоп вә кодоскопун им-
канларындан истифада едиб, тәли-
мин техники полиекранлыг үсүлун-
дан истифада едирәм.

Полнекранлыг бир дәрсдә мұхтәлиф техникки вәситәләрдән ејни заманда истифадә етмәк демәкдир. Бу үсулу һансы дәрсләрдә нечә тәтбиг етмәк олар? II синифдә ријазийјат дәрсиндә «Вурма вә бөлмә» мөвзусуну өјрәдәркән ләзым олан вурма чәдвәлини епидиаскоп вәситәсилә экрана салырам. Шакирдләрдән һасилләрә бахыб, гисмәтә аид ифадәләр дүзәлтмәк тәләб олунур. Бу вахт кодоскоп ишә дүшүр. Шакирд тәртиб едилмиш ифадәләр кодоскопда саллофан плјонка үзәриндә ади дијирчәкли гәләмлә јазыр. Беләликлә, шакирд коллектив вурма чәдвәлиндән истифадә едиб, бөлмә чәдвәлини нечә әмәлә кәлмә просесинин шаһиди олур. Бир сөзлә, бу үсулдан истифадә етмәклә јени дәрсин әјанилији шакирдләр тәрәфиндән тәртиб олунур. Бу да мөвзунун даһа дәриндән баша дүшүлмәсинә, узун мүддәт јадла галмасына имкан јарадыр. Беләликлә, дәрсдә шакирдләрин јаралычы фәаллығы тәлим едиле, шакирдләрин идрак фәалијјәти ичкишаф етдирилир, онларын билијиндә формализмә јол верилмир.

Мән әлифба тәлими просеси үчүн бүтүн һарфләрә аид епикадрлар һазырламышам. Бу епикадрлары һазырлајаркән мұхтәлиф талшырылар: сечмә оху, кар вә чинкилтили самитләрин сечилмәси, һечалар ала вә етмәклә сөзләр дүзәлтмәк, көрмә имла үчүн дә сөзләр ала вә едиб, проблемли шәраити әсас тутмушам.

Бундан ала вә, үчиллик тәлим просеси үчүн һәр мөвзуну аид һәм Азәрбајчан дили, һәм дә ријазийјатдан әјаниликләр һазырлајыб, лентә чәкдирмишәм, онлары диапозитив һалына салыб, картотекасыны тут-

мушам. Белә диапозитивләр јени дәрси аз мүддәтдә шакирдләрә чатдырмаға имкан верир.

Азәрбајчанда Совет һакимијјәтинин 60 иллик јубилеји мүнәсибәтилә «Азәрбајчан ири аддымларла ирәлиләјир» диапозитивләринин һазырламышам. Бундан мәғсәл Азәрбајчанын тарихи кечмишиндән башлајараг, бу күнә гәдәр олан бир дөврү шакирдләрә чатдырмагдыр. Бураја ингилабчыларымыз, кәнд вә халг тәсәррүфатынын ичкишафыны кәстәрән кадрлар, елм вә техниканын ичкишафы, әмәк гәһраманларымыз, ушаг, јазычы вә шаирләри һаггында диапозитивләр дахилдир. Јахын вахтларда садаланан бу әјаниликләр чап олунуб республика мүәллимләринин истифадәсинә вериләчәкдир.

Синиф кабинетиндә 3000-ә гәдәр карточка, перфозәрф, ишпа, дото, 300-ә гәдәр диафильм, диапозитив вардыр. Дәрс просесиндә онлардан сәмәрәли истифадә етмәклә шакирдләрин мүстәғиллијини, тәфәккүрүнү, дүјјакәрүшүнү ичкишаф етдирирәм. Ленин кими охумаг вә јашамагы өјрәтмәк мәғсәдилә истәр дәрсләрдә, истәрсә дә синифдәнхариш ишләрдә Ленинин һәјат вә фәалијјәтинә аид албомларын, епидентләрин, «Ленин дәфтәри»нин, ше'р мүсабитәсинин, Ленин кушасынын јарадылмасынын, Ленин музејинә екскурсија, диапозитив вә диафильмләрин нүмајиши буна мисал ола биләр.

Бүтүн булар тәлим-тәрбијә ишләрини, шакирдләрин јухары синифләрдә систематик курсу мәнимсәмәјә һазырланмалары ишини дүзәкүн тәшкил етмәјә имкан верир.

- ☞ Бир бугда өкмәсән, мин бугда бичмәсән.
- ☞ Бугдасыны сүтүл јејән хырманда ач галар.
- ☞ Дөвләтин вары чөрәкдир.
- ☞ Сәпилмәјән бугда кәјәрмәз.
- ☞ Чөрәк сүфрәнин башыдыр.
- ☞ Чөрәк итиран, чөрәк ташмаз.
- ☞ Чөрәјини өзү јејән, јүкүнү өзү галдырар.

Топлағаны: Т. МИРЗӘХАНОВ.

СОВЕТ ВӘТӘНПӘРВӘРЛИЈИ ТӘРБИЈӘСИ

Сов.ИКП XXVI гурултајында тејд олундуғу кими, кәнчләрин коммунист тәрбијәсинин сәвијәсинин даһа да жүксәлдилмәси инкишаф етмиш социализм мәрһәләсиндә Коммунист Партијасынын нәһәк јарадычы фәалијәтинин мүнһүм истигамәтидир.

Мәктәбин чохчәһәтли фәалијәтиндә вәтәнпәрвәрлик тәрбијәси хүсуси јер тутур. Вәтәнпәрвәрлик тәрбијәси мәктәблиләрин коммунист тәрбијәсинин ајрылмаз тәркиб һиссәси олмагла онларда жүксәк идеја әгидәлији, Вәтән Коммунист Партијасына совет сәдагәт һисси јаратмаға истигамәтәһмишдир.

Идеја дүшмәнләримизин тәблиғат васитәләрини фәаллашдырдылар, кәнчләрин шүүр вә һиссләрин позучу тәсир көстәрмәјә чәһдләри күчләндирдикләри индики идеоложи мүбаризә шәраитиндә вәтәнпәрвәрлик тәрбијәси хүсуси актуалыға маликдир.

Совет вәтәнпәрвәрлијинин мәғсәди вә вәзифәси марксист-ленинчи идеоложија, Коммунист Партијасы вә Совет дәвләти сijasәти илә мүәјјән едилр. Совет вәтәнпәрвәрлијинин хүсусијјәтләриндән бири олур ки, совет халғы коммунизм чәмијјәтинин фәал јарадычысы вә гуручусудур. Бу хүсусијјәт тәрбијә ишиндә өз дәвләтинә, онун сijasәти вә дәвләт мүәссисәләринә, ганунларына, партија вә һөкүмәтә, Вәтәнин мәнави вә мадди дәјәринә мәһәббәт вә һөрмәт тәрбијәләндирмәк истигамәтләрини диктә едир.

Совет вәтәнпәрвәрлији јалныз Вәтәнә мәһәббәт, јалныз онун чинчәкләнмәсинә гәјғи олмајыб, һәм дә ону мүдафнәјә һазыр олмагдыр. Бу һазырлығы исә ән көрпә ушағлыг дәврүндән башламаг зәруридир.

Вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсинин

башлыча истигамәтләри булар һесаб олунур: Коммунист Партијасы вә Совет дәвләтинин сijasәтинин мүнһүм мәсәләләринин ајдынлашдырылмасы вә конкрет һәјәти мисаллар әсасында ишығландырылмасы, инкишаф етмиш социализмин ийлијјәтләрини көстәрмәк вә тәблиғ етмәк; халғымызын ингилаби, һәрби вә әмәк әһәһәләри илә дәриндән вә һәртәрафли таныш олмаг; буржуа идеоложијасы илә барышмазлыг тәрбијәси.

Вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсинин мәғсәди вә вәзифәләри онун мәзмуну мүәјјән едир. Вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсинин мәзмуну шакирдләрин јаш хүсусијјәтләринин, тәрбијәдә ардычылыг вә парислик принципләрини нәзәрә алмагла гурулур. Вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсинин әсасына Н. С. Марјенконун редактәси алтында чап олунмуш «Мәктәблинин тәрбијәсинин нүмунәви мәзмуну» адлы вәсантдә ирәли сүрүлмүш төвсijasәләр гојула биләр.

Бу сәнәддә өз әксини тапан тәрбијә системи һәм тәдрис просесиндә, һәм дә дәрсдәһкәнар вахтларда ишини мүхтәлиф тәшкили формаларындан, кечирилмәси пријомларындан истифадә етмәклә һәјәтә кечирилир.

Ибтидан тәлимин тәдрис фәнләриндән һәр бири кичик јашлы мәктәблиләрин вәтәнпәрвәрлик һаггында тәсәввүрләрини зәһкинләшдирмәк үчүн мүәјјән имканлара маликдир.

«Вәтәнпәрвәрлик» анлајышынын әсас чәһәтләринин ачылмасында ән сәмарәли вә тәсирли јол ону дәрсләрин әсас мәзмунуна гошмаг, өјрәнилән материалып мәғсәди, вәзифәләри вә мәзмуну илә биләваситә әлағәләндирмәкдир. Бу иш илк нөвбәдә оху дәрсләриндә Бөјүк Октябр социалист ингилабы

илә, ингилабдан соңра совет адам-ларынын һәјаты јени һәјат гуручу-луғу илә, Совет Ордусунун јарап-масы күнүнүн бајрам едилмәсинә вә шүбһәсиз, В. И. Ленина һәср олунмуш сәһәрчикләрлә алағәдар апарылып.

Шакирдләрнн вәтәнпәрвәрлик һаггында тәсәввүрләрини зәңкин-ләшдирмәк, һәмчинин онларда Вә-тәнә өз ишләрн илә көмәк етмәјә һазыр олмағы тәрбијә етмәк мәғсә-дилә онлары јашлыларын дәрмә-тәбиәтә гајғыкеш мүнәсибәти илә јакшы таныш етмәк ләзимдыр. ССРИ-нин Конститусијасында ја-зылмышдыр: «ССРИ вәтәндашлары тәбиәти горумалы, онун сәрвәтләрнн мүнәфизә етмәлидирләр» (мәддә 67).

Ушаглар оху дәрсиндә илин фә-силләрн илә бағлы әсәрләрнн мәз-мунундан бунунла алағәдар чох шеј мәнимсәјирләр. Онлар өјрәнир-ләр ки, Вәтәнә мәһәббәт онун тәби-әтинә мәһәббәт, онун гајғысына галмағ, ону горумағдыр. Ушаглар үчүн дәрри мәтбуатдан охуја ала-вә оларағ чохлу материал топла-мағ, ушаглары октјабрјат вә пио-нерләрнн тәбиәти мүнәфизә саһә-синдәки фәалијјәти илә таныш ет-мәк мүмкүндүр.

Октјабрјат вә пионерләрнн һәја-ты вә ишләринә хусуси тәдрис мөв-зулары һәср олунмушдыр. Дәрслијә дахил едилмиш әсәрләр үзәриндә иш заманы ашағыдакы чәһәтләрн ајырмағ зәруридир: октјабрјат вә пионерләрнн Вәтән изминә әмәк ишләрн; онларын вәтәнпәрвәр ол-маларына көмәк көстәрәчәк кејфиј-јәтләрн (намуслулуг, дүзлүк, әмәксевәрлик вә с.) формалашма-сы.

Совет Ордусу һаггында, Вәтәнин фәдакар мұдафиәчиләри һаггында әсәрләр вәтәнпәрвәрлик тәрбијәси, Вәтәнә мәһәббәт үчүн даһа әһәмиј-јәтлидир. Дәрсләрнн кедишиндә мү-әллим әсас диггәти бу вә ја дикәр әсәрдә иштирак едән шәхсләрнн Вәтәни мұдафиә етмәјә һазыр олду-ғуну көстәрмәјә, вәтәнпәрвәр олма-ға көмәк едән һаллара јөнәлт-мәлидир.

Оху дәрсләрнндә мәктәблиләрдә вәтәнпәрвәрлик һаггында тәсәввү-

рүн формалашмасы илә бағлы бү-түн иш мүәллим тәрәфиндән дүшү-нүлмүш шәкилдә, әдәби мәтнлә ишинн мұхтәлиф пријомларындан истифадә етмәклә кечирилмәлидир. Әсәрнн мәзмунуна, характеринә әсасланарағ шакирдләрә охунмуш мәтн үзрә суаллара чаваб вермәји, өз мүнәсибәтини билдирмәји, өзлә-ринн әһәтә едән һәјатдан бәизәр мисаллар кәтирмәји тәләб етмәк фәјдағдыр.

Вәтәнпәрвәрлик тәрбијәси үзрә ишнн тәшкил едәркән бир сыра принципал мәсәләләрә әмәл олун-масы зәруридир.

Һәзәрә алмағ ләзимдыр ки, ки-чик јашлы мәктәблиләр гәһрәман-лыға чән атырлар. Онлар һәјатда өзләринә нүмунә ахтарыр, өз һәрә-кәтләрн вә ишләрн илә гәһрәмана охшамаға чәһд едирләр. Лакин мәрдлик, гәһрәманлығ, вәтәнпәр-вәрлик кими хејрхәһ сифәтләр ин-санда стихијалы баш вермир, әксин-ә, ичтиман һәјатын тәсири алтын-да јараныр.

Партија вә халғын ингилаби, һәрби вә әмәк әһәләрн әсасында тәрбијә вәтәнпәрвәрлик тәрбијәси-нин вәситәси һесаб олунур. Бу һал-да фәалијјәт формасы ингилаб иш-тиракчылары, партија вә комсомол ветеранлары, әмәк гәһрәманлары, бешиллијин зәрбачиләри илә көрүш-ләр, октјабрјат гуруларынын бај-рамлары вә с. ола биләр. Ушаглар-да вәтәнпәрвәрлик һиссләрннн тәрбијә едилмәси ишиндә В. И. Ле-ниннн һәјаты вә фәалијјәтинә мұ-рачнәт етмәк мүнүм әһәмијјәт кәсб еляр.

Коммунист Партијасы әһәнәлә-рә һәмннә һәсилләр арасында ва-рислијин сахланмасынын, партија вә халғын вәһидлијиннн сахланма-сынын, вәтәнпәрвәрлик һиссләри тәрбијәсиннн јолларындан бири ки-ми бахыр.

Совет вәтәнпәрвәрлији тәрбијәси јерли фактларә әсасландығда, доғ-ма шәһәрнн, кәндиң, вилајәтин әһ-әнәләрнндән кечдикдә даһа тәсир-ли олур. Буна көрә дә мүмкүн гә-дәр фактлары ајдын вә инандыры-чы шәкилдә мәктәблиләрә көстәр-мәк ләзимдыр.

Совет вәтәнпәрвәрлији мәһәвиј-

батын принциплериндөн биридир: негиздер ки, онун һәм әмәл мүнәсибәтә һәм сийәси фәалийәтә, һәм дә милләтләрасы мүнәсибәтә анд бүтүн әсас чәһәтләри халг гаршысында борчдур, бу вә ја дикәр шәхәлдә вәтәнпәрвәрликлә бағлыдыр. Она көрә дә кичик мәктәблиләрлә вәтәнпәрвәрлик тәрбијәси үзрә иши тәшкил едәркән коллективчилик вә фәрдијјәтчилик, фәдакарлыг, дүзлүк вә доғручулуг, садиглик, мәғрүрлүг, һәссаслыг, хејирханлыг, вәтәнпәрвәрлик аялајышынын мәһијәтинә дәриндән нүфуз едән дикәр әхлағи кејфијјәтләр һаггында етик мүнәсибәтләри кечирилмәсиндән кеннш истифадә етмәк мәсләһәт көрүлүр.

Вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсинин тәсирли васитәләриндән бири Совет Иттифагынын республикалары үзрә шакирдләри сәјаһәтидир. Ушағларын јаш хусусијјәтләрини нәзәр алмағла бу сәјаһәти гијабн, ојун-сәјаһәт чәрчивәсиндә («Октјабрјатлар Октјабрын вәтәни үзрә») кечирмәк олар. Бу сәјаһәттин кедишиндә кичик јашлы мәктәблиләр мүттәғи республикаларын, онларын мәркәзләринин адларыны өјрәнир, бајраг вә кербн илә таныш олур, гәһрәман шәһәрләрин тарихи, республикаларын ән јакшы адамлары, халгын милли ән'әнәси, инчәсанәт, елм, техника сәһәләриндә наилијјәтләри, әмәк гәләбәләри вә с. һаггында мәлүмат әлдә едирләр. Бүтүн бунлар ушағларда Вәтәнимиздә јашајан халгларын социал, сийәси вә мәдәни наилијјәтләринә һөрмәт һиссинин тәрбијә олунмасыны тәмин едир.

Вәтәнә мәһәббәт, әмәк вә мүнәрибә гәһрәманларына һөрмәт, вә Вәтәниңә мүнәсибәтдә онларын нүмунәсиндән истифадә етмәк арзусу октјабрјат группларында ичтиман-сийәси бајрамларын кечирилмәсинә шәрәит јарадыр. Бөјүк Октјабр социалист пиғылабы, В. И. Ленинни анадан олдуғу күн, ССРИ Конститусийасы күнү, зәһмәткешләрин Бејналхалг һәмрәјлик күнү, Гәләбә күнү, Бејналхалг гадынар күнү, ССРИ халгларынын достлуғу күнү, кәңч антифашистләр күнү, комсо-

мол вә пионер тәшкилатларынын јаранма күнү, партија вә комсомол гурултајларынын ачылдығы күн вә с. белә бајрамлардыр. Һәмин бајрамлар вә тарихи күнләрин кечирилмәси кечмишин вә мүасир дөврүн гәһрәманлыг сәһифәләрини кичик јашлы мәктәблиләрин гаршысында парлаг вә емоционал формада ачмаға, онларда өз Вәтәни үчүн ифтихар һисси ојатмаға имкан верир.

Вәтәнпәрвәрлијин формалашмасы тәрбијәси просесиндә мәктәблиләр күчләри чатан социал практикаға тошмағла хусуси маариф иши апармағ тәклиф олунур.

Маарифин ән тәсирли формаларындан бири гәзет материаллары әсасында сийәси мәлүматдыр. Сийәси мәлүматын әсасына инкишаф етмиш социализмин наилијјәтләринин тәблиғи, совет һәјәт тәрзинин характеристикасы, вәтәнпәрвәрлијә даир конкрет мисал тојула биләр.

Кичик јашлы мәктәблиләрин ичтиман-сийәси практикасы онларын октјабрјат группунун ишиндә иштиракы, ичтиман тапшырығын јеринә јетирилмәси, Вәтән наминә күчләри чатан әмәклә иштиракы илә һәјәтә кечирилир.

Вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсинин һәјәтә кечирилмәсиндә шакирдләрә мәктәб китабханасы да көмәк көстәрир. Материалын сечилмәси, вәтәнпәрвәрлик мөвзусунда китаб, журнал, гәзет вә плакатлар сәркисинин тәшкили вә с. белә ишләрдән дир.

Ибтидан синифләрдә вәтәнпәрвәрлик тәрбијәси үзрә ишләрин системи кичик јашлы мәктәблиләрин шүүрунда вәтәнпәрвәрлик борчуну, өзүнүн бүтүн һәјәти илә совет халгынын әмәк ән'әнәләрини артырмағы аңламаларын формалашдырмаға имкан јарадыр. Мүәллимләр бу имканлардан сәмәрәли истифадә етмәклә зәһмәткешләрин совет вәтәнпәрвәрлији вә социалист бејнамиләлчилији руһунда тәрбијә едилмәси һаггында Сов-ИКП XXVI гурултајы тәрәфиндән ирәли сүрүлмүш вәзифәни ләјигинчә јеринә јетирә биләрләр.

ШАКИРДЛƏРДƏ ВƏТƏНДАШЛЫГ БОРЧУНУН ТƏРБИЈƏ ЕДИЛМƏСИ

Шикар ГАСЫМОВ

Лачын району, Чечимли кəнд орта
мəктəбинин мұəллими

Инсанын əмəли фəалијјəти онун вəтəндаш кими јетишмəсиндэн чох асылыдыр. Һəртəрəфли инкишаф етмиш инсан, Һəр шејдэн əввəл, вəтəндаш олмалыдыр. Əсə мə'нада вəтəндаш олмaг нсə јашадығы јур-дун, торпағын гəдрини билмəк, ич-тимаи мунасибəтлərə, гəјда-ганун-лара дигтəтлə јанашмaг, јүксəк əх-лаги кəјфијјəтлəри өзүндə бирлəш-дирмəк демəкдир. Инсан тəрбијə процесиндə узун мүддəт тəкмиллəш-мə јолу кечир. Онун вəтəндашлыг јеткирилијнə чатмасы үчүн дə белə бир јол лəзимдыр. Бу јолу ики чүр кечмəк олар: нəзəри чəһəтдэн һа-зырлашмадан, јə'ни вəтəндаш олду-гуну дəрк етмəдэн, вəтəндашлыг вү-гарыны дујмадан, вəтəндаш кими сəнин үзəринə дүшəн вəзифəлəри билмəдэн, кор-корана; бир дə вəтəн-даш олдугуну дəрк едərəк, онун маһијјəтини баша дүшərəк, шүурлу-Əлбəттə, икинчи тəрз бизи хүсусилə марагландырыр.

Кəлəчəк вəтəндашларын јетишди-рилмəси илк нөвбəдə тə'лим-тəрбијə очағы олан мəктəбдэн чох асылы-дыр. Она кəрə дə биринчи синифдэн башлајараг мəктəблərə вəтəн-дашлыг борчу ашыламаг лəзим вə вачибдир. Белə бир суал да ортаја чыха билэр, ибтидан синиф шакир-ди вəтəндашлыг борчунун нə демəк олдугуну баша дүшə билəрми, ахы о һалə чох кичикдир. Бу сөздə мұ-əјјэн һəгигат вар, лəкин, ибтидан си-ниф шакирди артыг мəктəблидир. Онун тə'лим алмaг гəбилијјəти вар. О, инди күн режимини əввəлки ки-ми гурмур, мүстəгил јазыр, охујур, һесаблајыр. О, синиф вə мəктəб коллективинин үзвүдүр. Октəбрјат-дыр, пионерə кечмəк үчүн һазырла-шыр, мұəјјэн ичтимаи тапшырыг-лары јеринə јетирир. Она кəрə дə кичик мəктəблилərə илк күнлəр-дэн вəтəндашлыг кəјфијјəтлəри ашыламаг башламаг лəзимдыр.

Кичик јашлы мəктəблилəрдə инти-замлылыг, сə'јилик, фəаллыг, иш-күзарлыг, тəмизкарлыг, сəлигəли-лик, дүз данышмaг, давраныш гəј-даларына јијəлəнмəк өзү вəтəндаш-лыға һазырлашмaг демəкдир. Ша-кирдлəр I синифдэн фəсиллəр, та-рихи күнлəр вə бајрамлар, үмүмиј-јəтлə, инсанларын фəалијјəти, тəби-əт һадисəлəри һаггында мə'лумат алырлар.

Ибтидан синифлəрдə фəалијјə-тин əсəс нөвү кими тəдрис просеси əхлагы вə мə'нəви тəрбијə үчүн ке-ниш имкан верир. Мəсалəн, I синиф «Ана дили» дəрсиндə «Совет Итти-фагы бизим вəтəнимиздир», «Совет Ордусу», «28 Апрель Азəрбајчанда Совет һакимијјəтинин гурулдугу күндүр» вə дикəр мөвзуларын тəд-риси процесиндə шакирдлərə өлкə-минзин зəһмəткешлəринин өз азад-лығы уғрунда мұбаризəсиндэн, көр-кəмли ингилабчыларын ибрəтамиз һəјатындан, зəһмəткеш халг үчүн көрдүјү бөјүк ишлəрдэн əтрафлы бəһс етмəклə илкин тəсəввүр јара-дылыр.

Ана дили ушагларда Вəтəнə, хал-га хидмəт үзрə јүксəк əхлагы кəј-фијјəтлəри тəрбијə етмəк имканы верир.

Коммунист тəрбијəsi, онун апарычы һиссəsi олан мə'нəви тəр-бијə процесиндə шакирдлəрдə фəал һəјат мөвгəјинин вə вəтəндашлыг борчунун формалашдырылмасы һа-зырда совет мəктəбинин һəлл етмə-ли олдуғу əн актуал проблемлəр-дэн биридир. Узун вə мүрəккəб про-сес олан коммунист əхлагы тəрби-јəсинин башга сəһəлəри кими вə-тəндашлыг борчунун формалашды-рылмасынын бүнөврəsi дə кичик мəктəб јашындан гојулмалыдыр.

М. ф. Ахундов вахтилə дөңə-дөңə талəб едирди ки, һалə көрпəликдэн адамлары өз инсанлыг шəрəфини

ва ләјагәтини дәрк етмәк руһунда тәрбија етмәк лазымдыр. Һарада олурса-олсун инсан өз ләјагәтини көстәрмәлидир. Бу һисси ушаглыгдан ашыламаг лазымдыр. А. Бақытанов өзүнүн «Китаби нәсиһәт» ады әсәриндә ушаглыгдан верилән тәрбијәни даһда һәкк олунмуш һәгһшләрә бәһзәдирди. О, төвсија едирди ки, ушаглары лап кичик јашларындан әхлаги көзәлликләрә өјрәтмәк лазымдыр. Белә олдугда бүтүн әхлаги хүсусијјәтләр онларда вәрдиш шәкли алыб, тәбиәтләринә лахил олар. Бөјүк совет педагогу В. А. Сухомлински јенијетмәни образлы шәкилдә бир чичәк адландыраг көстәрирди ки, бу чичәјин көзәллији, әтри биткија илк күнләрдән нечә туллуг едилмәсиндән асылыдыр.

Мәлумдур ки, I синфә јеничә гәдәм гојан шакирд һәр шәјдән чох мәктәбин вә мүәллимин тәрбијәви тәсириңә мәруз галыр. Ибтидан синиф шакирдләриндәки јакшы шакирд олмага чалышмаг мејлини, арзусуну нәзәрә алаң мүәллим онлары јаш хүсусијјәтләринә ујғун мүхтәлиф фәалијјәт нөвләринә чәлб етмәли, онларда тапшырылаң иш вә вәзифә үчүн мәс'улијјәт һисси ашыламалы, садә шәкилдә олса да груп вә коллектив сурәтдә охумаг, ишләмәк вә јашамаг вәрдишләри тәрбија етмәлидир.

Тәчрүбәли мүәллим Диләфруз Гасымова (Степанакерт шәһәр 4 нөмрәли орта мәктәби) белә һесаб едир ки, ушағын мәктәбә ајаг басдығы илк күндән мәнәви тәрбија вә һәјата фәал мүнәсибәт, вәтәндашлыг борчу тәрбијәсинә башламаг лазымдыр. О, тәрбијәдә тәдричилиг принципини рәһбәр тутараг чалышыр ки, синифдә һәр шакирд артыг дүнәнки ушаг дејил, мәктәбли, шакирд олдуғуну, өзүнә һәр дәгһгә, һәр саат конкрет тәләб верилдијини баша дүшсүн вә ону јеринә јетирмәјә борчлу олдуғуну билсин. Тәдричән ушаглар мүәллимин онлардан нәји вә нечә олмағы тәләб етдијини баша дүшүрләр. I синифдән етибарән һәр бир шакирдин күн вә һәфтә әрзиндә фәрди вә 3—5

нәфәрлик кичик группа конкрет ичра етмәли олдуғу нөвбәтчи, санитар кими вәзифәләр, әмәк тапшырығы вардыр. Мүәллим бунларын ичрасынын јохланмасы, һәр бир шакирдин һәрәкәтинин, давраңышынын гүјмәтләндирилмәси, мүсбәт һәрәкәтләринин тәгдир едилмәси јолу илә һәр бир ушагда өз күчүнә, имканларына олаң инамы мөһкәмләндирир. Бүтүн бунлар интизам тәрбијәси, тапшырылаң иш үчүн мәс'улијјәт һисси тәрбијәси, вәтәндашлыг борчу, фәал һәјат мөвгејинин јаранмасы вә формалашмасы үчүн илк зәмин јарадыр.

«Мәктәблиләрин тәрбија едилмәсинин нүмунәви мәзмуну»нда дејилдији кими, мүәллим һәминшә јадда сахламалыдыр ки, тәрбијәви ишләрин мүвәффејијјәти үчүн әсас мејар мәктәблинин тәрбија сәвијјәси, онун адамлара, өз јолдашларына вә јашлылара, өз вәзифәләринин јеринә јетирилмәсинә, әмәјә, коллективә олаң мүнәсибәтинин дәјишмәсидир. Буна көрә дә ибтидан синиф мүәллимләри I синифдән башлајараг һәм тәлим просесиндә, һәм дә дәрсдәнкәнар елә фәалијјәт нөвү сечмәлидирләр ки, кичик мәктәблиләр чәмијјәтин хејринә ишләмәјин, күчләринә мувафиг әмәк вә ичтимаи тапшырыглары јеринә јетирмәјин фәјдасыны, үмумијјәтлә, инсан һәјатынд әмәјин әһәмијјәтинин, әмәксиз јашамағын мүмкүн олмадығыны, тәдрис просесиндә алдыглары билијин һәјат үчүн, онларын өзләри үчүн зәрурилијини дәрк етсинләр. Бу ишдә «Шакирдләр үчүн гәјдалар»ын өјрәнилмәси вә јеринә јетирилмәси үзрә ишин тәшкили вә һәјата кечирилән тәдбирләр бөјүк тәрбијәви әһәмијјәтә маликдир.

I—III синифләр үзрә «Гәјдалар»да нәзардә тутулмуш тәдбирләр әтрафында мүәллимин шакирдә вердији тәләбләр, бунларын јеринә јетирилмәси үзәриндә мүнтәзәм нәзарәт едилмәси ушаглары интизамлашдырыр, фәаллашдырыр, онларда фәјдалы адәт вә вәрдишләр, мәс'улијјәт һисси тәрбија едир. Буна көрә дә «Шакирдләр үчүн гәј-

далар үзрә тәрбијәви ишләрдә эпизодик, мөвсүми тәдбирләрлә кифәјәтләнмәк олмас. «Ғајдалар»ын бүтүн тәләбләри һәр бир шакирдә чатдырылмалы вә елә едилмәлидир ки, шакирд һәр күн, һәр саат совет мәктәблиси кими она нечә тәләбләр верилдијини, ондан нәләр тәләб едилдијини унутмасын. Жан-Жак Руссо демийди ки, инсана һәр шеј вериб ондан һеч нә тәләб етмәк ону ачыг-ашкар корламаг демәкдир.

Шакирд дәрсә башладығы илк күнләрдән «Ғајдалар»ын, «сәјлә оху, мӯәллимин изаһатына диггәтлә гулаг ас, онун бүтүн тапшырыгларыны чан-башла мӯстәгил сурәтдә јеринә јетир, өзүнү дәрсдә јакшы анар, мәшғәләләрә кечикмә» мәзмунлу биринчи тәләби тәдрис процесиндә билијә тәләбат, ичтиман фәаллыг, интизам тәрбијәси вә вәтәндашлыг борчу тәрбијәси үчүн чох шеј верә биләр. Һәр бир мӯәллим нәзәрә алмалыдыр ки, кичик мәктәблиләрин иштирак етдији бүтүн фәалијјәт нөвләри ичәрисиндә тәлим фәалијјәти онларын тәрбијәсиндә башлыча васитә кими ирәли чыхмышдыр. В. А. Сухомлински һаггы олараг тәлим сөзүн һәгиги мәнасында чох кениш аңлајыш олан тәрбијә адлы чичәјин ләчәкләриндән бири һесаб едир, — тәрбијә исә «һәр шејдән әввәл, мунтәзәм олараг ушагла үнсијјәт демәкдир», «тәрбијә, һәр шејдән әввәл, инсаншүнаслыгдыр» — дејирди.

Шакирдләрдә вәтәндашлыг борчу тәрбијәси үчүн биринчи синифләрдә дәрс дејән мӯәллимләр фәалијјәтин, тәрбијә ишнинин мӯхтәлиф јол вә васитәләриндән, рәнкарәнк формаларындан истифадә етмәлидирләр. Булары гыса шәкилдә ашагыдакы кими характеризә етмәк олар:

а) дәрс или башлананадәк мӯәллим кәләчәк I синиф шакирдләри вә онларын валидејиләри илә сөһбәт апармалы, онлары мәктәблә, синиф отагы илә, јолдашларына, мӯәллимләрә нечә мӯрачнәт етмәк, онларын суалларына нечә чаваб вермәк, синфә мӯтәшәккил сурәтдә кирмәк вә чыхмаг, тәнәффүс вахт-

ларында өзүнү нечә апармаг, парталары вә башга мәктәб азаданлыгыны, синиф отагында, мәктәб һәјәтиндә вә тәдрис-тәчрүбә саһәсиндә биткиләри горумаг вә лазым кәлдәкдә онлара хидмәт етмәк, нәһәјәт, дәрсә вахтында кәлмәк Ғајдалары илә таныш етмәлидир.

б) сентјабрын бириндә шакирдләрин илк зәнк бајрамыны тәшкил етмәк, сонракы күнләрдә тәдрисчә «В. И. Ленинни ушагылыг вә мәктәб илләри», «Октјабрјатлар интизамлы, чалышган ушаглардыр, сәјлә охујурлар», «Бизим мәктәб», «Биз артыг шакирдләрик», «Сәлигәли ушаглар» вә с. мөвзуларда сөһбәтләр кечиртмәк, ушаглары Ленин музеји, дејүш шөһрәти вә дијаршүнаслыг музејләри илә илк таныш етмәк лазымдыр.

в) мәктәблиләри «Шакирдләр үчүн Ғајдалар» вә октјабрјатларын Ғајдалары илә таныш етмәк вә бу саһәдә мунтәзәм иш апармаг, «Ғајдалар»ын бүтүн шакирдләр тәрәфиндән мәнимсәнилмәсинә вә јеринә јетирилмәсинә навл олмаг зәруридир.

г) күн режиминә вә кикијәна Ғајдаларына чидли вә мунтәзәм әмәл етмәк, «Мән шакирдәм», «Мәним иш күнүм», «Евдә валидејиләримә нечә көмәк едирәм», «Мәним севимли ојунум» вә с. мөвзуларда сөһбәтләр, изғыллар тәшкил етмәк вәчибдир.

е) шакирдләрин синиф отагында, мәктәб һәјәтиндә, тәдрис-тәчрүбә саһәсиндә, мәктәб музејләри вә китабханасында өзүнәхидмәт вә ичтиман-фајдалы әмәјини тәшкил етмәк, әмәк вә мәншәт мөвзусунда кичик һекајә вә нағыллара, тәбиәти, биткиләри, гушлары вә һејванлары горумаға, муһафизә етмәјә, онлара Ғајгы көстәрмәјә анд сөһбәтләр апармаг, онлары дәмир вә кағыз ғырынтылары топламаға анд ичтиман тапшырыглара чәлб етмәк, буларын јеринә јетирилмәсинә нәзарәт етмәк фајдалыдыр.

II вә III синифләрдә вәтәндашлыг борчу тәрбијә едилмәси үзрә иши давам етдирәркән нәзәрә алмаг лазымдыр ки, кичик јашлы

мәктәблиләрен ичтиман һәјәтә вә коллектив мүнәсибәтләре гошулмасын илк пилләси кими октябрят гануналарынын, ушагларын һәјәтнндә чох бөјүк һадисә олан пионер тәшкилатынын фәалијјәтнндә ичтиман истигамәт өн плана чәкилсин; вәтәндашлыг борчунун тәрбијә едилмәси илә мәшгул оларкән октябрят гајдаларынын, пионерларын тәнтәнәли вәдинин вә гануналарынын мәнимсәнилмәси бүтүн бунларын әсасында тәлим, әмәк, ојун фәалијјәти просесиндә ушагларда коллективчилик, коллектив һәјәтә мүнәсибәт, биркә һәрәкәт етмәк, јолдашларынын һәрәкәтләрини гүјмәтләндирмәк вә с. кими адәт вә вәрдишләр даһа да мөһкәмләнсин. II вә III синифләрдә дәрсејән мұәллимләр она наил олмалыдырлар ки, шакирдләрдә кәнч левинчи олмаг сәји инкишаф етсин, мұәллимләр, јашлылар өз јолдашлары гаршысында, һабелә октябрят группалары, пионер мангалары, дәрстәләри, дружиналары гаршысында мәс'улијјәти дәрк етсинләр, өз сөзүнә, вәрдикләри вәдә, һәрәкәтләринә, тәлим тапшырыгларыны вә ичтиман тапшырыглары јеринә јетирмәјә онларда мәс'улијјәт һисси тәрбијә олунсун. Бундан әла вә, ушагларда давраһыш гајдаларынын позулмасы һалларына мәһфи мүнәсибәтин формалашмасы онларда вәтәндашлыг борчу тәрбијәси үчүн мүнүм әсас олар. Бу мәгсәдә наил олмаг үчүн синиф мұәллимләри тәрбијә ишинин ашағыдакы истигамәтләриндән вә фәалијјәт нөвләриндән истифадә етмәклидрләр.

Билијә мараг тәрбијәсини даһа да инкишаф етдирмәк, биликләрин һәјәт үчүн, әмәк үчүн, чәмијјәтин хејри үчүн зәрурилијини дәрк етдирмәк, тәдричлә мұрәккәбләшән тәлим тапшырыгларынын ичрасы үчүн мәс'улијјәти артырмаг, «Шакирдләр үчүн гајдалар», пионерларын гануналары вә тәнтәнәли вәди үзрә иши давам етдирмәли, мәдәни давраһыш гајдаларынын мәнимсәнилмәси үзрә «Мәктәбдә, аиләдә вә күчдә давраһыш», «Кимдән нүмүсә кәтүрмәли», «Тәк әлдән сәс чых-

маз», «Бирлик һарда, дирилик орда» вә башга мөвзуларда ојунлар, нағыллар вә сөһбәтләр кечирмәк, коммунизм гуручулуғунун әхлаг кодекси һагғында илк тәсәввүрләр ашыламаг, ушагларын мәктәб вә синиф јарышларында иштиракынн тәмин етмәк, иртизамлылыг, мәдәни давраһыш сәһәсиндә октябрят группунун, манганын, дәрстәнин шәрәфини горумаг уғрунда мұбаризәјә һазыр олмаг әзминин инкишаф етдирмәк. Октябрятлары пионерә габул олмаға һазырламаг, онларын Ленин отагларында, музејләриндә, «Дөјүш шөһрәти» музејиндә, Ленин абидәси, Бөјүк Вәтән мұһарибәси гәһрәманларынын, дөјүшчүләринин абидәләри гаршысында, јубилеј вә ингилаби бајрамлара һәср олунмуш тәнтәнәли пионер топланышларында пионерә габулуну тәшкил етмәк, кичик мәктәблиләрин В. И. Ленинин һәјәт вә фәалијјәти тимсалында тәрбијәсини давам етдирмәк, Ленинин вәсијјәтләриндән, Н. К. Крупскајанын пионерләре мәктубларындан бөјүк тәрбијә вәситәси кими истифадә етмәк лазымдыр.

Кичик мәктәблиләрин мәнәви тәрбијәсинә бу чүр комплекс јанашма онларда вәтәндашлыг борчунун формалашдырылмасына јакындан көмәк едә биләр. II—III вә сонракы синифләрдә артыг, шакирдләр вәтәндаш олмаг үчүн зәрури кејфијјәтләре јијәләnmәк лазым олдуғуну дәрк едиләр, бир нөв, өзләринин бунун үчүн һазырлајырлар. Дәрсликләрдә синифдән-синифә кечдикчә Вәтән, вәтәндашлыг, борчунун јеринә јетирилмәсинә аид даһа кениш мәлүмат верилір.

III синфин «Ана дили» дәрслијиндә вә вәтәндашлыг борчу тәрбијәси үчүн марағлы мөвзулар вә материаллар чохдур. Она көрә дә бир чох мөвзуларда хусусилә «Пионерларын һәјәти вә ишләри», «Гәһрәман кечмишимиздән», «Әсәл инсан олмалы», «Вәтәнимиз», «Ленин һәјәт гуранлар» бөлмәләриндәки шө'р вә һекајәләрин тәдриси үчүнчүләрдә вәтәндашлыг борчу тәрбијәси үчүн имкан јарадыр. Шакирдләр Бабәк, Гачаг Нәби, һәчәр ханым кими мұ-

баризлэрин һәјат амалыны өјрәнир, онларын өз халгы, торпагы, инсанлар үчүн мин бир эзаб-әзијјәтә гатлашмаларынын шаһиди олулар. Шакирдлэрин М. Ә. Сабир, Ү. Нәччубәјов, Ибраһил Мәммәдов, 26 Бақы комиссары, Н. Нариманов, Ш. Нәсәнова, Г. Сәмәдов кими мұхтәлиф саһәләрин адлы-санлы адамлары һаггында мәлүмәт әлдә етмәләри онларда аталарын јолуна, онларын шәхсијјәтнинә һөрмәт һиссин артырыр.

Шакирдлэрин вәтәндашлыг истигамәтиндә тәрбијә олунамалары бүтүн мәтиләр боју көзләнилмәлидир. Һәр јени мәтидә мәсәләнин бу ча-

һәти мұәллим тәрәфиндән ишыгландырылмалыдыр.

Һәм тәдрис процесиндә, һәм дә синифдәнхариш вә мәктәбдәнхәнар тәдбирләрдә она наил олмаг ләзимдыр ки, вәтәндашлыг һисси бүтүн мәктәбдиләрә дәриндән ашылансын.

Мұәллим һәр бир мәтни кечәркәи гираәт вә мәзмунун тәһлилиндән сонра мұхтәлиф суалларла ушаглары дүшүндүрмәли, адамларын вәтәндашлыг борчуну јеринә јетирәркән көстәрдикләри фәдакарлыгын гијмәтини онларла бирликдә вермәлидир.

ТӘБИӘТШҮНАСЛЫГ ДӘРСЛӘРИНДӘ ДОҒМА ТӘБИӘТӘ ГАҖҖЫ

Әзиз МУСАҖЕВ

Чәбрајыл рајону, Чәрәкәнд кәндиндәки сәккизиллик мәктәбин мұәллими

Партија вә һөкүмәтимиз әтраф мүнһитин горунмасы вә тәбии сәрвәтләрдән истифадә едилмәси мәсәләларинә хүсуси әһәмијјәт вериләр. Бу мәсәләләр Сов.ИКП XXVI гурултајынын материалларында да тәһирәсалынмаз бир вәзифә кими ғаршыја ғојулмушдур. Совет адамлары јахшы билирләр ки, әтраф мүнһитин горунмасы сағламлыг, көзәллик, тәбии сәрвәтлэрин горунмасы исә иғтисадијјатымызын күндәнкүнә тәрәгги етмәси демәклир. Маһз буна көрә дә республикамызда әтраф мүнһитин горунмасы вә тәбии сәрвәтләрдән сәмәрәли истифадә олунамасына хүсуси ғајғы көстәриләр.

Әтраф мүнһитин горунмасы, доғма тәбиәтә ғајғы үмумхалг ишидир. Бу ишин һәјата кечирилмәсиндә пешә вә вәзифәләриндән асылы олмаја-раг бүтүн вәтәндашлар иштирак етмәлидирләр. Бу бахымдан үмумтәһсил мәктәбләри ғаршысында да һа мәс'ул вәзифәләр дурур. Мұәллимләр тәдрис процесиндә илк нөвбәдә шакирдләрә тәбиәт вә онун

горунмасы аңлајышларыны баша салмалы, инсанын тәсәррүфәт фәалијјәтиндә, мәдәни һәјатында, сағлам вә күмраһ өмүр сүрмәсиндә тәбиәтин ојнадығы ролу дәриндән дәрк етдирмәлидирләр. Тәбии процеслэрин үмуми ғанунаујғуиула-ры, онларын вәһдәти вә ғаршылыглы мұнасибәти һаггында ушагларә илкин аңлајышлар вермәлидирләр.

Тәбиәтдә баш верән дәјишикликләр, тәбии сәрвәтлэрин горунмасы вә мұһафизә едилмәси һаггында шакирдләрә биликләр верилмәсиндә, онларын тәбиәти мұһафизә руһунда тәрбијә олунамасында тәбиәтшүнаслыг фәнни мүнһүм рол ојнајыр.

Тәбиәтшүнаслыг курсунда «Тәбиәти нә үчүн өјрәнирик» суалына чаваб вериләр вә тәбиәтин комплексләри һаггында шакирдләрдә илк тәсәввүрлэрин әмәлә кәлмәсинә зәмин јарадылып. Атмосфер, су, јералты сәрвәтләр, торпаг, битки вә һејванлар аләминин мұһафизәси һаггында верилән аңлајышлар онларда тәбиәтә маһәббәт һиссләри

тәрбија едир. Китабын кириш һиссәсіндә јазылып: «Тәбиәтшүнаслыг тәбиәт һаггында елм демәкдир». Демәли, тәбиәтә гајғы һиссини тәрбијә етмәк үчүн илк нөвбәдә ушаглар тәбиәти севдирмәк лазымдыр. Бу мәһәббәт чанлы, сөнмәк билмәјән вәтәнпәрвәрлијин бир һиссәсидир.

Ушагларда доғма тәбиәтә гајғы һиссини печә ашыламалы? Ән әввәл ушагларын тәбиәтлә үнсийјәтини тәшкил етмәк лазымдыр. Бу үнсийјәт экскурсија кәзинити, мәшғәлә, тадрис-тәчрүбә сәһәсиндә иш, һәтта ојундан ибарәт ола биләр. Бөјүк рус педагогу К. Д. Ушински јазмышдыр: «Бәс су, бәс кениш чөл, бәс тәбиәт, бәс шәһәрин көзәл әтрафы, бәс рајиһәли дәрәләр вә далғаланан тарлалар, бәс чәһрајы јаз вә ғызылы пәјыз бизим тәрбијәчиләримиз олмашдырмы?» Демәли, ушаглары әтраф аләмлә, тәбиәтлә таныш етмәк, онларын мүшаһидәләриннә истигамәт вермәк онларда тәбиәтә мәһәббәтин формалашмасына күчлү тәкан верир. Мән буну нәзәрә алараг экскурсијаларда ушаглары тәбиәтлә јахындан таныш етмәјә чалышырам. Мәзи сәмә, сых мешә, јағыш дамчыларынын бүлүр сафлыгы, түнд-бөнөвшәји булудлар фонунда јаранан гөвсү-гүзәһ, јашыл халы дөшәнмиш чөл—бүтүн булар ушағын гәлбинә дәрин из бурахыр.

Тәбиәтлә үнсийјәтдә һәр шеји билмәк истәјән ушагда сонсуз мараг јараныр. Фајдалы биликләр топланыр, онун көрүш دائрәси кенишләнир, бачарыглары артыр, әмәјә мејли күчләнир. Ушаглар тәбиәти мүшаһидә едир, чичәк дәстәләри топлајыр, көбәләк вә киләмәјвә јығырлар. Онлар ев һејванларына гајғы илә гуллуғ едир, довшан вә тојуглары бәсләјир, битки тохуму әкирләр. Дашлардан, бөчәкләрдән биткиләрдән коллексијалар, һербаријәләр топлајырлар. Ушаглар кәзинити заманы тәбиәтин мүхтәлиф һадисәләри илә гаршылашырлар. Јыртычы һејванларын тәғйиб етдији, пәришан вә ғышда күнү пис кечән довшанлар ушагларын јазыгы кә-

лир. Ев һејванлары илә амансыз рәфтар олунамасы ушағын гәлбини ағрыдыр. О, габыгы сојулмуш вә будаглары сынмыш ағачын солдугуну көрәркән чоһ кәдәрләнир. Јазда ағачлар тумурчуглајанда, гушларын шән нәғмәләри ешидиләндә, тәбиәт тәзәләнәндә ушаглар севинирләр. Тәбиәтлә үнсийјәт ушагларда хејрхаһлыг, һәссаслыг, гајғы-кешлик вә диқәр хош һиссләр тәрбијә етмәк үчүн көзәл мәктәбдир.

Мә’лумдур ки, елм вә техника инкишаф етдикчә инсанын тәбиәтә тә’сири дә артыр, мүрәккәбләшир. Бә’зән инсанын тәбиәтә тә’сири нәтичәсиндә екологіи мувазинәт позулур, әтраф мүһит һәддән артыг чиркләнмәјә мә’руз галыр. Бунунла алағадар шакирдләрдә јашадығымыз мүһитдә баш верән тәбиәт һадисәләрә диқәтликкә вәрдиши ашылајырам. Мәсәлән, тарлаларын ерозијаја мә’руз галмасы тәбиәт от биткиләринин һејванлар вә техника тәрәфиндән мәһв едилмәси нәтичәсиндә баш верир. Она көрә дә «Өлкәмизин сәһни» баһсини кечәркән кәстәрирәм ки, биткиләри горумаг, чоһалтмаг, јарғанларын кәнарында ағачлар әкмәк, бу ишдә бөјүкләрин јахын көмәкчиләри олмаг лазымдыр.

«Тәбиәтдә су» мөвзусуну кечәркән сујун инсан һәјатында әһәмијјәтини кәстәрмәклә јанашы ону горумағын әһәмијјәтини баша салырам. Кәндәки буагларда һәр јолумуз дүшәндә онларын әтрафынны тәмизләјир, кәнарларына даш дүзүрүк. Ушаглар башга суахарларын да тәмиз галмасына чалышырлар.

«Сағламлығын горунмасы вә мөһкәмләндирилмәси» мөвзусуну кечәркән ушагларда баша салырам ки, тәбиәт инсанын физики инкишафы үчүн ән зәңкин мәнбәдир. Чөлдәки, мешәдәки бағдакы, бостандакы, чај саһилиндәки тәмиз, саф һава, күнәш, су, һәрәкәт вә физики иш организм мөһкәмләндирир. Әкәр јашадығымыз јердә һава, су тәмиздирсә, јашылыг чоһлурса, адамлар да сағлам вә күмраһ олачаглар. Она көрә дә һәр биримиз јашады-

ғымыз жерде табиғатни горунмасы гајғысына галмалыыг.

Табиғат өзүнүн рәңкарәнк көзәллији илә ушағын гәлбиндә көзәл дујғулар ојадыр. Ушаг һәр бир аддымда һејран олуб тәәччүбләnmәк габиллјјәтинә маликдир: «Көр нә көзәл кәпәнәкдир!» «Күнәш нечә дә парлагдыр!» Ушағын табиғәтә, табиғәт һадисәләринә мүнәсибәти тәзә-тар, саф вә сәрраст олур. Лакин ушаг табиғәтдәки чохлу рәңкләри, чичәкләри, сәсләри бирдән-бирә тутмағы бачармыр, гајнар һәјаты бирдән-бирә көрә билмир. Ушағы табиғәтлә таныш едәркән онун көзәлликләрини көрмәклә баша дүшмәји, онун сәрвәтләрини горумағы өјрәтмәк мүәллимдән чох асылдыр.

Владимир Илич Ленин табиғәти јүксәк гијмәтләндирир вә чох севирди. О бизә табиғәти севмәји, онун сәрвәтләриндән ағыллы истифадә етмәји вәсијјәт етмишдир. Табиғәт зәңкиндир, лакин онун сәрвәтләри һеч дә түкәнмәз дејилдир, она көрә дә инсан ондан ағыллы вә гајғыкеш саһиб кими истифадә етмәлидир.

III синифдә «Торпаглар» мөвзусуну кечәркән әввәлчә јерин битки битирән үст гатына торпаг дејилмәсини шакирдләрин нәзәринә чатдырырам. Сонра Л. И. Брежневин «Хам торпаг» әсәриндә Газахыстан чәлләриндә тахыл јетишдирмәк үчүн көрүлән ишләрдән бәһс едилдијини шакирдләрә билдирәм. Китабда торпағын әкин үчүн јарарлы һала салынмасы, тахылын сәпилмәси вә јығылмасы илә, еләчә дә башга ишләрлә мәшғул оланларын «Хам торпагчы» адландығыны ајдынлашдырырам. Онлара изәһ едирәм ки, инсан ајағы дәјмәјән, сусузлугдан чадар-чадар олмуш хам торпаглар тезликлә совет адамларынын әлләри илә күлүстанә чеврилмишдир. Үмумијјәтлә, табиғәтшүнәслығы тәдрис етдијим II вә III синифләрдә табиғәтин инсанлара бәхш етдији әвзәдилмәз гита олан чәрәјин мугәддәслијиндән данышараг Л. И. Брежневин «Хам торпаг» китабында јаздығы «Чәрәк олса маһны да олар» сөзләрини шакирдләрә чатдырырам.

III синифдә «Инсанын табиғәтдән истифадә етмәси вә ону горумасы» мөвзусуну кечәркән ашагыдакы парчаны шакирдләрин нәзәринә чатдырырам: һәјатымыз табиғәтлә сых әлағәдардыр. һава илә биз нәфәс алырыг, су илә сусузлугу сөндүрүрүк. Табиғәт бизә гита, кејим вә мәнзил верир. Биз јерин алтындан фәјдалы газынтылар чыхарыр, тарлаларда мәһсул јетишдиририк. Мешәдән тахта-шалбан, хәз-ләри, көбәләк, киләмејвә әлдә едирик. Табиғәт бизә вачиб олан һәр шеји верир, она көрә дә ону горумаг ләзымдыр. Табиғәти горумаг өлкәминин һәр бир вәтәндашынын мугәддәс борчудур.

Бизим ушагларымыз һәссас вә гајғыкеш бөјүјүрләр. Онлар табиғәтдә баш верән дәјишикликләрә өз мүнәсибәтләрини билдирирләр. Тәәссүф ки, чох заман ушаглар ағачлары сындырыр, јашлылар тәрәфиндән әкилмиш күлләри әзирләр. Бу, илк нөвбәдә айләдә гојулан пис тәрбијәнин нәтичәсиндә баш верир. Мүәллим чалышмалыдыр ки, ушагларда доғма табиғәтә һәссаслыг вә гајғыкешлик тәрбијә етсин.

Дәрс процесиндә чалышырам ки, шакирдләрдә мугәддәс торпағымыза дәрин мәһәббәт һисси тәрбијә едәм. Вәтәнә гајғы, мәһәббәт, ушағын көрдүју, зөвг алдығы, өз гәлбинин һиссәчијини вердији шејин көзәллијинә вәләһ олмагдан башлајыр. Көркәмли педагог В. А. Сухомлински јазырды: «Бабаларымызын вә улу бабаларымызын јашадығы, бизим јашамалы олдуғумуз, өзүмүзү ушагларымызда тәкрар етмәли олдуғумуз, гочалмалы вә бизи јашатмыш торпаға кетмәли олдуғумуз торпағын көзәллијинә вәләһ олмаг—бу, вәтәнә мәһәббәтин ән мүһүм емоционал мәнбәјидир» (В. А. Сухомлински. Үрәјими ушаглара верирәм, «Маариф», 1979, сәһ. 296). Кәрәк ушаглар доғма көзәллији садәчә олараг көрмәклә кифәјәтләnmәсинләр, бүтүн бунлары өз мә'нәви һәјатларынын долгунлугу кими һисс етсинләр. Доғма торпаг ушаглар үчүн о заман һәдсиз дәрәчәдә әзиз олур ки, варлыгын севинчи көзәллији горујан инсанлар гар-

шысында борч һисси илә бирләшир.

Өлкәмиздә табияти горумаг һаг-гында дәвләт гануну габул едилмишдир. Бу ганун вәтәнимизин тәб-бин сәрвәтләринин горумагы, онлар-дан дүзкүн истифадә етмәји, табиа-тин түканмәдән узун мүддәт инсан-ларга хидмәт етмәси вә онларын һә-јәтаны бәзәмәси гајгысына галмагы бүтүн совет адамларынын өһдәсинә гојур. Кәнч нәсил лап кичик јаш-ларындан бу гануна һөрмәт руһун-дә тәрбијә едилмәлидир.

«Мешәнин горунмасы» мөвзу-суну тәдрис едәркән онун инсан һә-јәтында әһәмијјәтинин ушаглара ба-ша салырам. Һәмин мөвзуда вери-лан «Һеч олмаса адам бирчә ағач әкиб бөјүдүбсә, онун өмрү бош кет-мәмишдир», «Мешәни ғыран адам һәмин јерләри гурудур, тарлалар-дан булуду говур вә өзүнә чохлу дәр-д-бәла һазырлајыр» сөзләринин мәнасыны изаһ едирәм, онлара ба-ша салырам ки, мөвчуд јашыллы-гы горумаг, мешәләри јанғындан мүһафизә етмәк, ағач әкиб бәслә-мәк лазимдыр.

III синифдә «Табияти горумаг үчүн мәктәблиләр нә едә биләрләр» мөвзусуну кечәркән шакирдләрә чатдырырам ки, һаванын рүтубәтли олмасында, тоздан тәмизләnmәсин-дә, оксигенлә зәнкикләшмәсиндә бөјүк шәһәр вә гәсәбәләрдә, еләчә дә дикәр јашајыш мәнтәгәләриндә јашыл биткиләрин ролу бөјүкдүр. Мәктәблиләр ағач вә кол әкиб күл-ләр бечәрә, јашыллыглары горуја биләрләр. Мәктәблиләр гушлары горујараг, онлара евчикләр гура, јемләмәклә табиятин горунмасына көмәк едә, онун көзәллијини арты-ра биләрләр.

Табиятин бөјүк досту, јазычы М. Пришвин јазмышдыр: «Биз табиа-тимизин саһибјик, о исә бизим үчүн күнәшлә бирликдә һәјәтымы-зын сәрвәтләринин горујан хәзинә-дир. Бу хәзинәни горумагла бәрә-бәр, ону ашкара чыхармаг вә көс-төрмәк лазимдыр.

Балыг үчүн тәмиз су лазимдыр—кәлин су һөвзәләринин горујар. Ме-шәләрдә, дағларда гијмәтли һејван-лар вардыр—кәлин мешә вә дағла-рымыз горујар.

Балыга су, гуша һава, һејвана мешә, дағлар кәрәкдир. Инсана исә вәтән лазимдыр. Табияти горумаг вәтәни горумаг демәкдир.

Чалышырам ки, ушағын дүня көрүшү тәдричән догма чөлләрдән вә мешәләрдән бизим вәтәнимизин вә бүтүн јер күрәсинин табиятинин вә һәјәтынын мәнзәрәләринә гәдәр кенишләвсин.

Табиятшүнаслыг дәрсләриндә ушаглара изаһ едирәм ки, һәлә иб-тидан инсанлар табиятин апчаг һа-зыр шәкилдә вердији һе'мәтләри јыгыр, һејван овлајырдылар. Әмәк аләтләри инкишаф етдикчә фәал шәкилдә табиятлә мүдахилә етмәјә, һејванлары әһлиләшдирмәјә вә әкинчиликлә мәшғул олмага баш-ладылар. Инсанын сонракы инки-шафы онә имкан верди ки, табиятин бир чох сиррини ачсын, табият өз тәсирини көстәрән вә инсанын кәшф етдији гануналардан кениш истифа-дә етсин, мүасир сәнәјә вә кәнд тә-сәррүфаты јаратсын. Вахтилә бош саһәләр олан Мил, Муган, Ширван дүзләринә су каналлары чәкилмиш, тәсәррүфат үчүн торпаглар јәрар-лы һала салынмыш, шоранлыглар әсасән ләгв едилмишдир. Тарлала-рын вә јолларын кәнарларында го-ројучу мешә золаглары салынмыш-дыр. Нәсли кәсилмәкдә олан битки вә һејванларын мүһафизәси үчүн горулар тәшкил едилмишдир. Күр, Араз, Самур, Тәртәрчај, Алазан ки-ми чајларын үзәриндә тикилмиш сүн'и су анбарларынын тәсәррүфа-тымызын инкишафы үчүн әһәмијјә-тинин гејд етмәклә онларын горун-масы вә тәмиз сахлаймасы бу суларда јашајан һејванлар аләми-нә гајгы вә онларын артырылмасы әһәмијјәтинин дә гејд едирәм. Ша-кирдләрә баша салырам ки, инса-нын јахшы јашамасы үчүн табиятин һе'мәтләриндән даһа долгун исти-фадә етмәк лазимдыр. Белә шәра-итдә јалныз мешәни, тәмиз һаваны, сују дејил, һәтта јыртычы һејван-лары вә алаг отларыны да горумаг лазимдыр. Онларын көкләрини кәсмәк олмаз.

Инкилис философу Р. Емерсонун ифадәси илә десәк, алаг оту да бит-кидир, садәчә олараг онун һәјәтдә

неја габил олдугу вэ ролу ајдылашдырылмалыдыр. Көрүндүү кими, табиятин компонентлэри арасында чох мөһкөм гаршылыгы элаге һажатын инкишафы үчүн зэмин жарадыр. Ушагы табияте жахынлашдырмадан, таныш етмөдөн эсл тәрбија мүмкүн дежил. К. Д. Ушински јазмышдыр: «Әкөр ушаг чөл чичәкләрини дәрә-дәрә, чәмәпликдәки

јашыл отлары үзә-үзә бөјүмәмишсә, о јазыг олмушдур. Белә ушаг һеч заман инсан гәлбинин гадир олдугу тамлыг вэ тазәтәрликлә инкишаф едә билмәјәчәкдир».

Көрүндүү кими, ушаглара табияти севдирмәдән, табияте гәјгы һисси тәрбија етмөдөн һәртәрәфли, аһәнкләр инкишаф етмиш инсан тәрбија етмәк мүмкүн дежил.

Психоложи мәсәләләр

КИЧИК ЈАШЛЫ МӘКТӘБЛИЛӘРДӘ ЧИНСИ ФӘРГЛӘР

Рамиз ӘЛИЈЕВ

Ата вэ ана олмага һазырлашан һәр бир шәхс мүәјјән һиссләр кечирир. Дунјаја кәләчәк ушагын оғлан вэ гыз олачагындан асылы олараг она мүәјјән мүнәсибәтини мүәјјәнләшдирир, онун тәрбијәси илә нечә мәшгул олачагыны тәсәввүр едир, елә бил ки, буна һазырлашыр. Ушаг гыз олса, онда зәрифлик, гәјгыкешлик, меһрибанлыг вэ с., оғлан олса, дөзүмлүлүк, мәрдлик, чәсарәт вэ с. кејфијјәтләр тәрбија едәчәјини фикирләшир. Валидејиләрин оғлан вэ гыз барәдә мүхтәлиф арзу, истәк, фикир, мүнәсибәтләри вэ гәјгылары ушагларын тәрбијәси просесиндә бүтүн долғунлуғу илә әкс олунур.

Ата вэ ана истәр-истәмәз оғланларынын тәрбијәси илә бир чүр, гызларын тәрбијәси илә башга чүр мәшгул олур, онлара бирбаша вэ ја долајысы илә мүхтәлиф кејфијјәтләр, чинси мәнсубујјәт һисси ашылајырлар.

Оғлан вэ гызларын тәрбијәсинә чинси фәргләр бахымындан дифференсиал мүнәсибәт онларын тәрбијәсинә нечә тәсир едир? Бу просес-

дә валидејиләрин ролу нәдән ибарәтдир?

Педагожи вэ психоложи әдәбијјәтларда ушагларын чинси тәрбијәсиндә валидејиләрин ролу мүхтәлиф аспектләрдә нәзәрдән кечирилмиш, гызларын вэ оғланларын әсл гадын вэ әсл киши кими тәрбијәсинин өзүнәмәхсус хүсусијјәтләри тәһлил олунмушдур (совет алимләриндән А. Г. Хрипкова, А. Б. Добрович, Д. Н. Исајев, Д. В. Колесов, Ә. Ә. Әлизадә, харичи өлкә алимләриндән Ч. Каган, А. Маслоу, Р. Сирс вэ башгалары). Буна бахмајараг ушагләр арасындакы чинси фәргләр психоложи бахымдан кифәјәт гәдәр өјрәнилмәмиш вэ аилә тәрбијәси просесиндә онларын нәзәрә алынмасы јоллары әтрафлы ајдылашдырылмамышдыр. Фикримизчә, аилә тәрбијәсиндә чинси фәргләрин валидејиләр тәрәфиндән нәзәрә алынмамасы јолларынын тәһлил олунмасы ишинин бөјүк елми, һәм дә мүһүм практик аһәмијјәти вардыр.

Валидејиләр, адәтән, мүхтәлиф

экснэл-психологи амиллэрдэн вэ с. асылы оларак бу вэ ја дикэр чинсэ үстүлүк верир, тутак ки, дүнјаја бэзэн ушагынын калмасыни арзулар. Анла тәрбијесиндэ бу эсас-ла чох вахт чидди нөгсанлар меј-лана чыхыр. Бир чох халларда оғ-лан ушагы һэддиндэн артыг эзиз-ленир, эслиндэ гыз кими тәрбијэ олунур. Бэ'зи валидејилэрин иса-гызы оғлан кими кејиндирмэси, она оғлана хас олан кејфијјэтлэр ашы-ламаасы халлары да мәлумдур.

Валидејилэрлэ апардыгымыз мү-саһибалэр көстэрир ки, онлар белэ халларын психологи нәтичэлэрини эјди тасаввүр едэ билмирлэр. Он-лар күман едирлэр ки, онсуз да бөјүдүкчэ гыз өзү баша дүшөчөк ки, артыг ушаг дејил, гыз кими дав-ранмалы, һәрәкәт етмәлидир вэ с. Бу, психологи чәһәтдэн чидди сәһв-дир. Белэ валидејилэр унудурлар ки, ушаглыгында өзүнү киши кими апармаг өјрәдилмәјән оғлан, ола билсин ки, буну бүтүн өмрү боју өј-рәнмәсин... Ушаг вахтындан өзүнү киши кими дәрк еләмәк өјрәдилмә-јән оғлан чох вахт өзүнү гадыла еј-виләшдирсин (А. Б. Добрович. Бе-седы о половом воспитании. Москва, «Знание» нәшријјаты, 1982, сәһ. 22).

Кичик мәктәб јашы дөврүнүн өз-спесифик хусусијјэтлэри вардыр. Ушаг мәктәбә дахил олмага онун һәјатында јени бир дөвр башланыр. Бурада о, мүәллим вэ шакирдлэрлэ јени, һәм дә мүрәккәб мүнәсибәтләр-рә кирир. Инди она башга вэ кеј-фијјәтчэ әввалкиләрдән фәргли тә-ләблэр верилір. Бу тәләблэрин ич-ра едилмәси просесиндэ кичик мэк-тәблиләрдә ичтиман фәаллыг вэ шәхсијјәтин әхлаги кејфијјәтлэри-нин тәрбијэ едилмәси вэ инкишафы үчүн лазыми вәрдиш, бачарыг јә-раныр.

Лакин бэ'зи халларда мүәллим вэ валидејилэрин ушаглара вердик-лэри тәләблэр бир-биринә ујғун калмир. Бу заман кичик мәктәбли-ләрдә белә бир фикир јараныр ки, әхлаг нормаларына әмәл олунмасы-на нәзәрәт чох вахт бөјүклэрин әһ-вал-рунијјәсиндән, јаранмыш вәзиј-јәсин асылдыр. Онлар елә һесаб

едирлэр ки, әхлаг нормаларына әмәл олунмасы формал характер дашыјыр, белә нормаларын јеринә јетирилмәси дахили тәләбәтә чев-рилмир. Јалныз харичи амиллэрин тә'сири илә јеринә јетирилір: мәсә-лән, чәзә алмаг горхусу аалтында.

Кичик јашлы мәктәблинин һәја-тында мүәллим нүфузу хусуси әһ-мијјәт кәсб едир. Онда мүстәгил-лик нисбәтән артыр. Лакин психо-логи тәдгигатлар көстэрир ки, ки-чик мәктәблинин валидеји диггәт вэ гајысына бөјүк еһтијачы вардыр. Онун бир шәхсијјәт кими инкиша-фында валидејилэрлэ гаршылыгы мүнәсибәти вэ үнсирјәт тәрзи хусу-силә бөјүк рол ојнајыр. Бу планда оғлан вэ гызларын валидејилэрлэ гаршылыгы мүнәсибәтиндә өзүнә-мәхсус чәһәтлэр нәзәрә чарпыр.

Мүәјјән едилмишдир ки, (Р. Сирс вэ башгалары) ата кичик гызына нисбәтән оғлу илә даһа чох мүнәси-бәтдә олур. О, оғлу илә, әсасән чошгун, һәрәки ојунлара, гызларын илә сакит, әјләнчәли ојунлара үс-түлүк верир. Ана иса гызларын оғ-ланлара нисбәтән чох диндирир, данышдырыр, онларла даһа чох мәшғул олур.

Тәдгигатлар көстэрир ки, (То-ман вэ башгалары) илк ушагы гыз олдугда ана онунла чох данышыр, мәшғул олур, сонракы ушагларын илә нисбәтән аз мәшғул олур. Ч. Кагана көрә, јүксәк тәһсилли ана-лар оғлана нисбәтән гызы даһа чох истәјир, гызла даһа чох мәшғул олур, гызы даһа чох диндирир, эзиз-ләјир. Онлардан фәргли оларак, аз савадлы аналар оғлан даһа чох истәјир, оғлан ушагларына даһа чох диггәт јетирирлэр.

Мүхтәлиф аиләләрдә апардыгы-мыз мүсаһибалэр дә һәммин фикри тәсдиг едир. Ана кичик јашлы мэк-тәбли гыза даһа чох гајыг көстә-рир, ејни заманда бу јашлы гызла-рын үзәриндә ананын тә'сири бө-јүкдүр. Кичик јашлы мәктәбли оғ-ланлар аталарын илә даһа јахын олурлар.

Баумринд вэ Блек оғлу вэ гызы олан аналарла ушаг мүстәгилли-јинә, сәрбәстлијинә ичә реаксија

вердикләри барәдә сорғу апармышлар. Оғлу олан аналар ушаг мүс-тәгиллијини јахшы, гызы олан ана-лар исә пис һал кими гијмәтләндир-мишләр. Бу бир һәгигәтдир ки, ва-лидејиләр гызлара нисбәтән оғлан-ларын агрессивлијинә даһа чох им-кан јарадыр, оғланларын кобудлу-ғуну бир нөв кишилик тәзаһурләри кими гијмәтләндирир вә ондан хош-данырлар. Оғлу олан аналар уша-ғын агрессив һәрәкәтләрини әсасән бәјәндикләри һалда, гызы олан ана-лар ушаг агрессивлијини хошакәл-мәз һал һесаб едирләр. Ушағын ана-сына гаршы агрессив һәрәкәтләри-ни валидејиләр о гәдәр дә пис һал һесаб етмишләр.

Ата оғлунун агрессивлијиндән о гәдәр дә нараһат олмур нәнки пассивлијиндән. Бизчә, оғланларын агрессив олмаларына тәсир едән амилләрдән елә бири дә будур.

Үмумијјәтлә, валидејиләр, хүсуси-лә аталар оғланын евдәкиңә нисбә-тән бәјырдакы агрессивлијини да-һа чох бәјәширләр.

«Оғлунуз гыз ишләри, јахуд гы-зыңыз оғлан ишләри көрдүкдә, бу сизә нечә тәсир едир?» суалына алынмыш чаваблар да марағлы-дыр. Гыз оғлан кими һәрәкәт ет-дикдә аталар о гәдәр дә нараһат олмурлар. Оғланларын гыз ишләри көрмәләри исә онлары нараһат едир. Сорғу апардығымыз 351 ата-нын 296 (84,3 фанз) нәфәри оғла-нын гыз иши көрмәсини, гыз кими һәрәкәт етмәсини пис хүсусијјәт кими гејд етмиш. «гадын характер-ли кишиләрдән зәһләм кедир», дејә билдирмишләр.

Бурдан белә чыхыр ки, ата өз оғ-лунун киши кими бәјүмәсинә чалы-шыр, онун нәрмә-назик, гыз харак-терли олмасыны истәмир, фемини-засија аламәтләринә мәифи мүнә-сибәт бәсләјирләр. Онларын киши еталонундан чыхыш етмәси психо-ложки чәһәтдән дүзкүндүр.

Гызларда гадын хүсусијјәтләри-нин инкишаф етмәсиндә анаын хү-суси ролу вардыр. Бир чох һаллар-да аталар да өз гызларында әсл га-дынлык хүсусијјәтләринин инкишаф етдирилмәсинә чалышырлар. Диггә-

ти бәзән нүмунәләрә чәлб етмәк истәрдик.

Биз гызы олан аталардан онла-рын гызларында әсл гадына хас олан кејфијјәтләри тәсвир етмәји хаһиш етдик. Онлар гызларыны әс-линдә олдуғунда 2—3 јаш бәјүк ки-ми тәсвир етдиләр. «Мәним гызым әмәксевәрдир», «Индидән ев ишлә-риндә анасына көмәк едир», «Сәли-гәлидир», «Тикиш тикмәји бачарыр» вә с. чаваблары вердиләр.

Һәмин аталардан белә бир суа-ла чаваб вермәк хаһиш олунду: «Сизин гызыңызда һансы хүсуси-јјәтләр хошунуза кәлир?». Вали-дејиләр гызлары барәдә тәхминән белә дејирләр: «О, утанчаг, мейри-бан вә гајғыкешдир», «Утанчаг вә зәрифдир», «Чох сәлигәлидир», «Догру данышыр» вә с.

Бурадан көрүндүјү кими, ата гы-зында, әсасән әмәксевәрлији, сәли-гәлилији, гајғыкешлији, мәишәт иш-ләриндән јахшы баш чыхаран вә кәләчәкдә бу кејфијјәтләрин әсл га-дына ләзым олан хүсусијјәт кими мәһз кичик јашында јаранмасыны истәјирләр.

Аналарла апардығымыз сорғу көстәрир ки, онларын әрләри гыз-ларынын һалә кичик јашларындан узун сач сахламаларыны, сәлигә илә кејинмәләрини, зәриф вә инчә көрүнмәләрини хошлајырлар.

Оғлан вә гызларда «феминиза-сија» вә «маскулинизасија» ала-мәтләринин јаранмасында да аилә тәрбијәси мүнһум рол ојнајыр. Оғ-лан вә гызлар дүзкүн тәрбијә олу-мадыгда биринчиләрдә феминиза-сија, икинчиләрдә исә маскулиниз-асија аламәтләринин инкишафы үчүн әлверишли шәраит јараныр.

Етно-психоложи мүшаһидәләр көстәрир ки, валидејиләр оғлан вә гызларын тәрбијәсинә, әсасән, ди-ференциал мүнәсибәт бәсләјирләр: мәсәлән, онлар кичик јашлы оғлан-лар үчүн бир чүр, гызлар үчүн башга чүр ојунмағлар алырлар. Бу-нулда да ушағларын марағларында да мүнәјјән чинси фәргләр јараныр вә с. Амма бүтүн валидејиләр мәсә-ләјә ејни чүр јанашмырлар. Вали-

дејилерден ба'анлари (28 фанз) огланлары агрессивлијә көрә һеч дә тәрифләмир вә ја әксинә, гызлары бу ишдән чәкиндирмәјә чалышмырлар. Ба'ан огланлар агрессив һәрәкәтә көрә даһа чох чәза алырлар. Амма белә дә олур ки, валидејн (32,5 фанз) огланларын табнәтән агрессив олдуғуну дүшүнүр, онун агрессивлијини табии һесаб едир, гаршысыны алмаға чәһд етмирләр. Ба'зи валидејиләр (17,2 фанз) исә огланларын агрессивлијини гаршысыны алмаға чалышырлар. Тәчрүбә кәстәрир ки, огланларын табнәтән агрессив олдуғуна инанан, онун гаршысыны алмаға чалышмајан валидејиләрин өвләдлары даһа чох агрессив олурлар.

Сорғу нәтижәсиндә мүәјјән олунмушдур ки, валидејиләр ојун заманы фәал, дүзкүнлүк тәрәфдары, өзләрини мүдафиә едә билән, чәзадан горхмајарыг дүз данышан, физики чәһәтдән күчлү, рәғабәт аңармағы бачаран, тәһлүкәдән горхмајан вә с. огланлара даһа чох үстүнлүк верирләр. Онлар огланларын техника илә мараглаңмаларыны вачиб сәјырлар. Гызларда евдарлыг, һәссәс-лыг, утанчаглыг вә с. әсас мүсбәт кејфијәтләр һесаб олунур.

Бүтүн бунлар доғрудур. Лакин бу заман унутмағ олмаз ки, һазыркы огланлар вә гызлар тәкчә бу сәдаладығымыз кејфијәтләре гане олуб тала билмәзләр. Огланлар да мәшһәт ишләриндән баш чыхармады, тәмкинлиликдә вә с. кејфијәтләрдә ејни дәрәчәдә икишиф етирилмәлидирләр.

Ушағын һәрәкәт вә давраһышынын валидејиләр тәрәфиндән нечә гијмәтләндирилмәси дә мүһүмдур. Бу да онларын мејлләри илә биләваситә бағлыдыр. Әкәр валидејн ушағ агрессивлијини кобулдуғ ки-ми гәбул едир, дава-далашын баш-ланғычы сәјырса, белә һәрәкәтдән кәрәһт олур, онун гаршысыны ал-маға чалышыр. Әкәр валидејн уша-ғын даим кобулдуғ етдијини, баш-галары илә далашығыны көрүр-сә, буу агрессивлик һесаб едир. Әкәр ушағ һәмишә сакит вә нә-закәтлә давраһыр, тәсадүфән да-

лашырса, јахуд ондан валидејнә ши-кајәт едилирсә, о, бу, һадисәни өзү-нү мүдафиә ки-ми гәбул едир.

Мејер вә Собиедек мүхтәлиф чинс нүмајәндәләринин ејни типли һәрәкәт вә давраһышына әтрафда-кы адамларын нечә мүнасибәт бәс-ләдикләрини өјрәнмәк үчүн белә бир тәчрүбә апармышлар. Кејими-нә вә ојун тәрзиһә көрә оглан вә ја гыз олдуғуну дәгиг демәк мүмкүн олмајан ушағын иштирак етдији кинолентә бахан тамашачылардан һәмин ушағын давраһышына мүна-сибәтләрини сорушурлар. Тамаша-чылардан ушағын гыз олдуғуну зәни едәнләр онун кобул, агрессив олдуғуну сәјләдикләри һалда, уша-ғын оглан олдуғуну зәни едәнләр онун зәриф, утанчағ, сакит олду-ғуну гејд етмишләр.

Бурадан көрүнүр ки, валидејиләр ајры-ајры чинсин нүмајәндәләрин-дә мүхтәлиф кејфијәтләр көрмәк истәјир, белә кејфијәтләр тәрбијә етмәјә чалышырлар.

Үмумијјәтлә, валидејиләрин чох һиссәси гызлары «үнсәјјәтли», «сә-әбахан», «коллективчи», һесаб едир, онларын бу кејфијәтләрини бәјәндикләри һалда, гызларда «гор-хаглыг», «чәсарәтсизлик», «чох да-нышмағ» ки-ми хусусијјәтләри хош-ламадығларыны дејирләр. Онлар огланларын «күч» вә «гәтијјәтли-лијини» жүксәк гијмәтләндирдиклә-ри һалда, интизамсыз олмаларыны бәјәнмирләр.

Кичик јашларында һәр ики чинс-дән олан ушағлар вахтларынын чо-хуну аналары илә кечирирләр. Елә бу сәбәбдән дә кичик јашлы мәктәб-лиләр, хусусилә гызлар, гадын мү-әллимә даһа чох јанашыр, е'тибар едир, онларла үнсәјјәтдә олурлар. Огланлар дәрәдән сонракы вахтла-рынын хејли һиссәсини һәјәтдә, кү-чәдә кечирдикләриндән онларын үзәриндә ананын тә'сири нисбәтән азалыр. Әксәр аналар вә мүәллим-ләр огланлары гызлара нисбәтән тәкәббүрлү вә надинч һесаб едир-ләр. Буна көрә дә, огланларын тәр-бијәси илә мәшгул олмағы нис-бәтән чәтин һесаб едирләр. Амма унутмағ олмаз ки, һәр ики чинсин

тәрбијәсинин өз специфик хусусијәтләрн вардыр.

Валидејиләрин оглан вә гызлара мұхтәлиф мұнасибәти онларын формалашмасы процесинә тәсир едир. Огланларын мәтин вә бачарыглы, гызларын гәјғәкеш вә мейрибан бәјумәләриндә валидејиләрин ролу бәјүкдүр.

Кичик мәктәб јашы дөврүндә ушагларда валидејиләрин јүксәк гәјмәтләндирдији вә онларда тәрбијә етмәјә чалышдыглары кејфијәтләр нисбәтән күчлү олур. Валидејн һесаб етсә ки, огланлар тәбиәтән агрессив, гызлар тәбиәтән горхаг олур, онун оғлу агрессив, гыз нсә белә тәрбијә нәтичәсиндә нисбәтән горхаг олур.

Валидејн бу вә ја дикәр мәнфи кејфијәтләрн (мәсәлән, кобудлут вә ја агрессивлик) гәбул едиб, ону дәјишмәјә чалышмырса, белә һал ушагын тәрбијәсиндә зәрәрли рол ојнајыр.

Кичик мәктәб јашы дөврүндә башга саһәләрдә олдуғу кими, чинси тәрбијә саһәсиндә дә мұәллимн ролу бәјүкдүр. Мәһз бу јаш дөврүндә ушагын кәләчәкдә һәртәрәфли, камил шәхсијјәт кими јәтишмәси мұәллим ишинин тәшкилиндән чох асылыдыр.

Кичик јашлы мәктәблин оғлан вә гызлар көмәк үчүн мұәллимә тез-тез мұрачнәт едирләр. Мұшаһидәләр көстәрир ки, кичик јашлы мәктәбли гызлар киши мұәллимләрә гадын мұәллимләрә нисбәтән аз мұрачнәт едир, елә бил ки, онларла јахынлыгдан чәкинирләр. Мұәллимләр чинсиндән асылы олараг шакирдләрн агрессив һәрәкәтләринә мұхтәлиф мұнасибәт бәсләјирләр. Гызын агрессив һәрәкәтләрн заманы мұәллим онлара «јүнкүлчә» чәзә верир, јахуд данлајыр. Амма оғланларын агрессив һәрәкәтләрн заманы мұәллим даһа чидди, даһа гәти тәдбир көрүр, онун көрдүјү иш бәрәдә кениш данышыр.

Үмумијјәтлә, оғлан вә гызлара верилән чәзалар да бир-бириндән фәргләнир. Оғланлар гызлара нисбәтән даһа чох физики чәзә алырлар. На үчүн оғланлар физики чә-

зәја даһа чох мәруз галырлар? Мұшаһидәләр көстәрир ки, ана гызна физики чәзә вермәкдә чәтинлик чәкир. Елә һесаб едирләр ки, гызлар агрыја гаршы даһа дөзүмсүз олур, өзләрини мұдафиә едә билмирләр.

Оғланларын чох физики чәзә алмаларынн бизчә, башга сәбәбләри дә вардыр. Оғланларын физики чәзә алмалары чох вахт вәзијјәтдән асылы олур. Ана ушага һәр һансы бир иши көрмәмәји, јахуд сакит олмағы билдирир. Әкәр ушаг сакитләшсә, сәһбәт бунунла гуртарыр. Јох, әкәр давам етсә, ана сәсини учалдыр, чыгырыр вә бу да көмәк етмәдикдә физики чәзәја кечир. Адәтән, белә һалларда гыз елә илк тапшырыгдан анысынын сөзүнә әмәл едир. Әкәр бу һал бир нечә дәфә тәкрар олунурса, ушаг илк тапшырыгдан сонра валидејинн сөзүнә әмәл етмирсә, ана (јахуд ата) даһа ону бир нечә дәфә тәкрар етмир, елә бирбаша физики чәзәја кечир. Бу, чидди сәһвдир. Ушагларда мұсбәт кејфијәтләр, давраныш гәјдаларына әмәл етмәк кими хусусијјәтләр тәрбијә етмәјә чалышан валидејиләр бәзән сәһвә јол верирләр. Оғлан ушагларынын да тез-тез чәзаландырылмасы чидди сәһвләрдән һесаб олунур. Психоложи тәдгигатлар (Р. Сирс вә башгалары) көстәрир ки, ушагларына тез-тез физики чәзә верән валидејиләрн ушагларында феминизасија үстүнлүк тәшкил едир.

Сумгајыт шәһәриндәки 17 нөмрәли орта мәктәбин мұәллими вә кичик јашлы мәктәблиләрн илә апардығымыз соргулар вә мұшаһидәләр көстәрир ки, оғланлар мұәллимләрин көстәриш вә данлагларына гызлара нисбәтән даһа етинзасыз јанашырлар. Оғланлар мұәллимләрин данлагларына, төһмәтләринә негатив мұнасибәт бәсләјир, һәр чүр данлагданса физики чәзаны үстүн тутурлар.

Мұшаһидәләр көстәрир ки, валидејн вә мұәллимләр чох заман ушагын характер хусусијјәтини нәзәрә алмыр, тәрбијә процесиндә да-

Һа чох өзүнү әкс етдирән мүәјјән «киши» вә «гадын» еталонуна истинад етмириләр.

Валидејиләр чинси тәрбијә саһәсиндә чох заман чидди сәһвләрә јол әерирләр. Ушагларыны өз арзу вә дүнјакөрүшләринә мувафиг тәрбијә етмәјә чалышырлар. Бә'зән елә зәни едирләр ки, оғланын мәшәт ишләринә, мүәјјән әмәјә чәлб едилмәси онун киши кими бөјүмәсинә мане олур. Кобудлуг, интизамсызлыг бә'зән «киши» хусусијјәти киши баша дүшүлүр, тәрбијә бу истигәмәттә апарылыр.

Тәәссуф ки, һәлә дә бә'зи мәктәбләримиздә дә кичик јашлы мәктәбиләрин чинс хусусијјәтләри нә-

зәрә алынмыр. Бә'зи һалларда исә тәлим-тәрбијә саһәсиндә кәскин чинси фәргләр јојулур. Күлә бахмаг, тәмизлик ишләри илә мәшгул олмаг, парталарын вә отағын тәмиз сахланмасы иш илә јалпыз гызларын мәшгул олмасы мәгбул һесаб олунур.

Һәртәрәfli инкишаф етмиш, камил шәхсијјәтләр бөјүтмәк үчүн мүәллим вә валидејиләр әлбир ишләмәли, ушага ваһид тәләб вермәлидирләр. Әлбәттә, бу заман мүәллим чинси тәрбијә саһәсиндә ејни заманда валидејиләрә көмәк көс-тәрмәли, тез-тез бу мөвзуда онларла сөһбәтләр апармалыдыр.

⊗ Һәмишә аза гане олмаг, нәфси сахламагы бачармаг лазымдыр.

⊗ Инсан организми әфсанәви күчә маликидир.

⊗ Инсан чох ишләдији үчүн јох, пис динчәлдији үчүн јорулуб әлдән дүшүр.

⊗ 1 Пјотр 5 саат јатармыш, Т. Едиссона 2 саат јуху бәс едәрмиш. Наполеон исә ағача сөјкәкиб мүркү буран кими бүтүн јоргуналугу чыхармыш.

⊗ Һеч бир шеј дамарлары севинч вә күлүш гәдәр кенишләндирә билмәз. Она көрә дә күлмән лазымдыр.

⊗ К. Маркс: Зарафат баша дүшмәјән адам чинајәткардыр.

⊗ Хош әһвал-руһијјәни кизләтмәк, боғмаг мә'насыз һәрәкәтдир, буну јалпыз чох мөһдуд адамлар едә биләрләр.

⊗ Күләндә бүтүн әзәләр һәрәкәт едир вә ган оксигенлә зәнкикләшир. 3 дегигә күлүш 15 дегигә гимнастикаја бәрабәрдыр.

⊗ Полшада «Тәбәссуи ордени» тә'сис едилмишидир. Бу ордәнлә инсанлара севинч бәхш едәнләр мунафатландырылырлар.

⊗ Мүсбәт емоционалын төрәтдији көркиликләр дә бә'зән зәрәр јетирир. Бабилистан вә Јунаныстан шәһәрәни дармадағын етмиш Иран шаһы Ксеркс өз шәһрәтинин зирвәсинә чатаркән бәркдән күлдују үчүн әлмүшдүр.

⊗ Пјер Вомершенин атасы да күлмәкдән әлмүшдүр. Чүнки о, оғлунун «Севилја бәрбәри»ни охујаркән севинмишидир.

⊗ Һотә: Бөјүк ағыл гаршысында мән баш әјирәм, бөјүк үрәк гаршысында исә диз чөкүрәм.

⊗ Һеменгуей ушаг инән пис сөз данышанда һәр дөфә анасы онун ағыны сабун илә јујармыш.

⊗ Һәјат китабдыр, ону һәр нәс өзү јазыр. Бу китабы гараламаг вә сәһ-ләмаг олмәз. Үзүнү көчүртмәјә исә вахт верилмир. Һәјатда нә етмишсәнсә о да галачаг. Һәјат китабыны елә јазмалысан ки, сонра бә'зи сәһвләри позмаг истә-мәјсән.

⊗ О јердә ки, инсан јохдур, демәли, инсанлыг да јохдур.

⊗ Инсаны дөрд иш һәрмәтли едир: доғру данышмаг, әдәбли олмаг, едмли олмаг, хошхасијјәтли олмаг.

⊗ Јахшы нумунә ән јахшы тәрбијәдир.

МӘКТӘБӘГӘДӘР ЈАШЛЫ УШАГЛАРДА ДОГРУЧУЛУГ ВӘ ДҮЗЛҮК ТӘРВИЈӘСИ

Светлана ЧӘФӘРОВА

Бакынын Октябр районундакы 18 нөмрәли ушаг барчасынын
тәрбијәчиси

Сов.ИКП Програмында әхлаг кодекси принципләриндән бири дә дүзлүк вә догручулугдур. Догручулуг һәгигәти тәһриф етмәмәк, һәмшә, һәр јердә дүзкүн данышмаг, дүзлүк исә һәр заман вә һәр јердә сәдагәтли олмаг, ичтиман әмлака коммунист мүнәсибәти бәсләмәк демәкдир.

Беләликлә, догручулуг сөздә, дүзлүк исә инсанлара мүнәсибәтдә ифадә олунур.

В. Либкихт К. Маркс һагтындакы хәтирәләриндә јазыр ки, «Маркс һәр чүр сахтакарлыға вә јалана нифрәт едирди. О, мүстәсна дәрәчәдә догручу адам иди вә догручулуғун тәчәссүмү иди». В. И. Ленин һагтында да бу сөzlәри демәк олар. Биз дүзлүк вә догручулуғу коммунизм гуручулуғумуза хидмәт едән, совет адамлары арасында дүзкүн мүнәсибәтләрин инкишафына тәсир көстәрән бир кејфијјәт кими гиймәтләндиририк.

Бүтүн адамларын бир-биринә дост вә гардаш олдуғу коммунизм чәмијјәтиндә башгаларыны алдаданлара, һәгигәти тәһриф едәнләрә, халг малына хәјанәтлә јанашанлара јер ола билмәз. Балача ушагларын сәмимилији, валидејиләрә вә тәрбијәчиләрә мәнәббәти, онларын һиссләринин сәмимилији, догручулуғу диггәти чәлб едир. Характерни бу чәһәтләрини даһа јахшы тәрбијә етмәк үчүн, һәр шәјдән әввәл, бөјүкләрин догручулуғуна вә сәмимилијинә хүсүси фикир верилмәлидир.

Ишләдијим ушаг коллективиндә бу әхлаг сифәтләрини тәрбијәсиндә ушагларә етибар вә һөрмәт етмәјә әсасланурам. Лакин ушагларын һәрәкәтләрини нәзакәтлә, сәрт ирад

тутмадан нәзарәт едиб јохлајурам. Һәр бир јалан вә ујдурма заманы ушағын јарамаз һәрәкәтини сакит, нәзакәтлә ајдынлашдырыр, онун зәрәрини вә јаланынын пис нәтичәләрини изаһ едирәм.

Балача ушаглары јалан үстүндә өзүм чәзаландырмадығым кими, башгаларына да мәсләһәт көрмүрәм, чүнки бу, јаланчылығын вә сирвермәзлијин көләчәкдә даһа да инкишаф етмәсинә сәбәб ола биләр.

Ушагларә мәнәббәт, нүфуз, сәми-ми гаршылығлы мүнәсибәт онларын догручулуғунун әсас шәртләридир.

Догручулуғу тәрбијә едәркән ән әввәл јаланын әмәлә кәлмә сәбәбләрини арајыб ахтарырам. Јаланы доғуран сәбәбләр исә мүхтәлифдир.

Бә'зи валидејиләр аиләдә ушагларын јанында өз хејри үчүн адамлары нечә алдатмаларындан һәвәслә данышырлар. Белә сәһбәтләрин шаһиди олан ушаг јалан данышмаға башлајыр.

Бә'зән ана чох әзиләдији ушағын гәбәһәтини, јол вердији пис һәрәкәти атадан кизләдир ки, бу да ушағы јаланчылыға ејрәдә биләр. Ушағын пис һәрәкәтини кизләтмәк мәгсәди илә ананын атаја јалан сөјләдијини жәрән ушаг сонралар ананын васитәчилијинә етијач һисс етмәдән өзү һәрәкәтләрини өрт-басдыр едир. Бә'зән ушаг өз диггәтсизлији, јахуд јаддашсызлығы үзүндән јалан данышыр. Әлбәт-тә, белә һалларда мән онларын сәһаләрини дүзалдырәм. Ушаглар бу јашда һәгигәтлә фантазијаны гарышдырдыгларындан валидејиләр буну јалан һесаб едирләр.

Бир дөфә һазырлыг групунда ра-

ет вә космонавт шәклини чәкир-
дик. Мән ушагларә космонавтика вә
космонавтлар һаггында бир гәдәр
һә'лүмәт вердим. Бизим мусиги
һаггында исә назик металлдан дүзәл-
дәтмиш ракет варды. Намиг адлы
бир ушаг евдә сөйләйир ки, бу му-
сиги отагындакы ракетә миниб
космоса учдуг, ахшам бағчаја га-
рындыг. Ана оғлундан бу сөзләри
һәһәтдикдә бәрк тәһвишә дүшүр.
Сәһәр һадисәни һәјәчанла мәнә
һағыл едиб билдирир ки, артыг оғ-
лу јалан данышмаға башлајыб. Мән
һанә сакитләшдирәрәк билдирдим
ки, бу јашда ушагларын тәфәккү-
рү там инкишаф етмәмишдир...

Әтраф мүһитә тәнгиди јанашмаг
һабилјјәтинин кифәјәт гәдәр олма-
һасы үзүндән ушаг һәгигәтлә хәја-
лы гарышдырыр. Хәјал етдикләри,
арауладығлары вә һинандығлары
һадисәләр онлара көрүлмүш вә ја
һәһә едилмиш кими кәлир, онлар
көрмәдикләри, лакин хәјала кәтир-
дикләри һадисәләри көрмүш ол-
дуглары һәгигәт кими һағыл едир-
ләр.

Бу әхлаги кејфијјәтләри тәрбијә
едәркән изаһат вә нүмунәдән, бәдһи
оқудан кениш ғистифадә едирәм.
Сәһбәтләримдә сәдагәтли адамлара
һәјәтдә һечә һөрмәт едилдијиндән,
әһнәјриләрә халғын һифрәтиндән
ушагларын јаш сәвијјәләринә ујғун
данышырам.

Өзүм сөзләримдә доғручу, һәрә-
кәтләримдә объектив олмаға чалы-
шырам. Чүнки ушаг бөјүкләри тәг-
лид едир. Бу һагда валидејиләрлә
сәһбәтләр апарырам. Күнүн бүтүн
фәәлијјәти заманы бу сифәти тәр-
бијә едирәм. Ојунда, әмәкдә, мәш-
ғәләдә «сән өзүндән дүзәлдирсән»,
«дүз дејил», «јалан демә», «јалан-
чы» вә с. бу кими тәһгиредичи сөз-
ләрдән узаглашмағла, һәр шеји
сәбирлә баша салмаға чалышырам.

Ушагларын һәјәтыннан мисаллар
кәтирирәм. Бағчаја јени кәлмиш
ушаглар, адәтән, хошладығлары
ојунчағлары евләринә апармаг ис-
тәјирләр. Белә вахтта мән гајда-
һануну ушагларә бир даһа хатыр-
латырам: «Бағчада һәр шеј бүтүн
ушагларә мәхсүсдур. Ону евә апар-
һаг олмаз».

Һисс етдирмәјә чалышырам ки,
мән ушагларә һинанырам. Буну һә-
рәкәтләримлә јанашы сөзләримлә
дә ифадә едирәм: Мәсалән, «Мән
һинанырам ки, бир дә тәкран олун-
мајачаг». Мән сәнә һинанырам». Бу
сөзләр ушагда өзүнә һинам јара-
дыр вә о чалышыр ки, тәрбијәчинин
фикрини доғрултсун.

Зала кукла театрына бахмаға ке-
дәркән ушаглардан бири ванна ота-
гындан тәләсик чыхмыш, паркетдә
ајағы сүрүшмүш, аквариум вә чи-
чәкләр олан стола тохунмушду.
Аквариумун сују чалхаланыб тө-
күлмүш, кичик бир дибчәк сынмыш-
дыр. Бу һадисәни һеч ким көр-
мәмишди. Чүнки биз артыг дәһлиз-
дә идик. Бу заман Вүгар тәһвишлә
јанәһа гачыб әһвалаты данышды.
«Мән билмәдим, чоһ тәләсдим ки,
кукла театрына кечикмәјим. Инди
мән өзүм јығышдыраам. Һеч теат-
ра да кетмәрәм. Сиз кәләһәчән
тәһизләјәрәм».

Әлбәттә, өз тәгсирини е'тираф ет-
дији үчүн ону рәғбәтләндирдим вә
дедим:

—Јахшы ки, сән өзүн дедин, биз
елә билирдик ки, башга ушаг едиб.
Театрын башланмасына 5 дәгигә
вар. Биз инди јығышдыраыг.

Әлбәттә, Вүгар сә'јлә дөшәмәни
силди. Сынмыш дибчәјин торпағы-
ны јығышдырды вә биз сәһәри күн
тәсәррүфат мүдириндән јени бир
дибчәк алыб күл әкдик.

Белә һадисәләр баш верәндә бү-
түн ушаглар чалышырлар ки, һәрә-
кәтләрини е'тираф етсинләр. Чүнки
билирләр ки, онлары һеч бир чәза
көзләмир вә чалышырлар ки, бир
дә белә һадисәләр тәкран олунма-
сын.

Ојун заманы ушагларын бир-бири
илә дүзкүн, сәмини мүнәсибәтдә ол-
маларына хусуси диғгәт јетирирәм

Группады бүтүн ојунчағлары көз
һабағында јерләшдирирәм. Чүнки
һәр һансы ојунчағын кизләдилмә-
си вә әлчәтмәз јерә гојулмасы һәс-
сәс ушаг гәлбһинә тохунур вә һәр
шеји өјрәнмәк еһтирасы онлары бу
ојунчағы иһазәсиз көтүрмәјә мәч-
бур едир. А. С. Макаренко дејирли
ки, шејләри ушагдан кизләтмәк ол-
маз.

Ушагларын өйрәтмәк لازمдыр ки, ичәзәсиз кәтүрмәсинләр. Ушагларда дүзлүк вә доғручулук тәрбијәсиндә бәди әдәбијјатдан кениш истифадә едирәм.

Носовун «Фантазјорлар» һекајәсиндә ики ушаг сәһбәт едир, олмајан һадисәләр һаггында данышырлар. Онлар өз сәһбәтләриндә океаны үзүб кечир, балына илә вурушур, аја учур, башсыз кәзир, автобусу тәпиклә әзирләр. Үчүнчү ушаг онларын һағылларына күлүр вә дејир: «Јаланчылар».

Ушаглар онун сөзүндән иңчијирләр:—Биз ки, һеч кими алдатмырыг. Елә белә һағыл данышырыг, дејирләр. Елә билирсән ки, бу асандыр?

Үчүнчү ушаг күлүр вә дејир:—Бундан һеч бир хејир јохдур. Бах мән дүнән аһам елдә олмајанда мүрәббәни једим вә јатмыш бачымын ағзына ғашыгла сүртдүм. Аһам мә-

нә јенә мүрәббә верди. Аһаг бачымы чәзаландырды. Бах бу хејирли јаландыр.

Ушаглар ону говурлар. «Кет, биз сәнинлә бир скамјадә отурмаг истәмирик». Һекајәдә һәр шеј ајдын верилдији үчүн изаһата да еһтијаж ғалмыр.

Бахдығымыз мултфилмләрин, ушаг киноларынын, диафилмләрин, кулла театрларынын музакирәләрини кечиририк. Ким һағылдыр? Әкәр сән онун јериндә олсајдын нечә һәрәкәт едәрдин? вә с. кими суалларда ушаглара мүрајиәт едир, онларын бәд вә хејирхәһ әмәлләр һаггында фикирләрини сорушурам. Әз изаһатымла онларын мәлуматыны даһа да дәгигләшдирирам.

Бүтүн фәалијјәт заманы группун дикәр тәрбијәчиси, дајә илә чалышырыг ки, группақы мүнит, бизим һәрәкәтләримиз ушагларын доғручулук вә дүзлүк руһунда тәрбијә олунмасына хидмәт етсин.

УШАГЛАРЫН ТӘРБИЈӘСИНДӘ ӘМӘЛИН РОЛУ

Л. ҺӘШИМОВА

Нахчыван шәһәр 3 нөмрәли ушаг бағчасынын тәрбијәчиси

Һәр күн бағчаја кәләндә, көрпәләрлә бирликдә оlanda өз-өзүмә дүшүнүрәм ки, бизим ишдән вачиб, мәс'улијјәтли иш тапмаг чәтиндир. Ахы, бу көрпәләрини һәр бири бизим сабаһымыздыр. Онлар вәтәнимизин гүдрәти, көзәллији һаминә чалыша-чаглар. Онлара гуллуғ етмәк, тәрбијә вермәк, коммунизм гуручусу кими бөјүтмәк исә бизә тапшырылмышдыр.

Балачалары һәр шеј марағландырыр. Онлар һәр шеји билмәк истәјирләр. Мән онларын физики әмәк тәрбијәси, үмуми инкишафы илә јанашы, әмәјә мәһәббәт, вәтәнпәрвәрлик руһунда тәрбијә едилмәси ғајысына да ғалырам.

Ушагларын характери еркән јашлардан мөһкәмләнир, формалашыр.

Характерин јаранмасында бағча тәрбијәчисинин ролу бөјүкдүр. Синиф мүәллиминдән фәргли оларағ, бағча тәрбијәчиси ушаға даһа јахын олур, бүтүн күнүнү онунла кечирир. Ушаг характеринин дүзкүн формалашмасында фәал иштирак едир. Мәһз буна көрә дә тәрбијәчи ушаглара илк әмәк вәрдишләри ашы ламаға борчлудур. Мән бу чәһәтә чидли фикир верирәм.

Азәрбајҗан мүәллимләринин VI гурултајында гејд едилмишдир ки, әмәк вә мә'нәви тәрбијәнин сых вәһдәти әсасында оғлан вә ғызларда партија вә халғ гаршысында өз вәтәндәшлик вә ичтиман борчуну јеринә јетирмәси үчүн мәс'улијјәт һисси инкишаф етдирилмәли, онларда

эмәжә вә ватанә мәһәббәт тәрбијә олунмалыдыр.

Бағчада һәр күн эмәк мәшғәләси кечирирәм. Бу мәшғәләләрдә ушаглар килдән вә пластилиндән мүхтәлиф фигурлар һазырлајыр, отаг биткиләрина, гушлара, балыглара хидмәт етмәји өјрәнирләр.

Јазда вә јайда ушаглар бағчанын һәјәтиндә күл әкир, онлара гуалут едирләр. Бу ишләрин көрүлмәсиндә ушагларын күчүнү, тапшырығын нечә јеринә јетирилмәсини өзәрә алырам. Чалышырам ки, ушаглар јорулмасынлар. Онлар, нечә дејәрләр, эмәкдән зөвг алсынлар.

Бөјүк рус педагогу А.С. Макаренко гејд едир ки, «Ушаг ојунда нечәдирсә, каләчәкдә эмәкдә дә елә олачакдыр». Буну ишимиздә әсас көтүрәрәк ушагларла мүхтәлиф идман ојунлары просесиндә онларын эмәк тәрбијәсинә диггәт јетирирәм.

Бағча јашлы ушаглар ојун просесиндә јашлылары тәғлид едир, мүхтәлиф пешә саһибләринин мәшғул олдуғлары әмәлијјаты тәдричән мәнимсәјир, әләтләрдән истифадә етмәк гәјдаларыны өјрәнирләр. Беләликлә, балача ушагларда бир сыра пешәләр һағгында илк тәсәввүрләр јаранмаға башлајыр. Ушаглар һәким, машинист, тәрбијәчи, бәнна, мүәллим вә с. роһларда чыхыш едир онларын бүтүн һәрәкәтләрини јамсыламаға чалышырлар.

Тәрбијәчиләримиз ушагларын өзүнәхидмәт вәрдишләринә јијәләнимәсинә дә чидди фикир верирләр. Бу мәғсәдлә ушаглар јатагларынын јығышдырылмасына, ојунчагларын рәфләрә сәлигәли јығылмасына вә с. гәјдалары өјрәнмәјә алышдырылыр.

Ушагларын экскурсијаја, кәзәнтија апарылмасы да онларын эмәк тәрбијәсинә мүсбәт тәсир кәстә-

рир. Шәһәримизин мүәссисәләринә, тикинти объектләринә кәзәнтиләр тәшкил едиләр. Беләликлә, ушаглар иш просеси, эмәк адамлары илә таныш олурлар. Бундан башға истифсаләт габағчылары, эмәк ветеранлары, бир сөзлә, һалал әһмәти илә шан-шөһрәт тапан гәһрәмәнларла ушагларын көрүшләри кечириләр. Сосналист Әмәји Гәһрәманы Нарын Гулијева, Ленин адына дуз мәдәнинин габағчыл газмачысы Севиндик Новрузов, Ленин орденли мүәллим Ләтифә Кәләнтәрли, онларча башға эмәк адамы илә ушагларын көрүшләри тәшкил олунмушдур.

Ушаглары әмәжә һазырламағ мүәсир дөврдә ән мүһүм тәрбијә вәзифәси һесаб олунур. Мәктәб һағгында јени гәрарда да бу вәзифә өз кениш әксини тапмышдыр. Ушаглары әмәжә һазырламағ, онларда вәтәнин рифаһы үчүн һамуслә ишләјиб чалышмағ, коммунизм иши угрунда мүбаризә апармағ кими кәјфијјәтләр јаратмағ күнүн ән вәчиб мәсәләләриндән биридир.

Ушагларда әмәксевәрлик, бөјүкләрин ишинә һөрмәт һиссләрини мөһкәмләтмәк үчүн бир чох вәситәләрдән истифадә едирәм. Бу вәситәләрдән бири дә ушагларда пешә вә сәнәт һағгында тәсәввүр јаратмағдан ибарәтдир.

Бу күн ифтихарла дејә биләрәм ки, бизим бағчамызын јетирмәләринин сорағы ушаглардан кәлир, онларын һәрәси бир пешә саһибидир. Онларын бәрәсиндә һәмишә хош сөзләр ешидирик.

Бағчада ушагларын эмәк тәрбијәси саһәсиндә көрүлән ишләр педагожи мүшавирәдә вахташыры музакирә олунур. Валидејнләрлә мөһкәм әлағә јарадылыр. Бүтүн бунлар бағчада ушагларын эмәк вә мәнәви тәрбијәсинә мүсбәт тәсир кәстәрир.

ГРУППУН БҮТҮН УШАГЛАРЫНЫН ӘМӘЈИ

В. Г. НЕЧАЈЕВА

Ушаг бағчасынын бөјүк вә мәктәбә һазырлыг группарында мүнәзәм олараг бүтүн ушаглары дәрһал бирләшдирән үмуми әмәк фәалијјәти тәшкил олунур. Бу имканы ушаг бағчасынын конкрет шәрантиндән асылы олан груп отағыны вә ја сәһәни јығышдырмаг, диррикдә, чичәкликдә сәјрәлтмә апармаг, тәрәвәз, јахуд мејвә јығмаг, залы вә ја груп отағыны бајрамгабағы бәзәмәк вә с. кими әмәк нөвләри тәмсил едир.

Биркә әмәкдә бүтүн ушагларын ејни заманда иштирак етмәси вә тәрбијәчинин онларын ишинә рәһбәрлији һәјата кечирә билмәси үчүн ашагыдакы шәртләри нәзәрә алмаг вәчибдир.

Бүтүн ушаглары анчаг о заман бирләшдирмәк олар ки, онлар кичик коллективдә лазыми тәчрүбә әлдә етмиш олсунлар. Буну бөјүк группун тәрбијәчиләри хүсусилә нәзәрә алмалыдырлар, чүнки чох вахт орта группа ушаглар 5-7 ушагдан ибарәт коллективин үмуми әмәји үчүн мүнәзәм бирләшә билмирләр.

Ушаглары бир нечә ишләјән группа бөлмәк мәгсәдәүјгүндур. Груп дахилиндә бирләшмә үмуми ишдән мүәјјән һиссәни тәклиф етмәклә ја-радылыр. (Мәсәлән, бир груп куқлаларын палтарыны јујур, диқәр груп артырманы сәлигәјә салыр, үчүнчү груп гум һәјәтчијиндә гум газыр). Группарын сајыны 4-дән артыг етмәк ламыз дејил, чүнки тәрбијәчинин диггәти онлар арасында бөлүнәр, бу да мүәјјән чәтинликләрә сәбәб олар.

Мүхтәлиф нөвлү ишләрин көрүлмәсинә марағы артырмаг үчүн группа башга группардан кәлән балачалар үчүн китаблары тәмир етмәк, куқлаларын палтарларыны сәлигәјә салмаг кими рәнкарәнк «сифаришлар»и јеринә јетирәчәк «Хејирхәһ ишләр е'малатханасы» тәшкил етмәји мәсләһәт көрмәк олар. Бу чүр е'малатханалар үмуми иш үчүн габагчадан мүәјјәнләшдирилмиш саатларда ишләјир.

Ушагларын биркә әмәјинә рәһбәрлик едәркән тәрбијәчи әслиндә ики әсас мәсәләни јеринә јетирир; о, һәр бир ушағын сәјини гојулмуш мәгсәдә чатмаға, иши өз вахтында гуртармаға, ону даһа кејфијјәтлә јеринә јетирмәјә јөнәлдир, ја'ни әмәк просесинин өзүнә рәһбәрлик едир. О, ејни заманда бөјүк тәрбијәни иш һәјата кечирир, ушагларда әмәк просесиндә бир-биринә диггәтин јаранмасына көмәк көстәрир, гаршылыглы көмәји тәшкил едир, гаршылыглы мүнәсибәти формалашдырыр вә с.

Биркә әмәкдә мүхтәлиф тәрбијәви мәсәләләр нечә һәлл олунмалыдыр вә һансы методик пријомлар тәтбиг едилә биләр?

Ушагларын коллектив әмәјинин тәшкилиндә үч ардычыл мәрһалә сечилир: гаршыда дуран ишин ушаглар арасында бөлүшдүрүлмәси, ушагларын тапшырығы јеринә јетирмәси просеси, әмәк фәалијјәти нәтичәсинин мұзакирәси. Бу мәрһәләләрдән һәр биринин өз вәзифәси вардыр, бунларын јеринә јетирилмәси ушаглара рәһбәрлијин өзүнәмәхсус методикасыны тәләб едир.

Ишин бөлүшдүрүлмәси

Јеринә јетирилмәли олан ишин әһәмијјәтли вә лазимлы олдуғуну ушаглара дәрк етдирмәк вәчибдир. Бу заман ишин јеринә јетирилмәсинин, она мәс'улијјәтлә јанашмағын зәрурилији ушаглар үчүн ајдын олачаг. Тәрбијәчи бу ишин хејирини изаһ едир. Бу заман јашлыларын әмәјини мұшаһидә үзрә екскурсија материалындан истифада етмәк олар. Мәсәлән, екскурсијадан сояра ушаглара китабханада китабларын нечә сахланмасыны хатырлатмаг вә онлара өз китабларындакы, бүтүн китабларда сәлигә јаратмағы тәклиф етмәк олар. Башга вахтда бајрама һазырлыгга алағәдар гаршыда дуран груп вә ја сәһәдә тәмизлик үзрә ишләрин зәрурилији изаһ едилмәли, јахуд бүтүн ушаглар үчүн тәрәвәз, валидејиләр үчүн чичәк јетишдирмәк вә с. тәклиф олунмалы.

Бу вә ја дикәр ишин јеринә јетирилмәсинин вачиблијини изаһ етмәк үчүн һәр һансы хусуси сәбәб тәһмаг һеч дә һәмишә лазым де- јиди. Груп отагларынын биркә јы- ғышдырылмасы, һәр шејдән әввал салиганын мунтәзәм олараг сахлан- масынын зәрурилијинә әсасланыр. Белә шараитдә, ја'ни груп отаглары мунтәзәм сурәтдә һәр һәфтә јығыш- дырылдыгда о, әлавә сәбәбләр тә- ләб етмир.

Тәрбијәчи гаршыда дуран ишин бүтүн һәчминин ушаглара садалама- ды вә ону һамыја үмуми бир тапшы- рыг кими тәғдим етмәлидир, мәсә- лән, «Биз бу күн бирликдә отагы- мызы јығышдырачагыг. Бунун үчүн вә етмәлијик? Ојунчаглар гојулан рәфләри сәлигәјә салмаг, кукулала- рын габ-гачағыны јумаг, тикинти материалларыны јешија јырмаг ла- зымдыр вә с.

Ушаглар ишләјәркән тәрбијәчи әсас диггәтини ајры-ајры группарын ишинин ујғунлуғуна јөнәлтмәли вә онлара көмәк кәстәрмәлидир. Шүб- һәсиз, бу заман о, ушаглара јени бачарыглар өјрәдә билмир. Она керә дә үмуми әмәјин мәзмунуна елә иш нөвләри дахил едилмәлидир ки, балачалар бу сәһәдә кифајәт гәдәр вәрдишләрә јијәләнмиш ол- сулар. Белә һалларда ушаглара јени нөв иш тапшырылдыгда онлар буну дәјәнин, ја да башга јашлы- ларын, онларла биркә ишләјәнләр- ин рәһбәрлији алтында јеринә је- тирирләр.

Отағын үмумгруп һалында јы- ғышдырылмасы әксәр һалларда сәј- ча чох ушаг тәләб етмир: тикинти материалларыны һәр күн јумага еһ- тијач галмыр, столүстү ојунлар вә китаблар јахшы сахландыгда он- лар гәјдасында галыр вә тәмирә еһтијач азалыр. Һәр бир ушағы ишә гошмагдан өтрү онлара кәлә- чәк аппликасија (гурама) үзрә мәш- гәләләр үчүн һәндәси формалар һа- зырламаг, дүмә вә әл-үз дәсмалла- рына асты тикмәк, бајрамларда ба- лачалара һәдијјә вермәк үчүн ојун- чаглар дүзәлтмәк вә с. кими ла- зыми ишләр дә тәклиф етмәк олар.

Група ушагларын тәркиби дә- јишмәјә дә биләр. Манганы ком-

плекләшдирәркән тәрбијәчи бачарыг сәвијјәләри мұхтәлиф олан ушагла- ры, онларын шәхси мејл вә арзула- рыны нәзәрә алараг бир коллектив- дә бирләшдирән тәрбија мәсәләлә- рини рәһбәр тутур. Манганын тәр- кибинин сабитлији һәр бир ушағын әмәјинин мәзмунуну дәјишмәкдә тәрбијәчија көмәк кәстәрир. Бунун- ла группа олан һәр нөв ишә гошул- ма тәдричән тә'мин олуна биләр: тоз јығылмалы, ојунчаглар силинмәли- дир, бас һансыларыны сабуила ју- маг олар? Китабханада бир нечә чырылмыш китаб вар. Онлардан бәзиләринин күнчү гатланыб. Бү- түн китаблара бахмаг, тә'мир олу- малылары сечмәк лазымдыр...

Илк вахтлар мангалар арасында иши мұәллим өзү белүр, бу заман онларын диггәтини бөлкүнүн һәги- гилијинә јөнәлдәрәк дејир: «Бу күн биз бах белә шәртләшәчәјик: бу са- ат һансы ишләр көрәчәјиксә, онла- рын һамысынын адыны чәкдим. Ин- ди исә һәр група мұәјјән иш тапшы- рачагыг. Биринчи груп тутугушула- ры үчүн јулаф сәпәчәк, һәрәниз бир гутучуг көтүрүб она торпаг долду- рачаг вә јулаф сәпәчәксиниз. Сәли- гәли олмага чалышын, торпағы де- шәмәјә төкмәјин. Икинчи груп ојун- чаг гојулан рәфләри јығышдырачаг. Әввалчә столу һазырламағы, ојун- чаглары раһат јырмаг үчүн ону рәфин јанына чәкмәји унутмајын, онлары сабуила јумаг үчүн ајрыча јер һазырлајын. Онда сиз бир-бири- низә мане олмассыныз».

Тәрбијәчи һәр группун ишинин мәзмунуну мұәјјән едир вә ишин је- ринә јетирилмәси јоллары, онун ар- дычыллығы вә с. һаггында кәстә- риш верир. Гејд етмәк лазымдыр ки, белә кәстәришләрин сәјы чох олма- малыдыр. Тәрбијәчинин фикринчә, ушагларын јаддашы јахшы олмады- ғындан онларын әсәс ишләрә лази- ми гәјдада әһәмијјәт вермәләри бир даһа хатырладылмалыдыр. Газа- нылмыш тәчрүбә илә тәрбијәчи бир- баша кәстәришләрин әвәзинә ушаг- лары мұзакирәјә чәлб едәрәк тез- тез хатырлатмадан, сорғу-суалдан истифадә едир.

Кәстәрилән мисалда ушаглар ишин нөвләри үзрә бирләшдирил-

мишлар. Фэалијјат процесинда исэ манганын һэр ушагы нисбатән ајрыча тайшырыг јеринэ јетирир вэ ишдэ онлар бир-бириндән асылы олмурлар.

Сонра ишин нэ үчүн мәһз белэ бөлүшдүрүлмәсини изаһ етмәк вачибдир: «Кечән дәфә Наилә, Лалә, Сабир китаблары јапышдырды. Бу күн һәмнн иши икинчи манганын ушаглары көрәчәк. Бу чүр бөлкү әдаләтли олар. Һәр бириниз нөвбә илә һәр һансы иши көрә биләр, чох иш көрмәји өјрәнәрсиниз».

Бәзи тапшырыглар ушагларын мөвчуд бачарыглары илә әлагәдар ола биләр. Мәсәлән, тәрбијәчи ушагларын адыны чәкәрәк дејир: «Сиз үчүнүз китаблары јыгышдырачагсыныз. Јусиф исэ узун мүддәт багчаја кәлмәдијиндән, һалә буну нечә едәмәјини билмәдијиндән китабханада тәмирә еһтијачы олан китаблары сечәчәк».

Коллектив шераһтда һәр һансы ишин јеринэ јетирилмәсиндә ушагларын һүгүг вэ вәзифәләринин барабәр олдуғу нәзәрә алынмагла, онлар ишин бөлүшдүрүлмәси үсулларына даир белә мәлумат алырлар: нә вахт күзәштә кетмәк ләзимдыр, нә үчүн өз арзуларыны бүрүзә вермәмәли, башга ушагларын арзулары илә, онларла нечә разылашмалы, јаранмыш аңлашылмазлыглары вә мүбаһисәләри нечә һәлл етмәли? Сонра онлары әмәк бөлкүсү мәсәләсинин мүзакирасинә чәлб етмәк ләзимдыр: бу вә ја дикәр иши ушаглардан кимә тапшырмагы сорушмаг, кечән дәфә кимнн һансы иши көрдүјүнү хатырламагы тәклиф етмәк вэ инди әдаләтли олмаг үчүн ишин тәшкили үзәриндә дүшүнмәк ләзимдыр.

Группун бүтүн ушагларынын әмәјинә рәһбәрлик

Ушагларын коллектив групп фэалијјәти процесиндә тәрбијәчи әмәјин коллектив характери, онун әһәмијјәти, һәмчинин иш заманы ушаглар арасындакы мүсбәт гаршылыгы мүнәсибәт һаггында тәсәввүрләрин формалашмасы мәсәләсинин өзүнүн әсас вәзифәси кимнн гаршыја гојур. О, ушагларын каһ бу, каһ да дикәр бирләшмәсиндә јара-

нан вәзијјәтә истинад едәрәк коллектив әмәјин һәр чүр үстүнлүјүнү гејд едир. «Бу ушаглар нечә дә әлбир ишләјирләр. Бир-бири илә мәсләһәтләшир, ишдән јайынмырлар. Она көрә дә онларын иши јакшы кедир вэ тез гуртарыр. Кубикләр дә парылдајыр, елә бил тәзәдир». Тәрбијәчи ушагларын ишинин кејфијјәтини гијмәтләндирәрәк, онларын һәрәкәтинин мәһз чәһәтинин вә јүксәк кејфијјәтин бунун сәјәсиндә әлдә едилмәсини хүсуси олараг нәзәрә чарпдырыр. О, ушаглары баша салыр ки, јолдашы пис вәзијјәтдә гојмаг олмаз. Ушагларын өз фэалијјәтиндән кәтирильмиш конкрет мисалларла онлары бу нормалары аңламага јакыңлашдырыр: «Биткиләри пәнчәрәнин габагына гојмаг үчүн тәләсмә, јохса онлардан су дамчылајар, пәнчәрәнин габагы јенидән исланар вә бу заман өз јолдашларыны пис вәзијјәтдә гојарсан. Ахы онлар пәнчәрәнин габагыны силмәк үчүн чох чалышмышлар, онлар ирад тутарлар ки, сәлигәсиз ишләјибсән».

Тәрбијәчи әхлаги мүнәсибәтләри, јолдаша, тапшырылмыш ишә олан мүнәсибәти ушагларын һәрәкәтинә аид конкрет мисаллара истинад едәрәк гијмәтләндирир. Әмәк процесиндә ушаглар арасында әмәлә кәлмиш гаршылыгы мүнәсибәтә диггәтлә фикир верир. Јаранмыш аңлашылмазлыглары гајдаја салыр, ушаглары јолдашлыға, мәсулијјәт дашымаға тәһрик едир.

Тәрбијәчинин мангалар арасындакы ишләри тәнзимләмә бачарыгы да әһәмијјәтли мәсәләдир. Бу елә олмалыдыр ки, һамы тахминән ејин заманда гуртарсын. Ушагларын ишинин мүшаһидә едәрәк о, һәр һансы манганын ләңкидијини вә ја тапшырылмыш иши тез јеринэ јетирдијини гејд едир. Белә вәзијјәтләрдә онлардан һәр һансынын гаршылыгы көмәјинин вачиб олдуғу хүсусилә гејд олунур: «Афарин, сиз артыг өз ишинизни гуртардыныз. Мән билирәм ки, бу саат сиз јолдашларыныза көмәкдән имтина етмәјәчәксиниз. Ахы јолдаш чәгин вәзијјәтдә оlanda кәнарда дајанмаг ајыбдыр». Тәрбијәчинин ушаг-

лары тәкчә көмәжә дә'ват етмәси
јох, һәм дә ону тәшкил етмәси,
һазә өз ишинин өһдәсиндән кәлә
билмәјәнләри мазәммәт етмәси ва-
«ибдир».

Иш просесиндә тәрбијәчи ушаг-
ларда үмуми эмәкдә иштирак ет-
мәк үчүн севинч доғурмаға чалы-
шыр: «Бах, һамынын бирликдә
ишләмәси нечә дә марағлыдыр.
Һамы чалышыр, бир-биринә көмәк
едир».

Јекунларын музакирәси

Ишин ахырында тәрбијәчи ушаг-
ларла онун нәтичәсинин музакирә-
сини кечирир. Бурада мәгсад кон-
крет мисалларла коллектив эмәјин
үстүндүјүнү көстәрмәкдән ибарәт-
дир. О, ушагларла мурачият едәрәк
суаллар верир: «Биз сизинлә нәјә
мувәффеғ олдуғ? Јыр-јығышдан
сонра бизим отағ (диррик, чичәк-
лик, саһә вә с.) нечә дәјишмишди?»
Ушаглар көрүлмүш ишләри (ки-
таблары тә'мир етдик, гумлу һәјә-
ти јығышдырдығ, саһәни сүпүрдүк,
мәһсул јығдығ вә с.) садалајырлар.
Тәрбијәчи ушагларын әлбир чалы-
шарағ хејли јахшы иш көрдүклә-
рини мәмнунијјәтлә гејд едир. О,
ишләрин кејфијјәтини гијмәтлән-
дирәрәк ушагларын сәбатлы, сә'јли
олмасына, гаршылығлы көмәјинә
анд мисаллар кәтирир. Бунунла
онларда инам јараныр ки, һәр кәс
јахшы ишләјә биләр.

Коллектив эмәјин нәтичәләринин
музакирәси заманы тәрбијәчи сә'ј
вә јолдаша көмәјин ифада олунду-
ғу һәрәкәтләри хусусилә гејд едир.
мәсәлән: «Шура өз ишини јеринә
јетирди, амма ојнамаға кетмәди.

Көрдү ки, гутунун күнчләрини тәк
јапышдырмағ Лејла үчүн чәтиндир,
она көрә дә кедиб она көмәк етди».
Јахуд: «Лалә кубикләри сабуила
јујаркән палтарыны ислатмасын
дејә (онун өнлүјү јох иди) Мейди
өз өнлүјүнү она вермәкдә јахшы
һәрәкәт етди. О, ојунчағлары өн-
лүксүз дә дүзмәјин мүмкүн олдуғу-
ну дүзкүн фикирләшди». Тәрбијә-
чи һәм дә ушағлары јолдашлары-
нын һәрәкәтләрини фәал сурәтдә
музакирә етмәјә, онларын вердији
гијмәтдә јашылларынын һәрәкәтлә-
ринин мүсбәт чәһәтләринин әкс
олунмасына сә'ј көстәрмәјә тәһрик
едир.

Мүсбәт мисалларын музакирәси
илә јанашы, ушағларын диггәтини
ајры-ајры нөгсанлара да чәлб ет-
мәк вачибдир. Лакин нөгсанлары
көстәрәркән тәрбијәчи хусусилә
еһтијатлы олмалы, ушағларын инди
даһа јахшы ишләмәләрина әмин
оларағ ирадларыны мулајимчәсинә,
хејирхаһчәсына етмәлидир: «Севда
биткиләри диггәтлә јуду, чәлд иш-
ләди, ишдән јайырмады, лакин бун-
ларын һамысыны сәлиғәсиз етди,
мәсәлән, о, сују каһ ајағына, каһ
да дөшәмәјә дағытды. Сәлиғәли
олмағ лазым иди. Камал јахшы
ишләди. Анчағ ишин һамысына
бирдән башлады: һәм биткиләри
кәтирди, һәм јарпағлары силди,
тәләсдијиндән дибчәји дә сындыр-
ды».

Музакирә чәмиси 3—4 дәгигә
вахт апарыр, лакин онун ушағла-
рын эмәк фәалијјәтинин тәшкилин-
дә бөјүк тәрбијәви әһәмијјәти вар-
дыр.

⊗ Бөјүк рус сәркәрдәси Александр Василјевич Суворов вахтилә чох зәиф
вә чылымз ушағ олмушдур. Әкәр о Спартак дөврүндә доғулса иди, дағдан
(Тарпе) гајасындан) туллајардылар.

Суворов сонралар Алп дағларыны ашды, ондан сонра бу дағы һаинибал
вә Наполеон ашымшдыр. Лакин онлар чаван идиләр. Суворов исә 70 јашында
олмушдур.

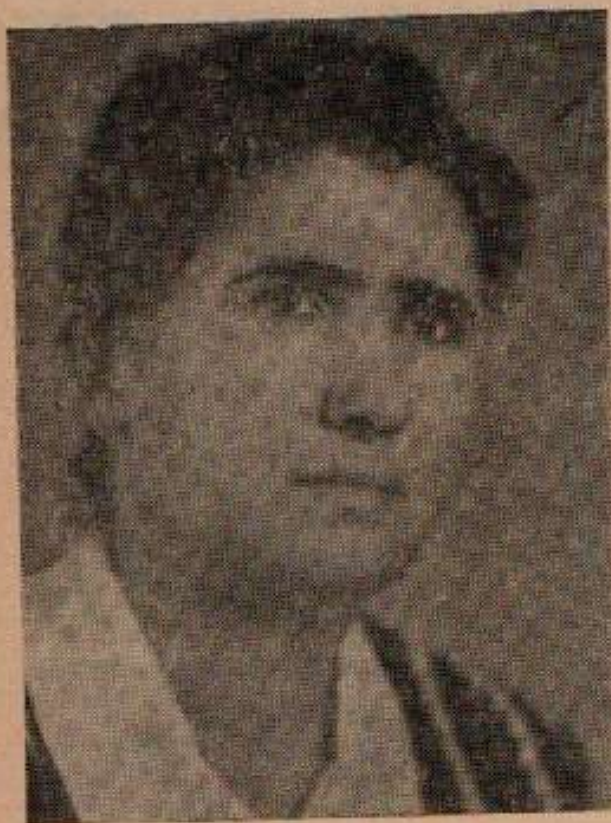
⊗ А. С. Манаренко өз колонијасына гәбул етдији бахымсыз ушағларын
нечмишлә әләгәсини кәсмәк үчүн һамынын көзү габағында өз көһнә палтарла-
рыны тонгала атыб јандырады.

⊗ Чәтин јолда ат бүдрәмәјә башлајанда ону гырманчламағ јох, башыны
духары галдырмағ лазымдыр. Белә һалда инсанын да башыны галдырмағ, уца
сахламағ лазымдыр ки, о өз перспективини көрсүн.

⊗ Тәрбијә дүзкүн олдуғда, ағыл, әлбәттә, зәрәрли еһтирасын гаршысыны
алмаға гадирдир.

⊗ Идарәетмәдә јалварыш вә ја сөјүшлә иш кетмәз. Иши бачарыгла тәш-
кил етмәк лазымдыр. Әмәјә јарадычылығ, поезија элементләри дахил етмәк
лазымдыр ки, адама јорғунлуғ дејил, севинч кәтирсин.

КӨРПЭЛЭРЭ БАҒЛЫ ӨМҮР

1928-чи илин пайызында Кирова-бад шәһәрində дунјаја көз ачан Латифə Гошгарова һələ М. Горки адына шәһәр I нөмрəли орта мəkтəбиндə охујаркən мeһрибанлыгы, гəјгькешлији илэ диггəти чəлб едирди. Тəсəдүфи дејилди ки, VIII—X синифлəрдə охујаркən пионер тəшкилатынын ишиндə хусуси фəаллыг кəстəрир, дəстə вə дружина рəһбəri кими ичтимаи иш апарырды. Ушагларла дил тапмаг, онлары тəшкил етмək бачарыгы она өз пешəсини дүзкүн мүүјјəнлəшдирмək имканы верди. Одур ки, орта мəkтəби гуртараркən тəрəддүд етмэдən сənəдлəрини Бакы Мəkтəбəгəдər педагожи техникумуна верди. Техникуму битириб Бакыдакы 40 нөмрəли бағчада тəрбијəчи кими эмək фəалијјəтинə башлады.

Бөјүк һəвəс вə јүксək арзуларла ишə башлајан Латифə мүүллим чох чəкмэдən əсаслы тəчрүбə топлајыр, лəкин елми-педагожи билијини артырмаға еһтијач һисс едир. Бу арзу ону В. И. Ленин адына Азəрбајчан Дəвлəт Педагожи Институтунун мəkтəбəгəдər педагогика вə психологика фəкултəсинин гијабн шəбəсинə кəтириб чыхарыр. Институту битирдикдən сонра Л. Гошгарова пешəсинə даһа бөјүк мəһəббəтлə бағланыр. Чох чəкмир ки, педагожи ичтиманјјəт ону габагчыл тəрбијəчи кими танымаға башлајыр.

1967-чи илин баһарында Азəрбајчан ССР Маариф Назирлијинин көрпəлэр еви-ушаг бағчасы тəшкил олунур. Нүмунəви методик мəркəз ролуну ојнајан бу мəkтəбəгəдər тəрбијə очагына «Гəрəнфил» ады верилир. Азəрбајчан ССР Маариф Назирлији бу јени мүүссисəјə рəһбərлији габагчыл тəрбијəчи кими танынмыш Л. Гошгароваја тапшырыр. Илк күнлəрдən јени көрпəлэр еви-ушаг бағчасынын мадди техник базасы, тəшкили вə педагожи методик сəвијјəsi илэ əлағəдər чидди проблемлэр гаршыја чыхды.

Иш вахтыны саатларла өлчмəјən Латифə мүүллим педагожи усталыгы, кəркин əмəји, ишə сөнмəз һəвəsi, коллективи тəшкил етмə бачарыгы илэ һəлли чох да асан олмајан бу вəзифəлəri гыса мүддəтдə һəјата кечирмəјə һанл олду. Бағчада зəнкин методкабинет јаралдымышдыр. Методкабинетдə 300-дən артыг методик əдəбијјат, 200-а гəдər əјани вəсəит вə дидактик материаллар, һər груп үчүн ојунчаг нүмунəлəri сахланылып.

Методкабинетин нээднндэ тэш-
хэл олунмуш методбирлэшмэнин
ардс бир дэфа кечирилэн мэшгэлэ-
снндэ партија вэ һөкүмэтин мэк-
тэбгэдэр тэрбијэ илэ баглы гэрар
вэ кэстэришлэри илэ элагэдэр вэ-
шфаларин мүэјјөнлөшдирилмэсннэ,
габагчыл тэчрүбэнин өјрөнилиб
үмүмилөшдирилмэсннэ, тэрбијэчи-
лэрин мэрузэлэринин динлэнилмэ-
сннэ хүсүсн диггэт верилдир. Бунун
нэтичэсидир ки, багча эсл мэнада
методик маркэз ролуну ојнаја
балдир. Республикамызын ушаг баг-
чалары бу методик маркэздэн ис-
тифадэ едир, фајдаланыр.

Методик ишин дүзкүн гурулмасы-
нын нэтичэсидир ки, инди бурада
Күлчөһрэ Бабајева, Сүдаба Мәм-
мэдова, Зүлөјха һәшимова, Рәна
Аббасова, Земфира Бабајева, Зү-
лөјха Гулијева, Лүтфијја Гулијева
кимн өмүр-күнүнү ушаг дүнјасына
һәср етмиш, өз ишинин маһир ус-
тасы кимн танынмыш, тэчрүбэси
республика мигјасында јајылмалы
олан тэрбијэчилэр јетишмишдир.
Буна көрә дэ багчанын амәксевәр
коллективи даим ахтарышда, јени-
лик сорағындадыр. Бөјүк группан
башлајараг рус дилинин өјрөдил-
мәси, савад тәлиминин тәшкили
мәсәлэлэриннэ илк дэфа бу багча
башламышдыр.

Һазырда багчанын мэктәбә һа-
зырлыг группунда бешкүнлүк тәдрис
һәфтәси үзрә експеримент апары-
лыр. Бурада алтыјашлылар савад
тәлимин, ријазиијат вэ с. мэшгәлэ-
ләрдә мэктәбә һазырлыг курсуну
кечирләр.

Сөһбәт заманы Латифә мүәллим
гејд етди ки, ушаг дүнјасыны ојун-
чагсыз тәсәввүр едә билмирәм.
Өзү дэ елэ ојунчаглар ки, зөвгү ох-
шасын, һәр јаш дөврүнә ујғун ол-
сун, һәм дэ ушагларын билик вэ
бачарыгларынын инкишафыны тә-
мин едә билсин. Инди беш мин
манатдан артыг дәјәри олан мүх-
тәлиф ојунчаглар ушагларын их-
тијарына верилмишдир. Көрпәләр
еви-ушаг багчасынын бинасында
идеал тәмизлик вэ сәлигә һөкүм сү-
рүр. Групп отаглары фоје вэ кори-
дорларынын тәртибатында сијаси,

елмин-методик, естетик чәһәт бир-
бирини тамамлајыр. Јашыллыглара
гәрг олмуш багчанын үч һектардан
артыг һәјәтјаны саһәси вардыр.
Әрази әкин, ојун вэ истираһәт са-
һәсинә бөлүнүб. Әкин үчүн ајрыл-
мыш саһәдә республикамызда јети-
шән бүтүн мејвә ағачларындан
нүмунэләр әкилиб. Бу, бир тәрәф-
дән, ушаглары тәбиәтлә таныш ет-
мәјә, онларын тәфәккүрүнү, нитги-
ни инкишаф етдирмәјә, дикәр тә-
рәфдән, онлары тәзә мејвә илэ тә-
мин етмәјә имкан верир. Әкин са-
һәсинин хејли һиссәсиндә мүхтәлиф
јерләрдән кәтирилмиш јүз нөвдән
артыг беш јүзә гэдәр гызыл-
күл колу, сајсыз-һесабсыз де-
коратив чичәк коллары әки-
либ ки, бу да багчанын һәјәтинин
бүтүн фәсилләрдә лаләзара бәнзә-
мәсинин тәмин едир. Һәјәтјаны са-
һәнин дикәр һиссәсиндә тәрәвәз
биткилэри әкилир. Демәк олар ки,
илин бүтүн фәсилләриндә багча
ушагларыны һәјәтјаны саһәдән топ-
ланмыш мәһсул илэ тәмин едә
билдир.

Марағлы чәһәт будур ки, ушаг-
лар бу мәһсулларын әкилмәсиндә,
бечәрилмәсиндә вэ топланмасында
билаваситә иштирак едирләр. Мәһ-
суллар әмәјин белә рүшәјмлэри
ушагларда билик, бачарыг вэ вәр-
дишлэрин јаранмасы илэ јанашы
әмәјә дүзкүн истигамәт јаранмасы-
на да сәбәб олур.

Һәјәтјаны саһәдә мүхтәлиф битки-
лэрин агротехники гәјдада әкилиб
бечәрилмәсиндә Азәрбајҗан ССР
Елмләр Академијасы Кенетика-
Селексија Институтунун директо-
ру, академик И. Д. Мустафајевин
хүсүсн хидмәти вардыр. Багчаны
бу саһәдә һамилијә кәтүрән инс-
титут ораја мүтәхәсисләр кәндә-
рир, лазым олан тохумлар вә јени
битки коллары илэ тәмин едир.

Багча тәкчә республиканын ајры-
ајры рајонларындан бураја габаг-
чыл иш тэчрүбәсини өјрәнмәјә кәл-
миш мәдәни-маариф ишчилэринә
дејил, һәм дэ АДР-дән, Әфғаныс-
тандан, Ирандан, АБШ-дан, Ју-
наныстандан, Түркіјәдән кәлмиш
маариф ишчилэринә дэ јахшы та-
нышдыр. Рәј китабыны вәрәгләдик-

чә мош сөзләр, хош арзуларла растлашырсан, һәр бир рә'йдә Ләтифә мұәллимнн бачарыглы вә ишкүзар рәһбәрлијиндән сөз ачылыр. Бағчанын габагчыл иш тәч-рүбәси илә бағлы 50-дән артыг гәзет вә журнал мәгаләси дәрч олунмуш, дәфәләрлә радио вә телевизи-јада хусуси верилишләр тәшкил едилмишдир.

15 илә јахын бу габагчыл мәк-тәбәгәдәр тәрбијә мұәссисәсинә ба-чарыгла рәһбәрлик едән Ләтифә Гошгарованын әмәји партија вә һөкүмәтимиз тәрәфиндән јүксәк ги-мәтләндирилмишдир. О, Азәрбај-чан ССР Али Совети Рәјасәт һеј'-әтинин Фәхри Фәрманына ләјиг көрүлмүшдүр. Она Азәрбајчан ССР Маариф Назирлијинин «Габагчыл Маариф хадими» дөш нишаны ве-рилмишдир. ССРИ-нин тәшкилинин

шанлы 60 иллијинин бајрам едил-дији күнләрдә республикамызда халг маарифинин инкишафындакы бөјүк хидмәтләринә көрә Ләтифә Гошгароваја «Азәрбајчан ССР әмәкдар мұәллими» фәхри ады ве-рилмишдир.

Биз дә севинчимизи педагожи коллективин, көрпәләрин севинчинә гатараг бу мұнасибәтлә Ләтифә мұәллими тәбрик едир, она халг маарифинин инкишафы, балалары-мызын шән вә күмрәһ бөјүмәләри, онларын тә'лим-тәрбијәси саһәсиндә даһа сәмәрәли фәалијәт арзула-јырыг.

Әлиаға ШҮКҮРОВ

Азәрбајчан ЕТПЕА-нин ибтидан тә'лим вә мәктәбәгәдәр тәрбијә шө'бәсинин мүдири, педагожи емләр намизәди.

• Дүнјанын таныдығы вә һөрмәт бәсләдији (о, јекәнә адамдыр ки, һәм фи-зика, һәм дә кимја саһәсиндә ики дөфә Нобел мұкафаты алыб) Марија Күри тој әрәфәсиндә әринин гоһумларындан билирсиз нә хайиш едиб? Дејиб ки, мә-ним әјнимдәки донумдан башга палтарым јохдур, мүмкүнсә, тој палтарымы түнд рәикдә алын ки, сонра ону лабораторијада да кејә билим. Марија хошбәхт гадын иди. Пјер Күри дә хошбәхт иди ки, белә бир гадынла һәјәт гурурду. 1903-чү илдә икиси дә бирликдә Нобел мұкафаты алдылар. Бу да һәлә дүнјада һеч бир әр-арвада нәсиб олмајыб. Отуз ики ил сонра икә догма гызлары Ирен Жо-лио Күри вә онун әри Фредрик Жолио Күри дә физика үзрә Нобел мұкафаты лауреаты адыны алдылар.

1903-чү илдә Лондонда Крал институтунда Пјер вә Марија Күринин шәрә-финә верилән зијәфәтдә бојунда Инкиләтә империјасынын брилјантлары пар-лајан чох гадынар нарды. Пјер онлара баханда дүшүнүрдү: «Көрәсән, бу даш-гаша нә гәдәр лабораторија тиямәк олар»...

• Алберт Ејнштейн Америкаја көһнә бир плашда кетмишди. Буну ирад ту-танлара дејирди: «Мәни Америкада ким таныјыр ки?!». Ады Америкада дејил, бүтүн дүнјада мәшһурлашанда да о, јенә һәммин плашда иди. Инди икә ирад ту-танлара дејирди: «Онсуз да Америкада мәни һәмми таныјыр». Әбдүррәһман Ча-мидә икә бу һадисәјә охшар белә бир һекајәт вар: «Искәндәр Руми чаһанкирли-јинин иләк илләриндә бөјүк һилә ишләдәрәк бир галаны фәһ етдә вә ону дағыт-маға сәрәнчәм верди. Дејирләр: «Орада чох биликли, чәтин мәсәләләри һәлл едән бир алим вар». Ону чағыртдырды. Һәмин шәхсин чох чиркин, үрәкбулан-дыран, зәңг әһлиндә нифрәт ојадан бир сифәтә малик олдуғуну көрдү. Деди: «Бу нә гәрибә сир-сифәт, нә ејбәчәр бир хилгәтдир». Алим бу сөздән бәрк ту-туду, нәрт һалда, күлә-күлә деди:

«Чиркан дејә вурма мәнә тә'иә сән,
Еј фәзиләт, мәрһәмәтдән бихәбәр.
Бәдән гындыр, руһ икә гылынч,
Гылынч кәсәр, гында олмаз тәпәр»...

ИЛЈА НИКОЛАЈЕВИЧ УЛЈАНОВУН ИБТИДАИ МӘКТӘБЛӘРИН ТӘШКИЛИНДӘ РОЛУ

Әждәр АҒАЈЕВ

Азербайжан ЕТПЕИ-нин шә'бә мүдирі, педагожи еямләр намизәди,

Натиг СӘФИЈЕВ

Абшерон рајонундакы Хырдалан 1 нөмрәли мәктәбинин мүәллим

Даһи рәһбәримиз вә мүәллим-
из В. И. Ленинни атасы Илја Ни-
колајевич Улјанов рус педагожи
фикри тарихиндә көркәмли јер ту-
тур. О, Казан Университетини кү-
чүш медалла битирдикдән сонра
Пенза вә Нижни-Новгородун орта
мәктәбләриндә бир нечә ил физика
вә ријазијјатдан дәрс демшидр.
Сонралар Симбирск губернијасы
халг мәктәбләринин инспектору вә
директору олдуғу мүддәтдә јалпыз
мүәллим олмағла кифајәтләnmәмиш,
халг мәктәбләри шәбәкәсинин ке-
нишләnmәсинә, шакирдләрин сајы-
нын артмасына чалышмышдыр.

Илја Николајевич Улјановун иб-
тидаи мәктәбләрин тәшкилиндә
көстәрдији кәркин вә һәртәрәfli
әмәји бејүк әһәмијјәт кәсб едир. О,
өзүнүн бүтүн маарифчилик фәәлиј-
јәтиндә Русијада јашајан халгла-
рын бирлијини тә'мин етмәјә сәј
етмишди. Гејри-рус халглары ара-
сында тәрәггипәрвәр тәһсил систе-
минин тәтбиғ етмәклә јанашы, бу
халгларын русларла мәдәни алағә-
сини һәјәтә кечирмәјә чалышмыш-
дыр. Мүасирләринин хатирәләриндә
гејд едилир ки, кимназијаја вахта-
шыры маһалдан вә ја назирликдән
јохлама комиссијалары каләрди.
Инспектор соргулары Улјановун
синифләриндән башга о бири синиф
шакирдләринин зәһләсини төкәрди.
Илја Николајевичин шакирдләри
елә бил онлары көзләјир, јүксәк тә-
бәғәли, чидди чәнәбларын гаршы-
сында өз биликләрини бүрузә вермә-
јә чалышардылар. Нижегородски
кимназијасынын формулјарында

баш мүәллим Улјанов һағгында бу
инспекторлар даим хош сөзләр ја-
зардылар.

Илја Николајевич Улјанов габағ-
чыл рус чәмијјәтинин елә тәбәғәси-
нә мәвсуб иди ки, бу чәмијјәтин
үзвәләри тәһкимчилик һүгугунун ләғ-
вини мөнәржын (чарын) даһи инсан-
пәрвәрлик акты кими гәбул едир-
диләр. Онлар вижданлы, сәдагәтли
шәхсләр олсалар да, лакин сәдә-
ләвһчәсинә һадисәләрин сијаси тәһ-
линини вермәјә гадир олмајан адам-
лар идиләр. Тәэччүблү дејилдир ки,
һәтта о, дөврдәки Русијанын габағ-
чыл бајрағы вә гуруру сајылан Н. Г.
Чернышевски Марксын әсәрләри
илә таныш дејилди.

Бундан алағә, кечән әсрин 60-чы
илләриндә һөкүмәт бир-биринин
ардынча ислаһатлар верирди. Земс-
тво мүәссисәләри јаранды. Халг
маарифинә рәһбәрлик үчүн чәмиј-
јәтләр тәшкил олунду. Бу мәғсәдлә
губернија вә гәзаларда мәктәбләр
шурасы јарадылды. Наһајәт, халг
маариф назирини мәктәб ишләри гу-
рулушунун, о чүмләдән кәндә кө-
күндән дәјишдирилмәси мәсәләси
илә разылашмалы олду. Ела бу
замап күтләви халг мәктәбинин ла-
јиһәсини ишләјиб һазырламағ үчүн
көркәмли маариф хадимләри, алим-
ләр вә педагоглар дә'вәт едилди.
Онларын ичәрисиндә даһа чох тәрәг-
гипәрвәр олан К. Д. Ушински арзу
едирди ки, Русијада савадсызлығ
ләғв едилсин. И. Н. Улјанов Руси-
јада баш верән бу дәјишикликләри
сөвинчлә, шадлығла гаршылады.
Илја Николајевич бу дөврдә өз-өзү-

на суал верәр вә буна чаваб тапарды: «Әкәр мұәллим өзүнү дәйигли исте'дады, габилијјәтин әсл саһиб һесаб едирсә, инди о, һарада олмалдыр? Мұәллим анчаг вә анчаг халгын ичәрисиндә олмалдыр». И. Н. Улјанов 1869-чу илин пајызында тәрәддуд етмәдән Нижни-Новгороддакы мұәллимлик фәалијјәтиндән, Поволжје шәһәр мәркәзләринин јахшы шәрәитли һәјәтындән әл чәкди.

Улјановун әмәксевәрлији, өз фәнинин дәриндән билмәси вә әсас е'тибарилә јүксәк педагожи исте'дады Нижни-Новгород кими бөјүк шәһәр мұәллимләри арасында јүксәк нүфуза малик олмасына сәбәб олмушду. О вахтлар мәктәбләрдә ушаглара гаршы физики чәза тәтбиғ едилирди. Илја Николајевич белә бир тәдбирин гәти әлејһинә чыхарды. Һәлә Пензада өз илк мұәллимлик фәалијјәтинә башладығы дөврдә јашлы бир мұәллимин мешәдә чубуг кәсдијини көрмүш, «Бу нә үчүндүр?» — сорушмушду. Мұәллим чаваб вермишди ки, ушаглари тәрбијәләндирмәкдән өтрү онлары данм шаллаг алтында сахламаг лазымдыр. Бунун бөјүк хејри олур. Улјанов һәмин мұәллимә вә онун дедикләринә мөһкәм һиддәтләнмишди. Әввәлләр бу, рәһмли үрәјин ушагларын дөјүлмәсинә гаршы е'тиразы иди. Лакин сонралар о, һејранлыгла Добролјубовун «Тәрбија һаггында бир нечә сөз» мәгаләсини охумуш, бурадән ашағыдакы ибратәмиз сөzlәри гејд дәфтерчәсинә јазмышды: «Ушаглар јашлылардан мұгајисә едилмәз дәрәчәдә әхлаглыдырлар. Онлар горхутмагла мәчбур едилмәсәләр јалан данышмырлар. Онлар бүтүн пие һәрәкәтләрдән утанырлар. Дөвләтли, мәнсәбчә она бәрәбәр олуб-олмамасындан асылы олмаја-раг өз һәмјашыдларына јахынлашыр, онларла достлашырлар». Добролјубовун бу мәгаләси 1857-чи илдә «Современник» журналында тап әтунмушду. Илја Николајевичин синифиндә һеч вахт чубуг, физики чәза әләти олмазды. Хәткеш исе анчаг дәфтәрә хәтт чәкмәк үчүн истифадә едиләрди. Бу синифләрдә ушағын алчалдылмасы үчүн о бири синифләрдә олдуғу кими, «диз чәк»

ғышгырығы ешидилмәзди. Бундан әлава, Улјановун һәм Пензадакы, һәм дә Нижни-Новгороддакы шакирдләринин билији мөһкәм, һөртәрәfli иди.

Илја Николајевич Улјанов халгын маарифләнмәси илә әмәкчи күтәләрин јохсуллуғдан вә һүгүссузлуғдан азадлыға чыхмаг јолуну көрүрдү. Елә буна көрә дә Илја Николајевич бөјүк севинчлә Симбирски губернијасынын мәктәбләринә инспектор кетмәјә разылыг верди. 1869-чу илдә Улјановлар аиләси Симбирскијә көчдү. Јени вәзифәдә Илја Николајевич өз бачарығынын јени саһәләрини үзә чыхарды. О, бурада өзүнү енержили, тәшәббүскар тәшкилатчы кими көстәрди. Габагчыл чәмијјәтин күчүнә истинад едән Улјанов бүтүн губернијада халгын маарифләнмәсини тәшкил етмәјә башлады.

Илја Николајевич Улјанов баша дүшүрдү ки, Симбирски губернијасында халг маарифини галдырмаг, рус олмајан халглар арасында ибтидан тәһсилни вәзјјәтинин јахынлашдырмаг үчүн бир чох сәмәрәли тәдбирләр һәјәтә кечирмәк лазымдыр. Бу мәгсәдлә о, халг мәктәбләри шәбәкәсини кенишләндирмәк, бу мәктәбләрин мадди вә тәһсил базасыны јүксәјә галдырмаг, тәһсил онагларына чохлу ушаг чалб етмәк (әләхүсус ғызлары), ихтисаслы ибтидан синиф мұәллимләри кадрларынын һазырланмасына нәзәр дә тутурду.

Илја Николајевич губернија кәндләриндә һәр ил бир нечә мәктәб тәшкил етмәјә мұвәффәғ олурду. Бу мәктәбләр һәтта ән учгар јерләрдә дә ачылырды. Бу да Илја Николајевичин инадкарлығы, бөјүк чәһди нәтичәсиндә әлдә едилирди.

Јенидән тәшкил едилмиш мәктәбләр әввәлкиләр кими мәктәб бинасына еһтијач дүјурду. Јени мәктәбләр аймаг, онларын абадлығы гајғысына галмаг Улјановун әсас мәгсәди дејилди. И. Н. Улјанов истәјирди ки, бу мәктәбләрдә даһа чох гејри-рус милләтләрин, о чүмләдән чуваш, мордва, татарларын ушаглари тәһсил алсын вә бу мәктәбләр кәндләрин һәјәтына, һәм дә мөншәтинә тәсир етмиш олсун. Бу мәктәбләрдә

тәрбиә-тәрбия процесиниң яхшы-
ламасы илә тәһсил очагларының
һаһ арасында шәһрати артыр,
ушагларын бу мәктәпләргә ахынына
чарилырди. Лакин бунунла белә,
һәсән касыб аиләләрдән ушаглар
мәктәпләргә пис давам едир, бу да
онларын биллик сәвијјәсиниң ашагы
олмасына сәбәб олурду. Чох ушаг
мәктәпләри тәрк едирди. Өз һеса-
батларының бириндә Улјанов гејд
едирди ки, ушагларын мәктәбә да-
вам етмәмәсиниң сәбәби ондан иба-
ратдир ки, бу кәндләрин сакинла-
ры чох касыбдыр. Бир мұәллим мә-
нә деди ки, огланлар она көрә дәрә-
кәлмирләр ки, онларын лазымы ке-
ңиләри јохдур, о бириләри она кө-
рә кәлмирләр ки, валидејнләр ушаг-
ларыны диләнчи пајы јығмаға көн-
дәрирләр.

Илја Николајевич гејри-рус мил-
ләтләри ушагларының һамысы үчүн
мүәјјән тәдбир көрмәкдә күчсүз иди.
Она көрә ки, бу ушагларын вәзијјә-
ти дәвләтин, бүтүн сијаси гурулушун
көкүндән дармадағын едилмәси вә
дәјишилмәси илә јахшылаша биләр-
ди.

Һөкүмәтин әкс тә'сиринә бахмаја-
раг, Илја Николајевич Улјанов бир
чох мәктәпләрин нәздиндә интер-
натларын тәшкилиңә дә мұвәффәг
олмушду. Ибтидан мәктәпләрин
тәшкили үзрә бөјүк иш апараркән
Улјанов јаддан чыхармырды ки,
бүтүн бу тәдбирләрин мұвәффәгијјә-
ти мұәллимләрин сајындан, онларын
кејфијјәтли һазырлығындан асылы
олачагдыр. О, илк нөвбәдә Сим-
бирски губернијасы мұәллимләри-
ниң һазырлығына башламышды.
Савадлыларын әксәријјәти кәндләргә
мұәллимлик етмәк үчүн она көрә
кедирдиләр ки, шәһәрдә онларын
эмәк һаглары аз иди. Илја Никола-
јевич тәдричән мұәллимләрин мааш-
ларының артырылмасына мұвәффәг
олмушду. 1879-чу илдә о, гејд едир-
ди ки, мұәллим әмәјиниң мұкафат-
ландырылмасы артыг үч дәфә чохал-
мышдыр.

Онун рәһбәрлији илә губернија

мәктәпләриндә мұәллим һазырлығы
үчүн иккилик курслар тәшкил едил-
мишди. Бу курсу гуртаранларын чо-
ху гејри-рус мәктәпләриндә мұәл-
лимлик едирди. Илја Николајевич
онлара бөјүк үмид бәсләјирди.

Һеч тәсадүфи дејил ки, атасының
јолу илә кедән Володја Улјанов
(Ленин) кимназијаның сон синиф-
ләриндә чуваш Н. М. Охотникова
камал аттестаты имтаһанлары вер-
мәкдә көмәк етмишди.

Дмитри Илич Улјанов өз атасы
һаггында ашағыдакылары демиш-
дир: «Илја Николајевич биздә бү-
түн гүввә вә билијини һәср етдији
эмәксевәр халға мәһәббәт һисси
ашылајырды. О, бизим үчүн јүксәк
мәдәнијјәт нүмунәси олан тәһсилли,
эмәксевәр, доғручул инсани һиссли
шәхсијјәт иди».

И. Н. Улјанов Улјановлар аиләси-
ниң тәрбијәсиндә мұһүм хидмәтләри
олан шәхсијјәт кими чох таныныр.
Онун ичтиман вә шәхси һәјәти халға
әвәзсиз хидмәтин ән көзәл нүмунә-
си иди. О, ушагларында елә көзәл
идејалар, характер аламәтләри вә
давраһыш вәрдишләри тәрбијә едир-
ди ки, бунлары ушаглар илк нөвбә-
дә өз аталарында көрүрдүләр.

И. Н. Улјанов ушаг шәхсијјәтинә
дәрин һөрмәтлә јанашырды. Очун
һәр аддымында ушагларға сәмиһи вә
ағыллы мәһәббәт дујулурду. Онун
һәм мәктәбдә, һәм дә евдә олмасы
ушаглар үчүн бајрам иди. Бу мә-
һәббәт балачаларын гәлбини иси-
дир, онларын өз гүввәләринә инамы-
ны артырырды. Онларда күмраһлыг
вә иккилик јарадырды. Шәхсиј-
јәтин јүксәк мә'нәви кејфијјәтләри-
ниң иккишафы И. Н. Улјановун
аиләдә вә мәктәбдә тәрбијәви сис-
теминиң әсасы иди. И. Н. Улјановун
аиләсиндә В. И. Ленин кими даһи
вә мұбариз ингилабчылар јетиш-
мишдир. Халг маарифи ишиндә исә
онун онларча давамчысы олмуш,
Илја Николајевичниң мұтәрәгги пе-
дагожи фәалијјәтиниң өз ишләриндә
јашәтмышдыр.

ДИГГӘТ, МҮСАБИГӘ КЕЧИРИЛИР!

Сов.ИКП XXVI гурултаҗы топланмыш габагчыл тәчрүбәни өйрәниб үмүмләшдирмәҗи, елмәз истәһсалатын гаршылыгы алагәсини мөһкәмләтмәҗи мүнүм вәзифә кими ирәли сүрмүшдүр. Габагчыл педагожи тәчрүбәни өйрәнилмәси вә җаҗылмасы тәлим-тәрбиә ишинин сәмәрә вә кеҗфијјәтинин жүксәлдилмәсиндә, педагожи просесин тәкмилләшдирилмәсиндә бөјүк әһәмијјәт кәсб едир. Республика Маариф Назирлији бу сәһәдә чохчәһәтли вә мәгсәдјөнлү иш апарыр. Назирлијин елми-нәзәри, педагожи журналы олан «Азәрбајҗан мәктәби» дә габагчыл педагожи тәчрүбәни ашқара чыхарылмасы вә тәблиғинә кениш јер верир. Бу мәсәлә илә әлағәдар журналда мүнтәзәм сурәтдә елми-нәзәри вә практик характерли мәғаләләр дәрч едирләр. Һәмин мәғаләләрлә, хусусилә академик М. Мөһдизадәнин габагчыл педагожи тәчрүбә вә онун өйрәнилмәси вә җаҗылмасы јоллары барәдәки мәғаләси илә (1981, № 10) әлағәдар редаксияја бир чох материаллар дахил олур. Бу иши даһа да чаиландырмағ, мүнәллимләрин јарадычы фәаллығыны артырмағ мәгсәди илә редаксия Азәрбајҗан ССР Педагожи Чәмијјәтинин Рәјасәт һејәти илә бирликдә габагчыл педагожи тәчрүбәни әкс етдирән ән јахшы елми-педагожи мәғаләләр үчүн мүсабигә кечирмәҗи мәгсәдәүјгүн һесаб етмишдир. Ашағыда һәмин мүсабигәнин әсаснамәсинин дәрч едирик.

Өзиз охучулар, мүсабигәдә фәал иштирак едир. Мәғаләләринизи көзләјирик.

ГАБАГЧЫЛ ПЕДАГОЖИ ТӘЧРҮВӘНИ ӘКС ЕТДИРӘН ӘН ЈАХШЫ ЕЛМИ-ПЕДАГОЖИ МӘҒАЛӘЛӘР ÜЧҮН МҮСАБИГӘНИН ӘСАНАМӘСИ

Мүсабигәнин мәгсәди

Мүсабигә Сов.ИКП XXVI вә Азәрбајҗан КП XXX гурултајларынын тәрарлары бахымында үмүмтәһсил мәктәбләриндә тәлим вә тәрбијәнин кеҗфијјәтинин жүксәлтмәк истигамәтиндә габагчыл педагожи тәчрүбәни ашқара чыхармағ вә јајмағ мәгсәди күдүр.

Мүсабигәнин шәртләри

1. Габагчыл педагожи тәчрүбә халғ маарифи вә мәктәб һагғындакы партија вә дәвләт сәнәдләриндә ирәли сүрүлән актуал педагожи вәзифәләр истигамәтиндә олмалыдыр. Мүсабигә үчүн тәғдим едилән материаллар тәлим-тәрбијәнин актуал мәсәләләринин һәллини әкс етдирмәлидир:

Мәктәбдә вә ја синифдә тәлим-тәрбијә просесинин комплекс шәкилдә тәшкили; Әрзағ програмынын јеринә јетирилмәсиндә мәктәблиләрин иштиракынын тәһмин едилмәси; мәктәбдә тәлимин сәмәрә вә кеҗфијјәтинин жүксәлдилмәси; тәлимин тәрбијәедичи вә инкишафетдиричи тәһсинин артырылмасы; тәлим просесиндә идеја-сијаси, әмәк вә мәһнәви тәрбијә вәзифәләринин комплекс һәлли; тәлим просесинин оптималлашдырылмасы вә интенсифләшдирилмәси; тәлимин һәјәтлә, мәһсулдар әмәклә әлағәсинин мөһкәмләндирилмәси; тәлимдә шакирдләрин идрәк фәаллығынын вә мүстәғиллијинин инкишафы, шакирдләрә зәһини әмәк мәдәнијјәтинин ашыланмасы; шакирдләрә тәлимә маарағ вә мәс'улијјәт һиссинин артырылмасы; тәлим үсуллары вә формаларынын тәкмилләшдирилмәси; дәрсин сәмәрәли тәшкили; шакирдлә-

мәңгәви тәрбијәсини кејфијәтини жүксәтдилмәси; мәктәблиләр
иҗтимаи-файдалы әмәјә һазырлығынын җахшылашдырылмасы; ша-
кирдларин сәнајә вә кәнд тәсәррүфатында әмәк фәалијәтинә
ишләшдирилмасы; пионер вә мәктәблиләрин фәал һәјәт мөвҗејини фор-
малашдырылмасы; шакирдларин иҗтисади тәлим вә тәрбијәсини
мәғаләндирилмәси; онларда гәнаәтчиллик тәрбијәси; мәктәблиләрин
әһәт вәтәнпәрвәрлији вә социалист бејнамиләлчилији тәрбијәсини
мәғаләшдирилмәси; шүүрлу интизамын тәмин едилмәси; шакирд-
ларин физики вә естетик тәрбијәси үзрә комплекс ишин тәшкили;
тәлим-тәрбијә ишларини кејфијәтини жүксәтмәкдә мәктәб, аилә вә
иҗтимаијәтин әлағәсини мөһкәмләндирилмәси; мәктәблиләрин јаша-
ны јерлариндә тәрбијә ишларини комплекс тәшкили; јенијәтмәләрин
ишлариниң негатив һалларын профилактикасы үзрә иш системи;
мәктәбин јардымчы тәсәррүфатында шакирдларин коллектив әмәјини
сәмәрәли тәшкили; мәктәбдә пешәјенүмү ишини елми әсәсдә тәшки-
лә; мәктәбдә мұәллимләрин идеја-назәри, елми-методик сәвијәсини
артырылмасы үзрә иш системи; мәктәбдә мұәллим әмәјини елми тәш-
кили, шакирд вә мұәллим әмәјини нәтичәларинә гијмәт верилмәсиндә
формализм һалларынын профилактикасы үзрә иш системи вә с

2. Мұсабиғә үчүн тағдим едилән мәғаләләрин мазмуну габағчыл
педагожи тәчрүбәнин ашағыдакы көстәричиләринә мұвафиғ олма-
шыдыр:

— габағчыл тәчрүбәнин әсәс идејасынын вә мұсбәт нәтичәлариниң
башға мәктәб вә синифләрә инсбәтән шакирдларин билик вә тәрбијә-
чилик сәвијәсиниң артымы) ишығландырылмасы;

— тәлим-тәрбијә мәсәләлариниң һәллиндә әлдә едилән јенилијиң
әкс етдирилмәси;

— мұсбәт нәтичәларин, јенилик үнсүрлариниң, сәмәрәли чәһәтлә-
рин сәбаблариниң, әлдә едилмәси јоллары вә иш системиниң ачылма-
сы (бу нәтичәларин оптимал шәкилдә, мұәллим, шакирд вә аиләниң
аз вахт, гүввә вә васитә сәрф етмәклә әлдә олунмасына хуәси диггәт
верилмәси);

— габағчыл тәчрүбәнин шәрһини мұәллимниң јарадычылығы илә,
мұсбәт нәтичәларин алынмасына көмәк едән шәхси кејфијәтләри илә
әлағәләндирилмәси;

— габағчыл тәчрүбәнин педагогика вә психологика елмләриниң
мұасир тәләбләри бахымындан тәһлили, изаһы вә әсәсләндирилмасы;

— габағчыл педагожи тәчрүбәнин һансы шәрһтдә мұсбәт нәтичә-
лар вермәсиниң, һансы амилләрә бағлы олмасынын тәһлили (габағ-
чыл тәчрүбәнин тәтбиғи ләврәсиниң мұәјјәләшдирилмәси);

— габағчыл тәчрүбәдән чыхан гәнунаујғун әлағәларин, педагожи
тәклифларин әкс етдирилмәси.

3. Габағчыл тәчрүбәнин тәһлили вә үмүмиләшдирилмәси заманы
тәк-тәк пријом, үсул вә форманы башға педагожи васитәләрдән тәчрид
олунмуш һалда вә онларын зәрәринә јох, онларла әлағәли шәкилдә
нәзәрдән кечирмәли; һабелә бу вә ја дикәр пријому, үсулу шишпиртмәк-
дән, универсаллашдырмагдан, башға пријом вә үсуллара гаршы гој-
магдан чәкинмәли, һаггында бәһс едилән тәчрүбәнин тәлим-тәрбијә
системиндә оптимал јери, онун дикәр педагожи вәзифәларин һәлли-
нәчә тәсир көстәрдији мұәјјәләшдирилмәлидир. Үмүмийәтлә, габағ-
чыл педагожи тәчрүбәјә биртәрафли дејил, комплекс шәкилдә јанаш-
маға, ону елми чәһәтдән тәһлил едиб, дүзкүн үмүмиләшдирмәјә хуәси
диггәт јетирилмәлидир.

4. Мәғаләләрдә габағчыл педагожи тәчрүбәнин шәрһи мұәјјән
систем вә ардычылығыла олмашдыр: тәчрүбәнин әсәс идејасы вә маз-
муну (мұәллимниң вә ја мәктәбин комплекс иш системи), тәчрүбәнин
мұсбәт нәтичәлари (кәмијјәт вә кејфијәт көстәричиләри), бу нәтичә-

ләрин тәһлили (сәбәбләр, әлдә едилмәси јоллары, ґаунаујґуи әләґә-
ләр), ґабаґчыл тәчрүбәдән чыхан нәтичә вә тәклифләр.

Мүсабиґәнин иштиракчылары

Мүсабиґәдә өз ишиндә јүксәк нәтичәләр ґазанмыш мүәллимләр, тәрбијәчиләр, пионер баш дәстә рәһбәрләр, мәктәб рәһбәрләр ишти-
рак едә биләрләр. Онлар өзләринин ґабаґчыл иш тәчрүбәсини елми
чәһәтдән тәһлил едиб үмумиләшдирмәли вә мәґалә шәклиндә јазма-
лыдырлар.

Мәґаләләр макинадә јазылмалы (кәнд мәктәбләриндән кәндәри-
лән материаллар истисна олмаґла), 8—10 сәһифә һәчминдә олмалы вә
бу үнванә кәндәрилмәлидир: 370000, Бақы, Низами күчәси, 58, «Азәр-
бајчан мәктәби» журналы редаксиясы (мүсабиґә үчүн). Мәґаләнин
сонунда мүәллифин үнваны (иш вә ев), фамилиясы, ады, атасынын
ады дәґиг вә бүтөв кәстәрилмәлидир.

Мүсабиґәнин јекунлашдырылмасы

Мүсабиґәнин мүддәти әсаснамә дәрч олуан вахтдан декабрын
1-нә ґәдәрdir. Мүсабиґәјә 1983-чү ил декабрын 10-а ґәдәр јекун ву-
рулачаґдыр.

Тәґдим олуан материаллар мүтәхәссисләрдән ибарәт мүнсифләр
һејәти тәрәфиндән нәзәрдән кечириләчәк вә мәґбуатда е'лан едилә-
чәкдир. Бәјәнилмиш мәґаләләрдәки ґабаґчыл иш тәчрүбәсини реал-
лыґы, объективлији халґ маариф шә'баләри вәситәсилә өјрәниләчәк-
дир. Бәјәнилмиш мәґаләләр дәрч олуначаґдыр. Ән јахшы мәґаләләр
үчүн Азәрбајчан ССР Педагожи Чәмијјәтин фәхри фәрманлары, һә-
белә ґонарардан әлавә, ашаґыдакы мүкафатлар мүәјјән едилмишдир:

- бир биринчи мүкафат — 100 манат
- ики икнинчи мүкафат — 75 манат
- үч үчүнчү мүкафат — 50 манат
- дәрл һәвәсләндиричи мүкафат — 25 манат.

Әлавә мә'лумат алмаґ үчүн бу телефона мүрачнәт етмәк олар:
93-13-45.

Баш редактор: З. ӘЛИЈЕВА.

Редактор: Ј. Кәримов.

Редаксия һејәти: С. Аббасова, Л. Ґошґарова, Р. Меһдијева, М. Мусајев,
З. Османов, М. Сәфаров, М. Һәмзәјев, Ә Шүкүров.

Техники редактор вә корректор Валәһ Садыґов.

Јыґылмаґа верилмиш: 27. 01. 1983. Чапа имзаланмиш: 29. 03. 1983.
Кағыз форматы $70 \times 108^{1/16} = 2,0$ кағыз вәрәґи. Кағыз: тип № 2. Шрифт дести:
корпус. Јүксәк чап үсулу. 4,0 физики чап вәрәґи. 5,6 шәрти чап вәрәґи.
5,6 мүәллиф вәрәґи.

ФГ 18192.

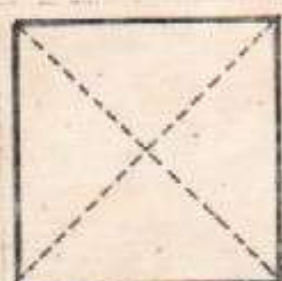
Сифарини 719.

Тиран: 21252.

Редаксиянын үнваны: Бақы шәһәри, Низами күчәси, 58.

Телефонлар: 93-13-45. 32-37-33.

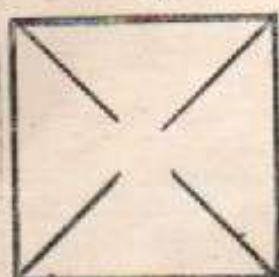
Бақы шәһәри, Азәрбајчан КП МК-нын «Коммунист» нәшријјаты.

а

б

в

г

д

е

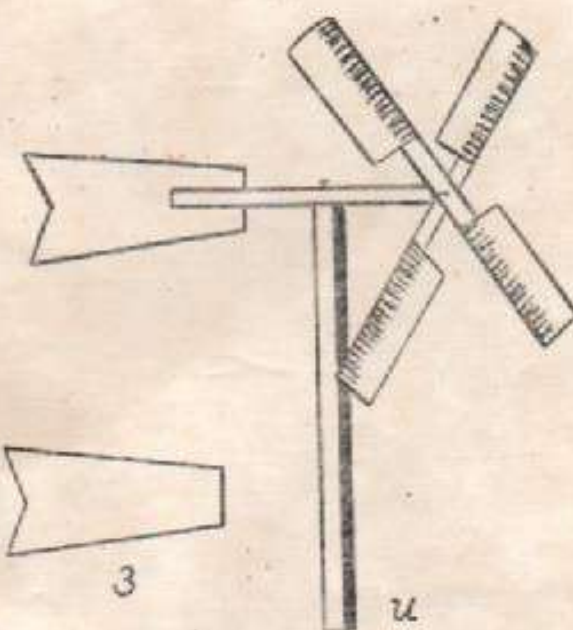
ж

з

и

ФЛЮКЕР.